

MÜNDƏRİCAT

Giriş.....	3
Fəsil I. Ərzaq təhlükəsizliyinin nəzəri-konseptual əsasları və dünya ərzaq istehsalı.....	6
1. 1. Dünyanın ərzaq təhlükəsizliyinin nəzəri-konseptual əsasları.....	6
1. 2. Dünyanın ərzaq istehsalının tarixi mərhələləri və onun müasir inkişaf istiqamətləri.....	14
1. 3. Dünyanın ərzaq istehsalı və əhali artımının qarşılıqlı əlaqələndirilməsi.....	24
Fəsil II. Dünyanın ərzaq bazarının müasir vəziyyəti və inkişaf istiqamətləri.....	32
2. 1. Dünyanın ərzaq bazarının müasir vəziyyəti.....	32
2. 2. Dünya ölkələrində əhalinin ərzaq məhsullarına olan tələbinin ödənilməsi vəziyyəti.....	47
2. 3. Dünyanın ərzaq bazarının inkişaf istiqamətləri.....	58
Fəsil III. Dünyanın ərzaq təhlükəsizliyi və onun möhkəmləndirilməsi yolları.....	64
3. 1. Dünyanın ərzaq təhlükəsizliyinin əsas amilləri.....	64
3. 2. Dünyanın ərzaq istehsalının əsas problemləri və həlli istiqamətləri.....	73
3. 3. Dünyanın ərzaq təhlükəsizliyi və onun möhkəmləndirilməsi yolları.....	79
Təklif və nəticələr.....	95
İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı.....	97

GİRİŞ

Tədqiqat işinin aktuallığı. Ölkənin ərzaq təhlükəsizliyi onun iqtisadi və milli təhlükəsizliyinin ayrılmaz hissəsidir. Əhalinin ərzaq məhsulları ilə təmin edilməsi dövlət üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən və həlli vacib olan sosial-iqtisadi problemlərdən biridir. Qeyd etmək lazımdır ki, ərzaq təhlükəsizliyi dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biridir. Belə ki, bu problemin həlli milli, iqtisadi, sosial, demografik və ekoloji faktorların geniş spektrini əhatə edir. Buna görə də dövlət səviyyəsində sosial-iqtisadi sistem ərzaq təhlükəsizliyi ilə sıx əlaqədardır. Məhz bu baxımdan ərzaq təhlükəsizliyinin təmini daxili resursların mobilizə edilməsinə əsaslanmışdır. Bu yanaşma milli iqtisadi islahatlar strategiyasının işlənilib hazırlanması, dayanıqlı inkişafı, effektiv hüquqi normaların istifadəsi, əhalinin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı bir çox dəyişikliklərə əsaslanır.

Qeyd etmək lazımdır ki, bəşəriyyət səviyyəsində ərzaq təhlükəsizliyi “beynəlxalq əmək bölgüsündə maksimal iştirak və dünya bazarında özünəməxsus şəkildə “ərimə və ya aqrar proteksionizm”dir, bəşəriyyətin gələcəyini təyin edən dayanıqlı inkişafdır. Dayanıqlı inkişaf isə ərzaq da daxil olmaqla təbii resurslardan balanslaşdırılmış istehlaka əsaslanır.

Tədqiqat işinin obyektini kimi qlobal ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması seçilmişdir.

Tədqiqat işinin predmetini dünya ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasının nəzəri, metodoloji və praktiki məsələlərinin öyrənilməsi təşkil edir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Dünyada ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədilə dünya ölkələrinin ərzaqla özünü təminatmə potensialının səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsidir:

- ərzaq təhlükəsizliyinin elmi-nəzəri əsaslarının, strukturunun, göstəricilər sisteminin təhlili;
- ərzaq təhlükəsizliyinin istehsal aspektinin tədqiqi;

- dünya üzrə aclıqdan korluq çəkən insanların sayının azaldılması, əhali artımı ilə ərzaq istehsalının qarşılıqlı əlaqələndirilməsi;

- dünyada ərzaq təhlükəsizliyinin və əsas növ ərzaq məhsullarının istehsalının mövcud vəziyyətinin təhlili;

Tədqiqatın elmi yeniliyi.

1) qloballaşma şəraitində ərzaq təhlükəsizliyinin elmi-nəzəri əsasları, strukturu və göstəricilər sistemi üzrə ümumiləşdirilmələr aparılmış və yanaşmalar sistemləşdirilmişdir;

2) qloballaşma prosesləri fonunda ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması ilə iqtisadi inkişaf arasında asılılıq müəyyən edilmişdir;

3) Azərbaycan Respublikasında ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasının əsas istiqamətləri dəqiqləşdirilmişdir;

4) dünya üzrə aclıqdan korluq çəkən insanların sayının azaldılması, əhali artımı ilə ərzaq istehsalının qarşılıqlı əlaqələri öyrənilmiş və bu istiqamətdə nəzəri və praktiki təkliflər verilmişdir;

Tədqiqatın strukturu.

Dissertasiya işinin I fəslində ərzaq təhlükəsizliyinin nəzəri-konseptual əsasları, dünya ərzaq istehsalının tarixi mərhələləri və onun müasir inkişaf istiqamətləri nəzərdən keçirilmiş, dünya ərzaq istehsalı və əhali artımının qarşılıqlı əlaqələndirilməsinə yer ayrılmışdır.

II fəsildə dünya ərzaq bazarının müasir vəziyyəti, dünya ölkələrində əhalinin ərzaq məhsullarına olan tələbatının ödənilməsi vəziyyəti önə çəkilmiş, dünya ərzaq bazarının inkişaf istiqamətləri şərh olunmuşdur.

III fəsildə dünya ərzaq təhlükəsizliyinin əsas amillərindən şərh edilmiş, dünya ərzaq istehsalının əsas problemləri və onların aşağı salınması yolları, dünya ərzaq təhlükəsizliyi və onun möhkəmləndirilməsi yollarından bəhs edilmişdir.

Dissertasiya tədqiqatının informasiya bazasını BMT-nin Ərzaq və Kənd təsərrüfatı Təşkilatı (FAO), İqtisadi İnkişaf və Əməkdaşlıq Təşkilatı (OECD), Dünya Bankı (WB), BMT (UNCTAD), Dünya Ticarət Təşkilatı (WTO) və

Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi, Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin son dövr hesabat materialları təşkil edir.

Dissertasiya işi 98 kompyuter çapı vərəqi həcmində yerinə yetirilmişdir.

Ədəbiyyatın təhlili.

Tədqiqat işinin gedişində 20 - yə qədər ölkə alimlərinin əsərlərindən, eləcə də xarici ölkə alimlərinin əsərlərindən, dərsliklərindən, monoqrafiyalarından istifadə edilmişdir. Eyni zamanda alimlərin mövzu ətrafında müxtəlif fikirləri öyrənilmiş və onların fikirlərinə münasibət bildirilmişdir. Buraxılış işinin yazılışında ölkə nəşriyyatına, elektron resurslara da geniş yer ayrılmışdır.

Fəsil 1.

Ərzaq təhlükəsizliyinin nəzəri-konseptual əsasları və dünya ərzaq istehsalı

1.1. Dünyanın ərzaq təhlükəsizliyinin nəzəri-konseptual əsasları.

Milli təhlükəsizlik sosial təhlükəsizlik növləri içərisində xüsusi yer tutur. Milli təhlükəsizlik dedikdə milli dəyərlərə və həyat tərzinə təhlükə yaradan daxili və xarici səbəblərin qismən və ya tamamilə aradan qaldırılması, eləcə də dövlətin vacib maraqlarının həyata keçirilməsinin təminatı başa düşülür. Başqa sözlə, milli təhlükəsizlik cəmiyyətin, dövlətin, vətəndaşların həyatı üçün vacib maraqların, eləcə də milli dəyərlərin və həyat tərzinin müxtəlif təbiətli (siyasi, iqtisadi, hərbi, ekoloji və s.) daxili və xarici təhlükələrdən müdafiəsidir. XX əsrin ikinci yarısında milli təhlükəsizlik siyasətinin istiqamətləri müəyyənləşdirilərkən, iqtisadi və ekoloji təhlükəsizlik ön plana çəkildi. İqtisadi təhlükəsizlik dedikdə ölkədə siyasi-iqtisadi sabillik şəraitində əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsini təmin edən davamlı inkişaf və bu inkişafa mane olan təhlükələrin tamamilə aradan qaldırılması başa düşülür. Bununla yanaşı, stabil iqtisadi artım və yüksək həyat səviyyəsi dünyada və istənilən bir ölkədə cəmiyyətdəki sosial gərginliyin və konfliktlərin azalmasına gətirib çıxarır. Bu da prinsip etibarilə milli təhlükəsizliyin möhkəmlənməsinə gətirib çıxarır.

İqtisadi təhlükəsizlik milli təhlükəsizlik sisteminin tərkib hissəsi, bazası rolunu oynayır. Milli təhlükəsizliyin digər alt sistemləri ilə qarşılıqlı əlaqədə olmaqla iqtisadi təhlükəsizlik, özündə onların təsirini toplayır. İqtisadi təhlükəsizlik özündə əsas iqtisadi - siyasi problemləri həll etmək, cəmiyyətin, dövlətin və əhalinin tələbatını lazımi dərəcədə ödəmək, xarici, iqtisadi və maliyyə təzyiqlərinin, daxili destruktiv qüvvələrin təsirini azaltmaq kimi xüsusiyyətləri özündə ehtiva edir.

İqtisadi təhlükəsizliyin maddi baxımdan daxili əsasını istehsal münasibətlərinin və məhsuldar qüvvələrin inkişaf səviyyəsi, ümumdaxili məhsulun

geniş təkrar istehsalını təmin edən, ölkənin təbii resurslarının zənginlik səviyyəsi və infrastrukturunun inkişafı, daxili sosial - siyasi təhlükəsizliyin əsasını isə sosial və iqtisadi inkişaf zəminində uzunmüddətli milli məqsədlərə nail olmaq üçün cəmiyyətdə kifayət qədər yüksək səviyyəli razılaşmanı təmin edir.

İqtisadi təhlükəsizliyin maddi baxımdan xarici əsasını isə hər bir ölkə üçün xarici, iqtisadi və siyasi təzyiqlər və digər dövlətlərin müdaxiləsi olmadan qarşılıqlı qəbul olunan və sərfəli əməkdaşlıq əsasında sosial və iqtisadi inkişafın strategiyasını azad seçməyə və həyata keçirməyə imkan yaradan kompleks beynəlxalq razılaşmalar və institusional strukturlar təşkil edir. Qarşılıqlı iqtisadi təhlükəsizliyin təminatının mexanizmi beynəlxalq valyuta, ticarət və kredit sistemləridir.

İqtisadi təhlükəsizliyin indikatorlar-göstəriciləri sistemində əhalinin həyat səviyyəsi, inflyasiyanın tempi, işsizlik norması, iqtisadi artım, büdcə kəsirləri, dövlət borcları, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyanın səviyyəsi, qızıl - valyuta rezervləri, kölgə iqtisadiyyatının miqyası daxildir.

Dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin prioritetləri dövlətin tarixi inkişaf dövründən və dünyada baş verən dəyişikliklərdən asılı olaraq dəyişir. Müasir dövrdə bu prioritetləri valyuta - kredit, enerji və ərzaq təhlükəsizliyi təşkil edir. Belə ki, valyuta - kredit təhlükəsizliyinin ölkənin beynəlxalq əmək bölgüsü sistemində daxil olması bu sistemdə tutduğu mövqe ilə müəyyənləşir. Ölkənin digər ölkələrlə valyuta - kredit münasibətləri həmin ölkənin ümumi iqtisadi mühitinin sağlamlaşmasına müsbət təsir göstərir və nəticə etibarilə ümummilli və xarici iqtisadi maraqların qorunmasında mühüm rol oynayır.

Enerji təhlükəsizliyi dedikdə - ölkənin enerji sisteminin normal və fəvqəladə vəziyyətlərdə istehlakçıların məqbul keyfiyyətə malik istilik - enerji resursları ilə təminatında defisit təhlükəsindən qorunması başa düşülür. Onun vacibliyi ölkənin təbii - iqlim şəraitinin sərtliyi ilə müəyyənləşir.

Ərzaq təhlükəsizliyinin rolu insanın varlığının baza göstəricisidir. Çünki, ərzağın yoxluğu aclıq və ölümün əsasını qoyur. Hər bir insan üçün gündəlik yüksək keyfiyyətli və müxtəlif növlü ərzaqların qəbulu vacibdir. Əhalinin

qidalanma səviyyəsi ölkənin ümumi iqtisadi inkişafının səviyyəsini xarakterizə edir. Belə ki, ərzaq məhsullarının istehsalı istənilən istehsal növünün ilkin şərti olub, var və olacaqdır. Əhalinin ərzaq məhsulları ilə təminatı sosial həyatın iqtisadi strukturun həyat qabiliyyətliliyinin səviyyəsinin vacib faktoru və müəyyənləşdirici kriteriyasıdır.

Ərzaq problemi insanın yarandığı gündən mövcud olmuş və insanın inkişafı ilə öz xüsusiyyət və miqyaslarını dəyişmişdir. Artıq XX əsrin ikinci yarısından başlayaraq ümumbəşəri problemə çevrilmişdir. Ərzaq məhsulları lazımi həcmdə istehsal olunmadıqda bu cəmiyyətdə o, nəzərə çarpan bir fakta-ərzaq çatışmamazlığına, bu isə öz növbəsində ciddi sosial–siyasi problemə çevrilir. Təbii fəlakətlər, müharibələr, ölkədə iqtisadi böhranlar, ictimai quruluşda radikal dəyişikliklər, əhalinin və ərzaq istehsalı obyektlərinin əraziyə görə qeyri-proporsional yerləşməsi və s. ərzaq çatışmazlığı problemini yaradan səbəblərdəndir. Bununla əlaqədar olaraq, dövlət və eləcə də bütün bəşəriyyət üçün ərzaq və ərzaq təhlükəsizliyinin stabil təminatı ən vacib problemlərdəndir.

XX əsrdə dövlətlərarası ticarətin inkişafı ilə əlaqədar olaraq ərzaq problemi bir qrup dövlətlərin digərləri üzərində siyasi təzyiq vasitəsinə çevrilmişdir. Belə ölkələr digər ölkələrdəki ərzaq problemini mütəmadi öyrənirlər. Eyni zamanda öz ölkələrində ərzaqla təminatı yüksək səviyyədə saxlayaraq digər ölkələrin bazarlarında öz paylarını genişləndirməyə çalışırlar. Bu isə ixracatçı ölkələrə idxalçı ölkələrlə qarşılıqlı münasibətlərdə yumşaq təsir vasitələri (gömrük baryerləri, qiymət siyasəti, ixrac subsidiyaları və s.) ilə yanaşı, sərt tədbirlərin (embarqo, idxala qoyulan qadağalar, iqtisadi sabotaj və s.) tətbiqinə şərait yaradır. Eyni zamanda, ərzaq idxal edən ölkələr xarici iqtisadi siyasəti daxili ərzaq bazarının, daxili istehsalçı və ixracatçıların xarici rəqabətdən müdafiəsinə, eləcə də ərzaqla özünü təminatını yüksəldərək daxili bazarların idxal üçün tamamilə bağlanması istiqamətinə yönəldirlər. Göründüyü kimi, ərzaq təhlükəsizliyi bütün dünya ölkələri üçün dövlətin suverenitetinin, onun daxili siyasətinin və eyni zamanda, beynəlxalq əlaqələr müstəvisində suverenliyinin əsas şərtidir.

Beləliklə, ərzaq təhlükəsizliyi nəinki dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin, eləcə də siyasi və ekoloji təhlükəsizliyinin əsas elementidir. Bu isə ərzaq təhlükəsizliyinin milli təhlükəsizliyin tərkibində aparıcı rol oynadığını müəyyənləşdirir. Ərzaq təhlükəsizliyinin mahiyyəti “ərzaq təhlükəsizliyi” anlayışının daha dəqiq tərifində ifadə olunmalıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, ilk dəfə “ərzaq təhlükəsizliyi” bir termin kimi 1974 - cü ildə Romada taxılın qiymətinin kəskin artması ilə bağlı ƏKTT (FAO) - nin təşkil etdiyi Ərzaq problemləri ilə bağlı Ümumdünya Konfransında qəbul edilmişdir. Bu anlayışın mahiyyəti 20 il sonra analogi olaraq konfransda aydınlaşdırılmışdır. ƏKTT - yə görə “ərzaq təhlükəsizliyi - bütün insanların aktiv öz sağlam həyatını təmin etmək üçün lazımı həcmdə təhlükəsiz və qidalı ərzaq məhsullarına fiziki və iqtisadi əlçatanlığının mümkünlüyüdür”. Keçən əsrin 90 - cı illərinin II yarısından başlayaraq “ərzaq təhlükəsizliyi” termini nəinki sənədlərdə, həm də elmi ədəbiyyatda geniş istifadə olunmağa başlandı. Bu ədəbiyyatı nəzərdən keçirərək belə qənaətə gəlmək olar ki, bu kateqoriyanın mahiyyəti haqqında hələ də yeganə və dəqiq tərif yoxdur. Düzgün strategiya və taktikanın seçilməsi bu kateqoriyaya verilən mənadan asılıdır. [31]

Ərzaq təhlükəsizliyi iqtisadiyyatın elə bir vəziyyətini özündə əks etdirir ki, mövcud imkanlar hesabına əhalinin fəal sağlam həyat tərzini keçirməsi üçün zəruri həcmdə ərzaq məhsullarına olan tələbatını təmin etmək mümkün olsun. Ərzaq təhlükəsizliyi hər bir vətəndaşın ərzaq istehlakı səviyyəsindən bilavasitə asılı olmaqla həm mikro, makro, həm də qlobal səciyyə daşıyır. Ərzaq təhlükəsizliyinin mikro aspekti hər bir fərdin yaşamaq imkanları ilə xarakterizə olunur. Makro aspektlər ölkənin ümumi inkişaf səviyyəsi, qlobal aspektlər isə beynəlxalq münasibətlər və dünyada baş verən geosiyasi dəyişikliklərlə bilavasitə bağlıdır. Ümumiyyətlə, ərzaq təhlükəsizliyi həm xroniki, həm də müvəqqəti - dövri olaraq özünün kəskin mərhələsini yaşayır. Ərzaq təhlükəsizliyinin xroniki xarakter daşması adətən inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün səciyyəvi hal hesab edilir. Bu proses həmin ölkələrdə iqtisadi inkişaf səviyyəsinin aşağı olması, eyni zamanda büdcə imkanlarının məhdudluğu, kənd təsərrüfatında və onunla bağlı digər

sahələrdə intensiv texnologiyaların tətbiqinin aşağı səviyyədə olması, infrastrukturun zəif inkişafı, əhalinin alıcılıq qabiliyyətinin yerli ərzaq istehsalının rəqabətə davamlılığının keyfiyyətinin aşağı olması və s. çoxsaylı faktorlarla bağlıdır.

Ərzaq təhlükəsizliyi ilk növbədə hər bir ölkənin milli ərzaq müstəqilliyinə əsaslanır. Hər hansı bir dövlətin siyasi suverenliyi hələ onun ərzaq suverenliyinin təmin edilməsi demək deyildir. Ölkənin milli ərzaq suverenliyi o deməkdir ki, baş verə biləcək hər hansı ekstremal fəvqəladə vəziyyətlər zamanı dövlət əhalini ərzaq və qida məhsulları ilə təmin etmək məqsədi ilə xarici ölkəyə üz tutmur. Yaranmış tələbatı xüsusi mənbələr hesabına ödəmək iqtidarında olur və ölkənin ərzaq böhranı yaşamasına imkan vermir.

Ərzaq təhlükəsizliyinin, eyni zamanda ölkənin milli ərzaq müstəqilliyinin təmin edilməsini şərtləndirən amillər mövcuddur ki, bunlara da aşağıdakılar aid edilir:

- ölkədə ərzaq və yeyinti məhsullarının istehsal səviyyəsi;
- qida məhsullarının istehsalının iqtisadi cəhətdən sərfəliliyi;
- qida məhsullarının qiymətliliyinin səviyyəsi;
- ölkə əhalisinin alıcılıq qabiliyyəti;
- əhalinin gəlirləri və əməkhaqqının orta aylıq səviyyəsi;
- dövlət tərəfindən aztəminatlı əhali təbəqələrinə verilən güzəştlər və müavinətlər;
- dövlətin ərzaq resursları.

Ərzaq təhlükəsizliyi probleminin beynəlxalq miqyas alması xüsusilə qloballaşma fonunda daha qabarıq təzahür edir. Belə ki, ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi istehsalın artırılması və əhalinin alıcılıq qabiliyyəti ilə bilavasitə bağlı olduğundan bu proses ölkənin maliyyə imkanlarından, dövlət büdcəsinin vəziyyətindən də bilavasitə asılı olur. Odur ki, son zamanlar bu aktual problemin həllində beynəlxalq qurumlar - Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı (BEİB), Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı (AYİB), Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF) və s., təşkilatlar da aktiv rol oynamağa başlamışdır.

Beynəlxalq ərzaq təhlükəsizliyi sistemi, həmçinin özündə ərzaq çatışmamazlığından əziyyət çəkən ölkələrə yardım göstərilməsini və inkişaf etməkdə olan ölkələrə öz milli ərzaq təhlükəsizliyi sisteminin yaradılmasına təşkilati, texniki və iqtisadi köməkliklər göstərilməsini özündə əks etdirir. Bu sistemin mühüm tərkib elementi olan taxıl ehtiyatlarının yaradılması mümkün ola biləcək ərzaq çatışmamazlığının aradan qaldırılması məqsədinə xidmət etməklə yanaşı, həmçinin bazarlarda taxıl məhsullarının qiymətlərinin sabit saxlanılması üçün önəmli vasitə rolunu da oynayır.

Təbiidir ki, bu zaman taxıla olan tələbat tələb və təklifin səviyyəsindən asılı olaraq formalaşan beynəlxalq bazar qiymətləri əsas götürülür və konyuktur dalğalanmaları nəzərə alınmaqla onun səviyyəsinə dövrü olaraq yenidən baxılır. Bu baxımdan bazarda qiymətlərin aşağı səviyyəsi ehtiyatların toplanmasının indikatoru, qiymətlərin yüksək səviyyəsi isə ehtiyatlardan istifadənin indikatoru funksiyasını yerinə yetirir. Beləliklə, beynəlxalq ərzaq ehtiyatının yaradılması hesabına ərzaq bazarının sabitləşdirilməsi həm idxalçılar, həm də ixracçılar üçün iqtisadi cəhətdən sərfəli ola bilər.

Son zamanlara qədər özünün kənd təsərrüfatı istehsalçılarına yüksək səviyyəli himayədar dəstəyinin klassik nümunəsi Yaponiyanın aqrar siyasəti idi. Lakin 80 - ci illərin ilk yarısından Yaponiyada da əhəmiyyətli dəyişikliklər baş verdi. Xüsusilə də dünya ölkələrinə görə rəqabət qabiliyyətli aqrar bölmənin yaradılması və ərzaqla özünü təmin etmə problemini həll etməyə aztorpaqlılıq və kiçik kəndli təsərrüfatı şəraitində imkanı olmayan ölkə, daxildə sabit tələbatdan istifadə edən, ərzaq mallarının istehsalının beynəlxalq diversifikasiya modelinə keçdi.

Ölkə birgə müəssisələrin yaradılması bir sıra xarici ölkələrin (ən çox keçmiş “üçüncü dünya ölkələrinin”) aqrar bölməsinə iri miqyaslı investisiyaların və yeni texnologiyaların tətbiqi yolu ilə dünya bazarının dəyişən konyukturu özünün ərzaq həssaslığını bir sıra göstəricilərə görə əhəmiyyətli dərəcədə azaldıb, zəmanətli ərzaq özünü təmin etmə səviyyəsinə çatdı. Qərbi Avropada, ABŞ-da, Kanadada, Yaponiyada və Çində kənd təsərrüfatının uğurlu inkişafına bazar münasibətlərinin tətbiqi ilə yanaşı, həm də geniş təkrar istehsal prosesinə xarici təsir vasitələrinin

güclənməsi hesabına bazar özünü tənzimləmə mexanizminin fəaliyyətinin məhdudlaşması yolu ilə nail olunmuşdur. Kənd təsərrüfatına dotasiyalar, qiymət, kvotalar, kredit-vergi siyasəti vasitəsi ilə dövlət yardım proqramları aqrar sahənin inkişafında mühüm rol oynayır. Bu zaman kənddə dövlət yardımları da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Qeyd etmək lazımdır ki, müasir dövrdə beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sisteminin qloballaşması nəticəsində artıq ərzaq problemi ayrı - ayrı ölkələrin sərhədlərini aşaraq bütövlükdə beynəlxalq aləmin aktual probleminə çevrilmişdir. Bu baxımdan BMT yanında Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı (FAO) çoxsaylı dövlətlərin iqtisadi təcrübəsində ərzaq təhlükəsizliyi və onun hədlərini təhlil edərək, beynəlxalq ümumiləşdirmələr aparmışdır.

Beynəlxalq Ərzaq Təşkilatı ekspertlərinin qənaətinə görə dövlətin ərzaq təhlükəsizliyinin əsas ölçüləri ölkədə taxıl ehtiyatlarının ümumi həcmi, növbəti məhsul yığımına qədər onun saxlanması və əhalinin hər nəfərinə düşən taxıl istehsalı hesab edilir. Dünya təcrübəsində o ölkənin ehtiyatı təhlükəsiz hesab edilir ki, ölkə əhalisinin illik istehlakının 17 - 20% -i həcmində taxıl ehtiyatı mövcud olsun. Başqa sözlə taxıl resursu illik istehlakdan əlavə ölkə əhalisinin daha 2 ay müddətinə taxıla olan tələbatını təmin etmək imkanı versin.[1]

Azərbaycan Respublikasının ərzaq təhlükəsizliyinin əsas təminat məsələləri daxili və xarici amillərdən asılı olmayaraq aşağıdakılardan ibarətdir:

- ölkənin hər bir vətəndaşının müəyyən edilmiş rəasional istehlak normasına əsasən fəal, sağlam həyat tərzi üçün lazımi təhlükəsiz və keyfiyyətli yeyinti məhsulları ilə fiziki və iqtisadi cəhətcə təmin edilməsinə nail olunması və onun yüksək səviyyədə saxlanılmasının təmin edilməsi;

- ölkənin ərzaq məhsulları ilə təmin edilməsinə əsas daxili ərzaq növlərinin dayanıqlı istehsalının inkişaf etdirilməsi ilə nail olunması;

- istehlak edilən yeyinti məhsullarının təhlükəsizliyinə və keyfiyyətinə nail olunması;

- təbii fəlakətlər və digər fəvqəladə hallarda vətəndaşların yeyinti məhsulları ilə müntəzəm təmin edilməsi hesabına, yarana biləcək neqativ halların

minimumuna endirilməsi və təhlükəsiz yeyinti məhsullarının istehsalının və ərzaq təhlükəsizliyində daxili və xarici amillərin aradan qaldırılmasının təmin edilməsi.

Aqrar sənaye kompleksində inkişaf XX əsrin 90 - cı illərin sonlarından və XXI əsrin ilk illərindən başlayaraq sabit xarakter daşıyır. Yeyinti məhsullarının sənaye istehsalı da yüksək tempə inkişaf edir. Bir çox kənd təsərrüfatı məhsulları istehsal edən təşkilatların iqtisadiyyatı möhkəmlənir. Bu prosesdə, xüsusi olaraq, Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən 11 fevral 2004 - cü il tarixli 24 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq olunmuş “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial - iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004 - 2008-ci illər)”nın, 25 avqust 2008-ci il tarixli 3004 nömrəli sərəncamı ilə təsdiq olunmuş “2008 - 2015 - ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı 80 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq olunmuş “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009 - 2013 - cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nın və digər normativ - hüquqi sənədlərin hərəkətverici qüvvə olmasıdır.

Bununla yanaşı, aqro - sənaye kompleksinin potensialından tam və rəasional istifadə edilmir, ayrı-ayrı sahələrin istehsal həcmi əhalinin daxili istehsal hesabına istehlakını qismən təmin edir, bu hal isə ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində öz mənfi təsirini göstərməyə bilməz. Buna görə də bəzi yeyinti məhsulları üzrə istehlak tələbatı idxal hesabına ödənilir.

Ərzaq təhlükəsizliyi və tam qidalanmanı xarakterizə edən məsələlər aşağıdakı aspektdə təsnifləşdirilir:

Mövcudluq - keyfiyyət və kəmiyyət baxımından yeməyə yararlı və sağlamlıq üçün təhlükəsiz olan ərzaq məhsullarının hazır olması, ölkə səviyyəsində ərzaq mövcudluğu ehtiyatları, idxal, humanitar yardımlar və yerli istehsaldan əldə edilən məhsulları özündə əks etdirir.

Əldə etmək imkanları - ailənin (ev təsərrüfatının) və onların hər üzvünün tam qidalanması məqsədilə, tələb edilən ərzaq məhsulları əldə etmək üçün kifayət qədər resurslara malik olmasını nəzərdə tutur. Resurslar dedikdə isə ailənin (ev təsərrüfatının) sərəncamında olan kapital, işçi qüvvəsi, bilik, bacarıq, habelə

qiymətlərin səviyyəsi nəzərdə tutulur. Ailənin (ev təsərrüfatının) əldə etmək imkanlarında olan gəlirlərə daha çox əhəmiyyət verilir.

İstifadə(istehlak) - onun iki aspekti nəzərdə tutulur: sosial - iqtisadi və bioloji. Ərzaq məhsulları kəmiyyət və keyfiyyətə mövcud olduqda və əldə etmək imkanına malik olduğu hallarda ailə (ev təsərrüfatını) hansı məhsullardan istifadə edilməsinin məqsədəuyğunluğu seçimini edir.

1.2. Dünyanın ərzaq istehsalının tarixi mərhələləri və onun müasir inkişaf istiqamətləri

Ərzaq təhlükəsizliyi - ərzaq çatışmazlığı təhlükəsi ilə bağlıdır. Hələ 200 il bundan əvvəl ingilis iqtisadçı Tomas Robert Maltus (1766 - 1834) 1798 - ci ildə “əhali qanunu haqqında təcrübə” adlı əsər yazaraq, anonim ad ilə nəşr etdirmişdir. O göstərirdi ki, hər 25 ildən bir əhalinin sayı 2 dəfə (həndəsi silsilə üzrə) artdığı halda əhali üçün yaşayış vasitələri ədədi silsilədə olduğundan tez arta bilməz. Beləliklə o, ərzaq məhsullarının çatışmazlığını təbii hal hesab edirdi. Maltus əhali artımı ilə ərzaq çatışmazlığı ilə bağlı olaraq xəstəlikləri, müəyyən nöqsanları, müharibələri qanunauyğun hesab edirdi. Maltusun fikirləri özünü tam doğrultmasa da, hər halda təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə edilməsi, kənd təsərrüfatının quruluşunda dəyişiklik aparılması, islahatlar keçirilməsi, bəzi ölkələrdə əhali artımı barədə yeni siyasət yeridilməsi və bu kimi problemlərə olan məsuliyyəti artırmışdır.

Ərzaq probleminin vəziyyəti həmişə dünya alimlərinin, beynəlxalq təşkilatların və dövlət orqanlarının diqqət mərkəzində olmuşdur. Ayrı - ayrı dövrlərdə bu sahədə müzakirələr, təhlillər, geniş araşdırmalar aparılmışdır. Demək olar ki, bütün mütərəqqi bəşəriyyət cəmiyyətin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə dair öz qüvvələrini birləşdirmişdir. Belə ki, 1996 - cı ildə Vaşinqtonda “Dünyanın gələcəyini öyrənən cəmiyyət” yaradılmışdır. [32] Həmin illərdən ABŞ-ın 15 institut və onların tərkibində minlərlə alim bəşəriyyətin çağdaş və gələcək inkişaf meyllərini tədqiq edir. Vyanada (Avstriya) “Gələcəyin problemləri

institutu”, Niderlandda “Bəşəriyyət 2000-ci ildə” beynəlxalq fondu yaradılmışdır. 1968-ci ildə “Ümumdünya sisteminin inkişafını modelləşdirən və proqnozlaşdıran “Roma klubu” beynəlxalq təşkilatı yaradılmışdır və bunun üçün 5 qlobal problem və həlli nəzərdə tutmuşlar.

Bunlar aşağıdakılardır:

1. Sürətli sənayeləşmə;
2. Əhalinin sürətli artımı;
3. Aclıq və ərzaq çatışmazlığının geniş yayılması;
4. Təbii ehtiyatların tükənməsi;
5. Məskunlaşma mühitinin pisləşməsi;

Bu problemlərin tədqiq edilməsi üçün müəlliflər 4 ümumiləşdirilmiş göstəriciyə əsaslanmışlar:

1. Dünyanın potensial əkin sahəsi (3.2 mlrd. hektardır);
2. 1970 - ci ilə nisbətən məhsuldarlığın 3 dəfə artırılması mümkünlüyü;
3. 1970 - ci illə müqayisədə əldə edilə bilən ehtiyatların 200 dəfə artırılması mümkünlüyü;
4. Yer üzündəki müxtəlif çirklənmələrin qarşısının alınması (əks halda, bu 1970-ci ildəkindən 25 dəfə çox ola bilər). [32]

Beləliklə, müəlliflər əhalinin sayının təqribən 33 ilə, sənaye istehsalının isə 10-15 ilə 2 dəfə artması ehtimalını qəbul etmişlər.

Ərzaq təhlükəsizliyi ilə bağlı olaraq 1974 - cü ildə Romada BMT “Ümumdünya ərzaq konfransı” keçirilmişdir. Bu konfransda ərzaq qıtlığına və aclığa qarşı birgə mübarizə üçün ümumbəşəri bəyannamə qəbul edilmişdir. Bəyannamədə belə halların yaranma səbəblərinin öyrənilməsi, xəbərdarlıq edilməsi, qarşısının alınması üçün tədbirlər görülməsi məsələlərinə diqqətin artırılması tövsiyə edilmişdir. Elə bu məqsədlə də 1974 - cü ildə “Ümumdünya Ərzaq Şurası” yaradılıbdır. Bu şura ümumdünya ərzaq proqramı təşkilatı kimi fəaliyyət göstərir. Təmali 1963-cü ildən qoyulmuşdur. Belə beynəlxalq tədbirlərdən biri də 1992 - ci ildə keçirilmişdir. Dünyanın ən qabaqcıl 1600 alimi (o cümlədən, 102 Nobel laureatçısı) beynəlxalq yığıncaqlar keçirərək elmi təhlillər, hesablamalar aparmış,

ərzaq probleminin güclü sosial - siyasi mahiyyətə malik olmasını göstəriblər. Beləliklə, bu alimlərin hazırladıqları sənədlərdə aşağıdakı problemlərə diqqətin artırılması ön plana çəkilmişdir:

1) Əsas ərzaq növü olan taxılçılığın əkin sahəsinin azalması məsələsi. 1980 - ci illərdə taxıl əkini sahələri 735 mln. hektar olduğu halda, 2003 - cü ildə 666 mln. hektar təşkil etmişdir (69 mln. hektar azalaraq 1960 - cı illərin səviyyəsinə enmişdir).

Bu vəziyyəti 3 əsas səbəblə əlaqələndirmək olar:

- torpağın böyük bir qismi əkin dövriyyəsiindən çıxarılarq sənaye məqsədlərinə, infrastrukturanın inkişafına cəlb edilmişdir;

- 60-80-ci illərdə kənd təsərrüfatının intensiv inkişafının nəticəsi olaraq torpaqların eroziyası artmışdır. Ona görə də bir çox ərazilərdə yeni meşə salınması və çəmənliklər yaradılması zərurəti meydana çıxmışdır;

- Dünya üzrə əhalinin sayının artması, şəhərlərin, qəsəbələrin, bağ təsərrüfatlarının, müvafiq infrastrukturanın genişlənməsini tələb edir.

2) İçməli su qıtlığı problemi. Etiraf etməliyik ki, hazırda dünya əhalisinin 50 %-ə qədəri içməli su ilə qeyri qənaətbəxş təmin olunur.

Bir çox hallarda sudan qənaətlə istifadə olunmur. Sənaye məqsədləri üçün sudan istifadə artır, bu isə su mənbələrini çirkləndirir. Bəzi regionlarda suvarılan torpaqların artması da içməli suların azalmasına səbəb olur. Məsələn, XX əsrin əvvəllərində süni suvarılan əkin sahələri 40 mln. hektar olduğu halda 50 - 60 - cı illərdə bu göstərici 99 mln. hektar, 2003 - cü ildə 273 mln. hektar təşkil etmişdir. [32]

Dünya okeanının global problemi də ərzaq problemini çətinləşdirir. Okeanlarda (Atlantik və Sakit okeanda) balıqçılıq hövzələrindən həddindən artıq balıq tutulması, dəniz məhsullarının mənimsənilməsi bir çox balıq növlərinin yox olmasına gətirib çıxarmışdır. Balıq ehtiyatlarının belə vəziyyətə düşməsi üzündən Avropa İttifaqı 2003-2004-cü illərdən balıq tutulmasına 40 % qadağa qoymuşdur.

3) Ətraf mühitin çirklənməsi problemi də kənd təsərrüfatı və ərzaq təminatına böyük zərər vurur.

Bir çox tullantıların - qaz və digər maddələrin ətraf mühitə atılması iqlimin istiləşməsinə səbəb olmuşdur. Eyni zamanda qasırğa və tufanlar, quraqlıqlar, daşqınlar və digər fəlakətlərin də sayı artmışdır.

İqlimin gələcəkdə daha da istiləşməsi, buzlaqların əriməsi Dünya okeanın 6-7 metr qalxmasına səbəb ola bilər ki, bu da yüzlərlə şəhər və kəndlərin, torpaqların su altında qalması gətirib çıxara bilər.

4) Məhsuldarlıq səviyyəsinin aşağı düşməsi problemi.

Hazırda dünya üzrə taxılın məhsuldarlığı 31 sentnerdir. (Fransa və İngiltərədə buğdanın məhsuldarlığı 70 sentnerdir). Geridə qalmış aqrar ölkələrdə bu göstərici Afrikada - 13, Rusiyada - 20 sentner təşkil edir. Məhsuldarlığın artırılması üçün çoxlu kapital qoyuluşu tələb olunur. [32]

5) Biçənəklərdə otarılan mal - qaranın qədəri. Biçənəklərdə, çəmənliklərdə mal-qaranın otarılması heyvandarlıq məhsullarının artmasına zəmin yaradır. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, bunun da müəyyən həddi var. Mal - qaranın və qoyunların sayının çoxalması həmin torpaqların üst qatının korlanmasına səbəb olur. Ona görə də gələcəkdə mal əti və qoyun ətinin artırılması ehtimalı daha da azalır.

Son illərin məlumatına görə inkişaf etməkdə olan 113 ölkənin 24 - ü daha aşağı səviyyədə ərzaq təhlükəsizliyinə nail olmuşdur ki, bunun da 22 - i Afrika ölkələridir.

2000 - ci ilin iyun ayında Azərbaycan hökuməti Avropa komissiyasının ərzaq təhlükəsizliyi proqramına qoşulmaq üçün memorandum imzalamışdır. Beləliklə, ölkədə Ərzaq Təhlükəsizliyi Proqramı hazırlanmış və ölkə prezidenti tərəfindən 2001 - ci il 2 mart tarixli sərəncamla təsdiq edilmişdir.

ƏKTT - nin hesablamalarına görə əhalini ərzaq məhsulları ilə təmin etmək üçün (müvafiq normalarla) 2025 - ci il istehsalının həcmi 2 dəfə artırılmalıdır. Bu isə o qədər də real deyildir. Müəyyən iqtisadi hesablamalara görə 2030 - cu ilədək ərzaq məhsulları istehsalı zəif də olsa artan istiqamətdə dəyişəcəkdir. Lakin hazırkı qida normaları və əhalinin artımı müqabilində dünya bazarında 500 mln. ton taxıl,

40 mln. ton ət, 70 mln. ton balıq və balıq məhsulları və bir sıra digər məhsullar çatışmayacaqdır. [32]

Beləliklə, ərzaq probleminin həllində üç cəhətə xüsusi fikir verilir:

1. İstehsalın 2 dəfə artırılması;
2. Təbii artımın məhdudlaşdırılması; [32]
3. Əsas ərzaq növləri üzrə qida normalarının azaldılması mümkünlüyü. [32]

Belə bir cəhəti də qeyd edək ki, “İstehsal” iqtisadiyyatı Neolit inqilabından tutmuş 1960-cı illərə qədər uzun bir tarixi dövr ərzində mövcud olmuşdur.

Bazar təsərrüfatının qərarlaşması prosesi (marksist anlamda kapitalizm ictimai-iqtisadi formasiyasının genezisi) Avropada XIV - XV əsrlərdə başlamış və ingilis burjua inqilabı ilə (XVII əsr) orta əsrlərdə başa çatmışdır. Asiya istehsal üsulu şəraitində kapitalist transformasiyası Avropanın kütləvi müstəmləkələşdirmə və qərbləşmə siyasətinin güclü təsiri altında XIX əsrin ortalarından start götürmüşdür.

Erkən orta əsrlər (V - XI) → klassik orta əsrlər (XI - XV) → son orta əsrlər (XV-XVIII) - qeyd edilən dövrlənmə, həmçinin “istehsal” iqtisadiyyatının inkişaf spesifikasiyasına tam şəkildə uyğun gəlir. Başqa sözlə, Avropada bazar təsərrüfatının qərarlaşması iqtisadiyyatda (onun “istehsal” xarakterində) mahiyyət dəyişiklikləri ilə müşayiət olunmamışdır.

Erkən və klassik orta əsrlərin “istehsal” iqtisadiyyatı iqtisadi həyatın sabitliyi ilə səciyyələnirdi. Aqrar cəmiyyətdən əxz edilmiş “ənənəviçilik” yalnız yaşayış minimumu səviyyəsində (sadə təkrar istehsal çərçivəsində) nemətlərin əldə olunmasını, ənənəvi istehlak tipinin davam etməsini saxlayırdı. Natural təsərrüfat çərçivəsində istehlaka yönəlik tələbin həcmi kifayət qədər aşağı idi. Sənayeləşməyə qədərki dövrdə əhalinin böyük hissəsi gəlirlərinin yarısından çoxunu qida məhsullarının əldə olunmasına yönəldirdi. Qida rasionunun strukturu həm ayrı-ayrı təbəqələr, həm də regionlar üzrə dəyişirdi.

Yeni ticarət yollarının axtarışı böyük coğrafi kəşflərə gətirib çıxardı. Yeni bazarlara çıxış, öz növbəsində orta əsr Avropa iqtisadiyyatının güclü inkişafına təkan vermiş oldu.

Feodalizmin qərarlaşdığı dövr “istehsal” iqtisadiyyatının bazara qədərki genezisinin birinci dövrüdür. Bu dövrün əsas xarakterik xüsusiyyətləri ondan ibarət idi ki, natural təsərrüfat (“qapalı”) - istehsal edilmiş məhsul istehsal yerində də istehlak olunur. Yəni istehsalçı öz tələbatını ödəmək üçün məhsul istehsal edir. İstehsal və istehlak həmin təsərrüfatın çərçivəsindən kənara çıxmır, mübadilə - “mənimsəmə” iqtisadiyyatına xas olan mahiyyətdə həyata keçirilir, əmtəə istehsalı yoxdur, bazar yoxdur.

Təbiidir ki, “yoxdur” ifadəsi mütləq məna daşımır. Həm mübadilə, bazar, həm də əmtəə istehsalı mövcuddur və öz ehtiyacları üçün istehsalla müqayisədə bunlar çox cüzi əhəmiyyət kəsb edirlər. Bir sözlə, onların təsərrüfata təsiri ifrat səthi xarakter daşıyır. Sonrakı - bazar mərhələsindən fərqli olaraq, qeyd olunanlar həmin dövrün əlamətləri sırasına daxil deyildir və ona görə də, sözügedən epoxanı - yəni “istehsal iqtisadiyyatının” erkən formasını natural təsərrüfat kimi səciyyələndirilir.

Klassik orta əsrlər “istehsal” iqtisadiyyatının bazaraqədərki ikinci mərhələsidir. Bu dövr sadə əmtəə təsərrüfatı, yaxud şəhər təsərrüfatı dövrü kimi də səciyyələnə bilər. Dövrün əsas xarakterik cəhətlərindən biri ondan ibarətdir ki, ölkədaxili iqtisadi subyektlərin ayrıca bir təsərrüfat kimi (“qapalı”) bölgüsü daha iri miqyasda – bütöv rayonlar, ərazilər (mərkəz-şəhərlər olmaq etibarilə) - transfer edir. Belə geniş miqyasda formalaşan təsərrüfat həyatı rəngarəngliyi ilə nəzərdiqqəti cəlb edir. Müvafiq surətdə əmək bölgüsünün də miqyası genişlənir. Dəyişən şərait, yəni təsərrüfat həyatının miqyas genişlənməsi mübadiləni zəruri proses halına gətirmişdir ki, bu da şəhər əhalisinin ayrı-ayrı qrupları arasında əlaqəni ayrıca təsərrüfat daxilində (erkən orta əsrlərdə) mövcud olan əlaqələrdən kəskin surətdə fərqləndirmişdir.

Başqa sözlə, mübadilə - özünün real məzmununu kəsb etməyə başlamışdır.

Şəhər bazarlarındakı birbaşa mübadilə bu dövrün əsas fərqləndirici xüsusiyyəti hesab olunurdu. Belə ki, bu halda təkcə şəhərdə fəaliyyət göstərən sənətkarlar deyil, həmçinin kəndlilər də bazar üçün istehsal etməyə başlamışdılar ki, bu da təsərrüfatın əvvəlki natural xarakterinin itirilməsi, əmtəə təsərrüfatına keçməsi anlamında qəbul edilirdi.

Bununla yanaşı, söhbət heç də mütləq anlamda əmtəə təsərrüfatının qərarlaşmasından getmir. Yəni də istehsalın böyük bir hissəsi daxili istehlaka yönəlirdi. Sadəcə olaraq müxtəlif növ vergilərin (rüsurların və s.) pulla ödənilməsi zərurəti kəndlilərə məhsulun bir hissəsini satışı çıxarmaq məcburiyyəti yaradırdı. Eyni zamanda, açıq şəkildə müşahidə etmək mümkün idi ki, sözügedən mübadilə təsərrüfatı pul təsərrüfatı kimi də təzahür edirdi. Şəhərdaxili və ətraf kəndlərlə mübadilə üstün xarakter daşımaqla şəhərlər, eləcə də tədricən ölkələrarası müstəviyə keçirdi.

Bu əlaqələrin mühümlüyü heç də əksər ərazilərdə (şəhərlərdə) bərabər səviyyəli olmamışdır. Belə ki, bəzi şəhərlər böyük ticarət mərkəzlərinə çevrildiyi halda, digərləri üçün ticarət o qədər də əhəmiyyətli rol oynamamışdı.

Həmçinin, qeyd edilməlidir ki, ticarətin obyektı kimi yalnız müəyyən mal qrupu çıxış edirdi. Digər məmulatlar bu sferaya daxil edilmirdi. Yerli mübadilə birbaşa (istehsalçı→istehlakçı) formulası üzrə aparılırdısa, şəhərlər və ölkələrarası mübadilə vasitəçilər tərəfindən həyata keçirilirdi ki, bu da ticarət kapitalının, eyni zamanda ilkin formada borc kapitalının meydana gəlməsini şərtləndirirdi. Ticarət və borc kapitalının meydana çıxması yalnız bir sıra şəhərlərdə müşahidə edilirdi. Əksər ərazilərdə isə sadə əmtəə təsərrüfatı hökmran mövqedə qalmaqda idi. Həmçinin, kapitalın hər iki formasının meydana çıxdığı ərazilərdə də, ticarət və kredit istisna olmaqla, istehsalın əvvəlki forması saxlanılırdı. Son orta əsrlərdə formalaşmış iqtisadi situasiyanın birmənalı qiymətləndirilməsi problemi bu gün də öz aktuallığını saxlamaqdadır. Kapitalizm yalnız XVI əsrdən formalaşmağa başlamışdır. Eyni zamanda, orta əsrlərdə yaranan ticarət və borc kapitalının sənaye kapitalına çevrilməsini əngəlləyən başlıca maneə feodal quruluşu olmuşdur.

Səlib yürüşləri - böyük coğrafi kəşflərə qədərki dövrdə Qərbi Avropada bazar münasibətlərinin inkişafında müəyyən rol oynamışdır. Avropalılar onlar üçün yeni olan əkinçilik məhsulları ilə tanış oldular (düyü, qarpız, limon, ipək və s.). Parça istehsalı və metal emalının daha yüksək səviyyədə olan texnologiyalarını mənimsədilər.

“İstehsal iqtisadiyyatı” - son orta əsrlər (dünya iqtisadiyyatının genezesi dövrü-XVI-XVIII əsrlər). Bu dövr klassik bazarın formalaşmağa başladığı dövr kimi ilkin olaraq şəhərlərin (ətraf kəndlərlə birlikdə) birləşərək daha iri ərazi vahidlərinin yaranması ilə səciyyələnir. Bununla əlaqədar olaraq daxili ticarətin obyektini kimi təkcə bəzi xammal növləri deyil, həmçinin müxtəlif sənaye məhsulları çıxış edirdi. Eyni zamanda, şəhərlərarası ticarət əlaqələri daha intensiv surətdə inkişaf etməyə başlamışdı. Yenicə yaranmaqda olan sənaye sferasının istehsal etdiyi məhsullar lokal bazarlardan ölkənin sərhədləri çərçivəsində formalaşmış ümumi bazara çıxarılırdı. Milli sənaye istehsalını təşkil etməklə, həmçinin daxili ticarəti dəstəkləməklə bəhəm dövlət siyasəti bütün iqtisadi proseslərin ölkənin sərhədləri çərçivəsində “qapanmasına”, xarici məhsulların ölkəyə gətirilməsinə maneçilik törədilməsinə yönəlmişdir. Eyni zamanda, dövlət xarici ticarətin inkişafında, müstəmləkələrin ələ keçirilməsi və digər ölkələrlə müstəsna ticarət hüququna sahiblənmədə əsl “inhisarçı” kimi çıxış etməyə cəhd göstərirdi ki, bununla da digər ölkələrin həm ticarət, həm də gəmiçilik sferasında müəyyən irəliləyişlərə nail olmasını əngəlləməyə çalışırdı. Əslində, son orta əsrlərin başlanğıcında həyata keçirilən siyasət - öz mahiyyəti etibarilə şəhərlərin əvvəlki dövrlərdə tutduqları mövqe ilə üst-üstə düşürdü. Sadəcə olaraq, bu halda söhbət siyasi fəaliyyət sferasının genişlənməsindən (şəhər miqyasından bütövlükdə ölkə miqyasına transfer olunma) gedir. Digər bir fərqli nüans ondan ibarət olmuşdur ki, erkən və klassik orta əsrlərdə şəhərlərin yalnız bir qismi - ticarət mərkəzləri kimi çıxış edənlər qeyd olunan siyasətin tətbiqində maraqlı idilər. (Digər şəhərlər ticarətin inkişafına xüsusi olaraq can atmırdılar). Son orta əsrlərdə isə ticarət üstünlüklərinə canatma, ticarəti inhisara alma istəyi ən ümumi xarakter kəsb etməyə başladı. Əksər ölkələrdə artıq sənaye ilə yanaşı ticarət siyasəti də yer tutmağa başlayır. Tamamilə məntiqli olaraq kənd təsərrüfatı sferası da ölkənin prioritetləri sırasına daxil edilir. Kənd təsərrüfatı üzərində himayəçilik - əkin sahələrinin genişləndirilməsi, təsərrüfatçılığın rəasional metodlarının tətbiqi və s. - dövlət siyasətində mühüm yerlərdən birini tuturdu.

Terminoloji ifadə baxımından diqqət çəkən məqam “milli təsərrüfat” və “milli siyasət” anlayışlarının meydana çıxması olmuşdur.

Son orta əsrlərdə həyata keçirilən iqtisadi siyasətin əsas cəhətlərindən biri də iqtisadiyyatın əsas sferalarını (kənd təsərrüfatı, sənaye, ticarət və s.) əhatə edən tədbirlər kompleksi formasında həyata keçirilirdi.

Böyük coğrafi kəşflərin sosial-iqtisadi nəticələri: Qərbin iqtisadi inkişaf tarixində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, yüksəliş, yaxud qiymət “inqilabı” əsasən ticarətin əhəmiyyətli dərəcədə genişlənməsi, tədavüldə olan pul kütləsinin sürətli artımı (qiymətli metalların Avropaya axını ilə əlaqədar olaraq), kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbin yüksəlməsi, həyat şəraitinin daha da yaxşılaşması, eləcə də Avropanın şimalında sənaye istehsalının yüksəlməsi ilə izah oluna bilər. Təbiidir ki, ticarətdən əldə edilən gəlirlər iqtisadiyyatın inkişafında əsas amil kimi çıxış edən kapital qoyuluşunun həcmi də adekvat şəkildə artırır.

Müstəmləkə sistemi: ilkin kapital yığımının mühüm mənbəyi, böyük tutuma malik satış bazarı və ən əsası - qərbdə sənayeləşmənin ən başlıca şərti kimi çıxış edirdi. Müstəmləkə təsərrüfatının 3 tipi mövcud olmuşdur: plantasiya: Müxtəlif məhsullar (tütün, pambıq, şəkər çuğunduru və s.) üzrə ixraca yönəlik ixtisaslaşma, fermer (köçürmə tipi) təsərrüfatı: Avropadan Şimali Amerikaya, Avstraliyaya, Yeni Zelandiyaya köçənlərin yaratdığı təsərrüfat tipidir. Aborigen xalqların sıxışdırılması, hətta soyqırımı hesabına bazar prinsiplərinə söykənməklə təsərrüfat təşkil edilir və fəaliyyət göstərirdi, feodal müstəmləkə təsərrüfatı: Metropoliya bir sıra müstəmləkələrdə feodal münasibətlərini toxunulmamış saxlayırdı. İlkin kapital yığımı - işçinin (kəndlinin) mülkiyyətindən məhrum edilməsi, istehsal vasitələrinin kapitalla çevrilməsini özündə ehtiva edən tarixi prosesdir.

Sadə əmək kooperasiyasının genezisi üçüncü böyük ictimai əmək bölgüsündən başlayır. İqtisadi əhəmiyyəti əsasən onunla izah olunur ki, əmək məhsuldarlığının artması yekun olaraq ticarət və pul kapitalının ilkin tiplərinin meydana gəlməsini şərtləndirir.

Manufaktura - mürəkkəb əmək kooperasiyası olmaqla genezisi feodal münasibətlər kompleksinin dağıldığı dövrdən (XVIII əsr) başlayaraq yeni -

təsərrüfatın kapitalist ukladının əsası kimi çıxış edirdi. Genezis nöqteyi - nəzərindən bir - biri ilə sıx bağlılıqda olan iki prosesin vəhdətinə söykənirdi:

- istehsal prosesinin (sadə əmək kooperasiyası çərçivəsində) ayrı - ayrı əmək əməliyyatlarına parçalanması;
- müxtəlif sənət və peşələr üzrə ixtisaslaşmış işçilərin emalxana çərçivəsində bir araya gətirilməsi.

Sənaye çevrilişi mahiyyət etibarilə elmi - texniki inqilab xarakteri daşmışdır. Elmi-texniki tərəqqinin sürətlənməsi (XVII - XVIII əsrlər) sənayedə manufakturadan fabrikə - iri maşınlı sənayeyə keçidin əsas hərəkətverici qüvvəsi kimi çıxış etmişdir. Sənaye çevrilişi ilk dəfə İngiltərədə (XVIII əsrin sonu) baş vermişdir.

Sənaye çevrilişi real məzmunlu bazar iqtisadiyyatının formalaşması prosesini başa çatdırdı. Sənaye inqilabı “istehsal” iqtisadiyyatının inkişaf prosesində çox güclü təkan oldu. Bütövlükdə, Qərbi Avropada sənayeləşmə prosesi ilkin olaraq yüngül sənayenin iri maşınlı bazaya keçirilməsindən başlanmışdır. Belə ki, yüngül sənaye üçün daha az avans olunmuş kapitalla ehtiyac duyulur. Digər tərəfdən, kapitalın dövriyyəsi sürətlənir.

XX əsrin 70 - ci illərindən etibarən “istehsal” iqtisadiyyatından “yeni iqtisadiyyatın-xidmət iqtisadiyyatı”na keçid formalaşma təmayülləri açıq - aydın şəkildə müşahidə edilirdi. “Köhnə industrial qaydalar” informasiya texnologiyaları ilə cücərməyə başlayan “yeni iqtisadiyyatla” əvəz olunurdu.

Xidmət sferası, elm, təhsil real sektoru (kənd təsərrüfatı, sənaye) üstələməyə başlayır, istehsal prosesində elmi biliklərdən istifadə intensiv xarakter alırdı.

Artıq 1970 - ci illərin əvvəllərindən bəşəriyyətin yeni dövrə qədəm qoyduğu açıq-aydın şəkildə dərk edilməyə başlamışdı. Cəmiyyətin istehsalla bağlı (maddiyyat anlamında) problemləri öz aktuallığını itirmiş, biliklərin toplanması, sistemləşdirilməsi və yayılması ilə bağlı olan müxtəlif xidmətlər ön plana çıxmışdı. Eyni zamanda, elmi - texniki inqilabın məntiqi nəticəsi kimi elm əsas məhsuldar qüvvəyə, inkişafın və təhlükəsizliyin başlıca amilinə çevrilmişdi.

İnformasiya və elmi biliklər istehsal resursuna çevrilir. Elmi araşdırmalar iqtisadiyyatın əsas hərəkətverici qüvvəsi kimi çıxış etməyə başlayır. Əsas dəyərlər sırasında təhsil səviyyəsi, peşəkarlıq və kreativlik ön mövqelərə sahiblənilir.

1.3. Dünyanın ərzaq istehsalı və əhali artımının qarşılıqlı əlaqələndirilməsi.

Hər il 16 oktyabr bütün dünyada “Ümumdünya Ərzaq Günü” kimi qeyd edilir. “Ümumdünya Ərzaq Günü” 1979 - cu ildə BMT - nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatının (FAO) konfransında elan edilmişdir. Günü elan edilməsində əsas məqsəd əhalinin dünya ərzaq problemləri barədə məlumatlandırılması, aclıq və yoxsulluqla mübarizədə həmrəyliyin gücləndirilməsidir.

16 oktyabr tarixi həm də BMT - nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatının yaranma günüdür. BMT - nin Baş Assambleyası 1980 - ci ildə qəbul etdiyi xüsusi qətnamə ilə (№ A/RES/35/70) Ümumdünya Ərzaq Günü'nün hər il keçirilməsini alqışlamışdır. [33]

Hər il fərqli mövzulara və problemlərə toxunan “Ümumdünya Ərzaq Günü”nün bu ilki mövzusu “Ərzaq təhlükəsizliyi və qidalanma üçün davamlı ərzaq sistemləri” seçilmişdir. Ərzağın istehsalı və istehlakı prosesinə cəlb olunmuş istənilən proses ərzaq sisteminin bir hissəsi hesab olunur. Bura bitkinin əkilməsi, yığılması, emalı, qablaşdırılması, nəqli, marketinqi, alınması, saxlanması və istehlakı daxildir. Məşğuliyyət, maliyyə, elektrik enerjisi və qidalanma da bu sistemin hissələridir.

Dünya əhalisinin sayının 2050 - ci ildə 9,0 milyarda çatması gözlənilir. Hər kəs üçün kifayət qədər qidanın olmasına əmin olmaq üçün ərzaq sistemlərinin vəziyyəti barədə düşünülməsinə ehtiyac vardır. Belə ki, ərzaq sistemlərinin ətraf mühitə təsirinin azaldılması zərurəti yaranmışdır, çünki bu gün ərzaq məhsullarının istehsalı nəticəsində atmosfərə çoxlu miqdarda istixana qazları buraxılır, su

ehtiyatları sahəsində gərginlik yaradılır. Ərzaq alışı seçimlərinin dünyanın başqa bölgələrində yoxsul fermerlərə necə təsir etdiyi daha dərinlən dərk edilməlidir. Zəncirboyu - ərzağın nəqli, saxlanması, super - marketlərdə və evdə ərzaq itkisinin qarşısının alınması yolları öyrənilməlidir. BMT hesablamalarına görə bu gün dünyada milyonlarla insan aclıqdan əziyyət çəkir. Kifayət qədər qidalanmama cəmiyyətə çox baha başa gəlir və müxtəlif formalarda təzahür edir. Dünyada beş yaşından aşağı hər dörd uşaqdan biri aclıqdan əziyyət çəkir. Bu o deməkdir ki, kifayət qədər qidalanmayan 165 milyon uşaq həyat boyu tam fiziki və əqli inkişafdan geri qalacaqdır. Təxminən 2 milyard əhali sağlam həyat üçün zəruri olan vitamin və mineral maddələrin çatışmazlığı ilə üzləşmişdir. [33]

Dünya əhalisinin 1,4 milyard nəfəri, o cümlədən, 43 milyon uşaq artıq çəkiddən əziyyət çəkir. Bunların üçdə biri piylənməyə düşər olmuş və ürək-damar xəstəlikləri, şəkərli diabet və digər sağlamlıq problemləri ilə üzləşmək riskindədir. Dünya üzrə piylənmənin göstəricisi 1980 - ci ildən bu günədək iki dəfə artıb. Hər il dünyada 2,8 milyon insan artıq çəki və piylənmədən dünyasını dəyişir. Kifayət qədər qidalanmamanın məhsuldarlığın itirilməsi və birbaşa səhiyyə xərcləri baxımından dünya iqtisadiyyatına vurduğu zərər nə az, nə çox global gəlirin 5 faizi həcmində ölçülür ki, bu da illik 3,5 trilyon ABŞ dolları və ya adam başına 500 ABŞ dolları ekvivalentinə bərabərdir. [33]

Dünyadan kifayət qədər qidalanmamanın kökünün kəsilməsi çətin məsələdir, lakin qoyulacaq investisiya özünü yüksək səviyyədə doğrultmaq gücündədir. Məsələn, ƏKTT-nin hesablamalarına görə əgər dünya cəmiyyəti mikro qida çatışmazlığının azaldılmasına beş il müddətinə 1,2 milyard ABŞ dolları həcmində investisiya qoyarsa bunun nəticəsi daha yaxşı sağlamlıq, uşaq ölümü səviyyəsinin azalması və gələcək yüksək mənfəət olacaqdır. Bu, illik qazancın 15,3 milyard ABŞ dolları səviyyəsində olmasına - mənfəət və xərclər nisbətinin demək olar ki, 13-ün 1 nisbətində olmasına gətirib çıxarması deməkdir.

Kifayət qədər qidalanmamanın əsas səbəbləri mürəkkəb olmaqla aşağıdakılardan ibarətdir:

- təhlükəsiz, müxtəlif çeşidli, qidalı ərzağın qeyri - adekvat mövcudluğu və əldə edilməsi;
- təmiz su, sanitariya və səhiyyə xidmətlərinə çıxışın çatışmazlığı;
- uşaqların düzgün qidalandırılmaması və böyüklərin qeyri - düzgün qidalanma seçimləri.

Kifayət qədər qidalanmamanın köklü səbəbləri daha mürəkkəbdir və daha geniş iqtisadi, sosial, siyasi, mədəni və fiziki ətraf mühiti əhatə edir. Bu baxımdan, kifayət qədər qidalanmama probleminin ünvanlanması kənd təsərrüfatı və ərzaq sistemində, təbii ehtiyatların idarə edilməsində, ictimai sağlamlıq və təhsildə inteqrə edilmiş fəaliyyət və əlavə müdaxilə tələb edir. Çünki zəruri fəaliyyətlər adətən bir neçə hökumət qurumlarını cəlb edir və koordinasiya edilmiş səyləri həvəsləndirmək üçün yüksək səviyyəli siyasi dəstək tələb olunur.

Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatının (ƏKTT) Avropa və Mərkəzi Asiya regionunda apardığı tədqiqat, 2030 və 2050 - ci illər üzrə proqnozlarının nəticəsinə əsasən qeyd olunan regionda üç əsas uzunmüddətli problem aşkar olunmuşdur.

- qidalanma vərdişlərinin dəyişməsi. 2050 - ci ilə qədər olan proqnozlara əsasən Avropa və Mərkəzi Asiya regionunda aclıq səviyyəsinin azalacağı, həmçinin taxıl məhsullarının istehlakının azalacağı, ət və süd məhsullarının istehlakının isə artması gözlənilir. Belə qidalanma piylənmə hallarının çoxalmasına gətirib çıxaracaq və bu da ürək xəstəlikləri kimi xroniki və qeyri infeksiyon xəstəlikləri üzrə risk faktorudur. [33]

- regionun istehsal potensialı. Regionda taxıl bitkilərinin istehsalının hazırkı vəziyyəti və proqnoz olunan istehsalının müqayisəsi göstərir ki, taxıl bitkilərinin hal-hazırda əsas istehsalçısı olan və növbəti illərdə də bu tendensiyanı davam etdirəcək 3 subregionda - Şərqi Avropa (Ukrayna), Cənubi Qafqaz və Mərkəzi Asiya və Türkiyə - istehsal səviyyəsi potensialdan xeyli aşağı olacaqdır. Region üçün məhsuldarlığın artımı çox mühümdür, çünki məhsuldarlıqda artım fermer gəlirlərinin artımı deməkdir. Azərbaycanın da daxil olduğu Qafqaz və Orta Asiya regionunda kiçik fermer təsərrüfatlarında məhsuldarlığın artması müşahidə olunmur. Qarşıda duran əsas məsələ fermer təsərrüfatlarının inkişafına və bazarlara

çıxışının təmin olunmasına dəstək verməkdir. Bəzi hallarda faktiki məhsuldarlıq potensial məhsuldarlıqdan 40% aşağıdır. Bu situasiyanın yaxşılaşdırılması kənd yoxsulluğunun qarşısını ala bilər. [33]

Ərzaq məhsullarının istehsalının artırılması vacib məsələdir, lakin tam həll yolu deyil. Dünyada artıq kifayət qədər ərzaq vardır. Aclığın əsas səbəbi ərzaq məhsullarına çıxışın olmamasıdır. Dünyada istehlak üçün istehsal edilən ərzağın üçdə bir hissəsi, bu da illik əsasda təxminən 1,3 milyard ton itirilir və ya tullanılır. Problemlərin qarşısını almaq üçün innovativ və dayanıqlı yanaşmaların tətbiqinə ehtiyac vardır. [33]

- resurslardan davamlı istifadə. Əlbəttə ki, Avropa və Mərkəzi Asiya regionu ölkələri üçün əsas məsələlərdən biri uzun müddətdə ətraf mühitin mühafizəsini təmin edən davamlı kənd təsərrüfatı istehsalına nail olmaqdır. Kimyəvi və digər gübrələrdən istifadə də narahatlıq doğuran bir faktordur. Kimyəvi gübrələrin nəzarətsiz tətbiqi yeraltı suların çirklənməsinə, ərzaq məhsullarının istehsalı və satışı sistemində təhlükəli tullantıların yığılmasına gətirib çıxara bilər. Baxmayaraq ki, Qafqaz və Mərkəzi Asiya ölkələrində onların daha çox inkişaf etmiş qonşu ölkələri ilə müqayisədə kimyəvi preparatlardan istifadə xeyli aşağı səviyyədədir, bu ölkələr su resurslarından intensiv istifadə edirlər. Regionda olan problem su qıtlığı deyil, suyun daşınması və istifadəsində köhnəlmiş və sıradan çıxmış sistemlərin mövcudluğudur ki, bu da xeyli səviyyədə su itkisi və sudan səmərəsiz istifadə ilə nəticələnir. Bu baxımdan, su itkisinin azaldılması məqsədilə bu sistemlərin bərpası, saxlanması və təsərrüfat səviyyəsində su idarəçiliyinin yaxşılaşdırılması regionda su stresinin azaldılması istiqamətində ilkin addım hesab olunur. Bu gün Şərqi Avropanın 12 ölkəsində, Qafqaz və Orta Asiya ölkələrində 200 min ton pestisid qalıqları mövcuddur və bu da bütün dünya üzrə pestisid qalıqlarının 40 %-ni təşkil edir. [33]

Orta Asiya və Qafqaz ölkələrində kifayət qədər qidalanmamaq riski müşahidə olunur. Kifayət qədər qidalanmayan əhalinin faiz nisbəti 26%, yoxsulluq səviyyəsi isə Dünya Bankının hesablamalarına görə 30 - 70% təşkil edir. Son beş il ərzində Azərbaycan neft və təbii qaz ehtiyatlarının əldə edilməsi və ixracı

sayəsində misilsiz mənfiyyətdən bəhrələnmişdir. Demək olar ki, bütün insanların yaşayış şəraiti yaxşılaşmış, Ünvalandırılmış Sosial Yardım isə ən yoxsul ailələri dəstəkləmək üçün istifadə edilir. Yoxsulluq səviyyəsi əhəmiyyətli dərəcədə enmişdir, lakin bir çox ailələr gəlir əldə etməkdə və uşaqlarının əsas ehtiyaclarını təmin etməkdə hələ də çətinliklərlə üzləşirlər.

Azərbaycan əhalisi Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının müəyyən etdiyi gündəlik və illik qida normasından xeyli aşağı miqdarda ərzaq məhsulları istehlak edir, xüsusən yüksək kalorili məhsulların istehlakı müəyyən olunmuş normadan xeyli aşağıdır: “Ət və ət məhsulları istehlakının adambaşına illik norması 84 kiloqramdır. Reallıqda isə ölkə əhalisi adambaşına ildə cəmi 33 kiloqram ət istehlak edir. Süd və süd məhsullarının istehlakı norması adambaşına 360 kiloqram müəyyən olunsada, il ərzində 248 kiloqram, balıq və balıq məhsulları üzrə norma 20 kiloqram olduğu halda 6,8 kiloqram, yumurta norması 280 ədəd müəyyənləşdiyi halda bunun yarısından da az, yəni 131 ədəd istehlak edilir”. [33]

BMT-nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatının hesablamalarında da Azərbaycanda gün ərzində ərzaq istehlakı səviyyəsinin aşağı olduğu vurğulanır: Azərbaycanda gün ərzində adambaşına orta hesabla 2242 kilokalori düşür. Gürcüstanda bu göstərici 2249, Ukraynada 2727, Belarusiyada 3007, Qazaxıstanda 3095 kilokaloridir.

Qidalanma üzrə II Beynəlxalq Konfrans 19 - 21 noyabr 2014 - cü il tarixlərində Roma şəhərində keçirilmişdir. Konfrans 1992 - ci ildə keçirilmiş əvvəlki qidalanma konfransından sonra əldə edilmiş nailiyyətləri, tərəqqini nəzərdən keçirəcək və yeni qlobal ətraf mühitdə qidalanmanın yaxşılaşdırılması üçün problemlərin həlli yolunun tapılması imkanlarını araşdıracaqdır. II konfrans kifayət qədər qidalanmamanın çoxsaylı yüklərini ünvanlamaq üçün hökumətlərin və digərlərinin bir araya gələrək və birgə çalışaraq problemlərin çözülməsi məsələlərinə baxacaq və qidalanma nəticələrinin yaxşılaşdırılmasında praktiki alətlərin, qaydaların və təcrübələrin bölüşməsi üçün forum təşkil edəcəkdir. ƏKTT və Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı tərəfindən təşkil olunacaq bu yüksək səviyyəli

nazirlərin konfransı növbəti onilliklər üçün qidalanma ilə bağlı əsas problemlərin həlli məqsədilə çevik siyasət çərçivəsini təklif etməyi nəzərdə tutur.

BMT-nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı bu ilki Dünya Ərzaq Günündə aşağıdakı üç əsas çağırışları edir:

- sağlam qida təhsil, sağlamlıq, sanitariya və digər faktorlarla yanaşı sağlam ərzaq sistemlərinin olmasını tələb edir;

- sağlam ərzaq sistemləri düzgün siyasətlərin, stimulların və idarəetmənin nəticəsində təmin oluna bilər;

- yaxşı qidalanma sağlam qida rasionundan asılıdır.

Qidalanma - insanın həyat fəaliyyətinin əsasıdır, onun mövcud olmasına, uzun ömürlüynə, əhvali - ruhiyyəsinə, infeksiyalara qarşı davamlığına və ətraf mühitin digər əlverişsiz faktorlarına dayanıqlığının əsas şərtlərindən biridir. Qidaya və heyvanların yem rasionuna ərzaq və yemlərin keyfiyyəti birbaşa təsir etdiyindən onların həcmi, strukturu müəyyənləşdirilir. Bundan başqa, qida rasionunun optimallaşdırılması bir çox xəstəliklərin profilaktikası və müalicəsi üçün istifadə edilir.

Ərzaq məhsullarının müxtəlifliyi ilə yanaşı yalnız bir qrup daim bütün qida rasionlarında mövcuddur - bu da dənli bitkilər əsasında olan məhsullardır. Çörək - onların əsas nümayəndəsidir, onun yüksək qida dəyəri və unikal xüsusiyyəti var.

İqtisadi ədəbiyyatda müxtəlif qida nəzəriyyələri mövcuddur. Balanslaşdırılmış, adekvat və optimal qida nəzəriyyələri müasir rasionların və dietoloq məsləhətlərinin əsasıdır. Bundan əlavə, funksional, ayrılmış, vegeterian, qan qrupuna görə və s. qida nəzəriyyələri işlənmişdir. Bunlardan hər biri müəyyən prinsiplərə əsaslanır və onların öz tərəfdarları və əleyhdarları mövcuddur.

Rasional balanslaşdırılmış qidalanma rasionunun nəzəriyyəsi müxtəlif yaş və əmək qrupları üçün tərtib edilmiş balanslaşdırılmış qidalanma düsturlarında öz əksini tapmışdır. Qidalanmanın rasional normaları akademik A.A.Pokrovski tərəfindən 1964 - cü ildə işlənib hazırlanmışdır və sonralar bir neçə dəfə dəqiqləşdirilmişdir. Balanslaşdırılmış qidalanma düsturlarında biokimyəvi mahiyyəti insan orqanizmində baş verən və onun yaşayış şəraitindən asılı olaraq dəyişən

mübadilə proseslərini əks etdirir. Aşağıdakı cədvəldə fiziki fəal əhalinin çoxluq təşkil etməsi, nisbətən sərin iqlimi, əsas müəyyən qida maddələrinin istehlak xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla orta sakinin balanslaşdırılmış qidalanma düsturu göstərilmişdir. Enerjide ümumi istifadə 2500 kilokalori müəyyən edilmişdir. Müqayisə üçün cədvəldə ABŞ üçün Amerika Milli Elmlər Akademiyası tərəfindən tövsiyə edilmiş normalar göstərilmişdir, bu normalar üzrə gündəlik enerji istifadəsi 2000 kilokalori təyin edilmişdir. ABŞ-da ərzağın etiketində qida dəyəri qeyd edilərkən, həmçinin qida maddələrinin gündəlik enerji sərfini 2500 kilokalori hesabı ilə qeyd etmək adət halını almışdır. BMT ƏKTT "Alimentarius Məcəlləsi" komissiyası Yer kürəsinin şərti "orta" sakini üçün gündəlik rasionun enerji dəyərinin norması kimi 2300 kilokalori müəyyən etmişdir. Enerjinin qorunub saxlanması qanununa müvafiq olaraq insanın həyat fəaliyyəti prosesində enerjini sərf etdiyi qədər qidalanmalıdır. Bu tarazlığın pozulması ya piylənməyə, ya da orqanizmin zəifləməsinə gətirib çıxarır. İnsanın daxili fəaliyyətə (əsas maddələr mübadiləsi: nəfəs alma, ürəyin işləməsi və s.) enerji sərfiyyatı əsasən onun yaşından, cinsindən, çəkisindən asılıdır, eyni zamanda xarici fəaliyyətə enerji sərfiyyatı (həyat fəaliyyəti) əməyin xarakteri, yaşayış yeri və həyat tərzini ilə müəyyənləşdirilir.

Qida maddələrində və enerjide insanın gündəlik tələbatının variantları

Qida maddələri	SanPiN 2.3.2.560-02	Gündəlik tələbat		
		Amerika Milli Elmlər Akademiyası	"Alimentarius Məcəlləsi"	
Enerji dəyəri, kkal	2500,0	2000,0	2500,0	2330,0
Zülal, q	75,0	50,0	63,0	50,0
Yağlar, q	83,0	65,0	83,0	-

Doymuş yağlı turşular, q	25,0	10,0	25,0	-
Doymamış yağlı turşular, q	11,0	-	-	-
Xolesterin, mq	300,0	300,0	300,0	-
Həzmedilən karbohidratlar, q	365,0	300,0	375,0	-
Qida lifləri, q	30,0	25,0	30,0	-
Mineral maddələr				
Natrium	2400,0	2400,0	2400,0	-
Kalium	3500,0	3500,0	3500,0	-
Kalsium	1000,0	1000,0	1000,0	800,0
Fosfor	1000,0	1000,0	1000,0	800,0
Maqnezium	400,0	400,0	400,0	300,0
Dəmir	14,0	18,0	18,0	14,0
Vitaminlər				
RE (retinol ekvivalenti), mkq	1000,0	1500,	1500,	
B. (tiamin), mq	1,5	1,5	1,5	1,4
B ₂ (riboflavin) mq	1,8	1,7	1,7	1,6
NE (niasin ekvivalenti), mq	20,0	20,0	20,0	18,0
C (askorbin turşusu). mq	70,0	60,0	60,0	60,0

Cədvəl 1.

Mənbə: Abbasov İsmət Dursun oğlu. Azərbaycanın və dünya ölkələrinin kənd təsərrüfatı. Bakı 2013

Fəsil II.

Dünyanın ərzaq bazarının müasir vəziyyəti və inkişaf istiqamətləri

2.1. Dünyanın ərzaq bazarının müasir vəziyyəti.

2012 - 2013 - cü illərdə, proqnozlara görə taxılın dünya ticarətinin həcmi 295,5 milyon tona çatacaq, bu da 2011 - 2012 - ci il göstəricisindən bir qədər yüksəkdir. Belə artım əsasən buğda təklifinin gözlənilən azalmasını artıqlaması ilə kompensasiya edən qarğıdalının istehsalının artımı ilə bağlıdır, eyni zamanda düyü ticarəti sabit səviyyədə proqnozlaşdırılır. 2012 - ci ilin aprel ayında dənli bitkilərin ƏKTT qiymətlərinin indeksi orta hesabla 224 bənd təşkil etmişdir, bu da mart ayının göstəricisindən 2 faiz aşağıdır, bununla yanaşı bütün dənli bitkilər təklifin yüksək konyukturası fonunda qiymətlərin aşağı dinamikasını göstərir. Aprel ayında ötən ilin müvafiq ayı ilə müqayisədə buğda üzrə qiymətlər 21 faiz, qarğıdalı üzrə 15 faiz, düyü üzrə 4 faiz aşağı olmuşdur.

Dünya taxıl bazarı

Dünya balansı	2010/11	2011/12	2012/13	2012/13-cü ildə
	milyon ton			2011/12-ci ilə nisbətində dəyişikliklər
İstehsal	2 253.7	2 344.1	2 370.7	1.1
Ticarət	281.4	293.1	295.5	0.8
İstehlak, cəmi	2 275.4	2 324.7	2 357.2	1.4
Ərzaq	1 059.4	1 073.4	1 084.7	1.1
Yemlər	763.8	789.8	806.6	2.1

Cədvəl 2.

Mənbə: Abbasov İsmət Dursun oğlu. Azərbaycanın və dünya ölkələrinin kənd təsərrüfatı. Bakı 2013

2011/12 - ci illərdə olan 8,7 faiz artımdan sonra 2012/13 - cü illərdə buğdanın dünya ticarətinin təxminən 1,7 faiz azalacağı proqnozlaşdırılır, bu da idxala tələbatın azalmasını əks etdirir, xüsusilə də yem buğdasına. Nəticədə, buğdanın dünya istehsalının gözlənilən azalmasına baxmayaraq, ehtimal var ki, qiymətlərin artmasının təsiri zəifləyəcək. İri ixrac fondları dünya bazarlarının konyukturasına təsir göstərir, belə ki, təklif sferasında ciddi gözlənilməz hallar baş verməsə, yaxın aylarda dünya qiymətləri çox ehtimal ki, 2011/12 - ci illərdə olduğundan daha aşağı olacaq.

Buğdanın dünya bazarı

Dünya balansı	2010/11	2011/12 qiymətləndirmə	2012/13 proqnoz	2012/13-cü ildə 2011/12-ci ilə nisbətində dəyişikliklər
	milyon ton			%
İstehsal	655.6	700.0	675.1	-3.6
Ticarət	124.6	137.4	135.0	-1.7
İstehlak, cəmi	664.1	690.7	686.5	-0.6
Ərzaq	468.0	473.5	475.5	0.4
Yemlər	120.8	138.9	133.8	-3.7
Digər istehlak növləri	75.2	78.3	77.3	-1.3
Dövrün sonuna ehtiyatlar	188.2	195.3	182.7	-6.5

Cədvəl 3.

Mənbə: Abbasov İsmət Dursun oğlu. Azərbaycanın və dünya ölkələrinin kənd təsərrüfatı. Bakı 2013

Cari illə müqayisədə 2012/13 - cü illərdə buğdadan fərqli olaraq yem üçün qarğıdalının istifadəsinin artması ilə əlaqədar istifadənin ümumi həcmnin daha yüksək artımı proqnozlaşdırılır. Yem üçün taxılın dünya ticarəti 2011/12 - ci ildəki azalmasından sonra həmçinin eyni zamanda artımın böyük hissəsi qarğıdalının hesabına əldə ediləcəkdir. Bəzi ölkələr, xüsusilə də Asiyada buğdanın deyil, yem üçün taxılın idxalını bərpa edəcək, eyni zamanda onun qiymətlərinin rəqabətə daha da davamlı ola biləcəyi gözlənilir. Yem üçün taxılın dünya ehtiyatları, gözlənilmədiyi kimi 2013-cü ilin mövsümünün sonuna artacaq, lakin ehtimal var ki, yetərinə olmasın. Bunu ehtiyatların istifadəyə olan nisbətinin proqnozlaşdırılan göstəriciləri əks etdirir.

Dünya bazarı

Dünya balansı	2010/11	2011/12 qiymətləndirmə	2012/13 proqnoz	2012/13-cü ildə 2011/12-ci ilə nisbətində dəyişikliklər
	milyon ton			%
İstehsal	1 130.1	1 163.9	1 207.3	3.7
Ticarət	121.6	121.3	126.0	3.9
İstehlak, cəmi	1 150.5	1 165.6	1 193.7	2.4
Ərzaq	202.0	204.0	206.7	1.3
Yemlər	631.0	638.7	660.2	3.4
Digər istehlak növləri	317.5	322.9	326.8	1.2
Dövrün sonuna ehtiyatlar	171.4	167.1	177.1	6.0

Cədvəl 4.

Mənbə: Abbasov İsmət Dursun oğlu. Azərbaycanın və dünya ölkələrinin kənd təsərrüfatı. Bakı 2013

Düyü bazarının vəziyyəti

Düyünün dünya qiymətləri 2011 - ci ilin sentyabr ayından aşağı düşməyə başlamışdır, bu da Hindistanın adi düyü sortlarının kütləvi ixracının bərpaı ilə eyni zamana təsadüf etmişdir. Ölkənin dünya düyü bazarına qayıdışı ixracçılar arasında güclü rəqabətə gətirmişdir və praktiki olaraq Tailandda dünya kotirovkaları üçün istehsalçıların yüksək qiymətlərinin dəstəyi siyasətinin saxlanmasını neytrallaşdırmışdır. 2012 - ci ilin aprel ayına olan vəziyyətinə görə dünya qiymətləri düyünün bütün sortları üzrə sentyabr ayının səviyyəsindən 10 faiz aşağı düşmüşdür. 2011 - ci ildə dünyada düyü istehsalı 2,6 faiz artmışdır. Ehtimal edilir ki, normal hava şəraiti və miqyaslı sahə proqramlarının inkişaf etdirilməsi şərtilə 2012 - ci ildə bu faiz daha 1,7 faiz, 488 milyon tonadək (təmizlənmiş düyü hesabı ilə) artacaq, baxmayaraq ki, Cənubi Amerikada məhsulun ilk nəticələri bir qədər təəssüfləndiricidir. 2012 - ci ildə praktiki olaraq ənənəvi iri idxalçıların tədarükünün azalması nəticəsində düyü ticarətinin 2,6 faiz aşağı düşəcəyi proqnozlaşdırılır. İxracçılar arasında Tailand, gözləndiyi kimi rəqabətə davamsız qiymətləri səbəbindən satışın daha kəskin azalması ilə qarşılaşacaq, lakin əvvəlki kimi öz liderliyini qoruyub saxlayacaq. Ehtimal edilir ki, Vyetnam ixracın həcminə görə ikinci yerdə qalaraq ixracın səviyyəsini ötən ilin səviyyəsində qoruyub saxlayacaq. Əksinə olaraq, Hindistanın ixracı elə səviyyədə artmalıdır ki, o həcmə görə Pakistan və ABŞ - dan irəli keçərək üçüncü yerdə olacaq. Həm 2011 - ci, həm də 2012 - ci ildə düyünün dünya istehsalı, gözləndiyi kimi istehlakı qabaqlayacaq. Nəticədə 2011/12 və 2012/13 - cü illərin satış mövsümünün sonuna dünyanın düyü ehtiyatlarının artması proqnozlaşdırılır, bu da dünya ehtiyatlarının istifadəyə qarşı nisbətinin yeni, maksimum həddinədək artmasına gətirib çıxaracaq. 2011 - ci ildə proqnozlara uyğun olaraq, dünya istehsalının istehlakı üstələməsi nəticəsində 2013 - cü ildən ən yüksək səviyyəsinə çatacaq.

dünya balansı (taxıla hesablanmış)	2010/11	2011/12 qiymətləndirmə	2012/13 proqnoz	2010/11-ci illə müqayisədə 2011/12-ci ildə dəyişikliklər
	milyon ton			%
İstehsal	2 253.7	468.1	480.1	2.6
Ticarət	31.5	35.2	34.3	-2.6
İstehlak, cəmi	448.6	460.8	468.4	1.6
Ərzaq	382.4	389.3	395.9	1.7
Dövrün sonuna ehtiyatlar	134.4	141.0	152.8	8.4

Cədvəl 5.

Mənbə: Abbasov İsmət Dursun oğlu. Azərbaycanın və dünya ölkələrinin kənd təsərrüfatı. Bakı 2013

Ət və ət məhsulları bazarının vəziyyəti

Təkcə quş və donuz ətinin hesabına 2012 - ci ildə ətin dünya istehsalı təxminən 2 faiz, 302 milyon tonadək artacaq. Bu sektorda artımın xeyli hissəsi inkişaf edən ölkələrdə əldə ediləcək, eyni zamanda inkişaf etmiş ölkələrdə yüksək istehsal xərclərinin gəlirliyi ilə problemlərin mövcud olması, ətin daxili istehlakının durğunluğu və inkişaf edən ölkələr tərəfindən sərt rəqabət səbəbilə ehtimal var ki, istehsal aşağı düşəcək. Əsas idxalçı ölkələrdə istehsalın artımı ətin dünya ticarətinin dinamikasının ləngiməsinə gətirib çıxarması nəticəsində satış bazarları uğrunda mübarizənin 2012 - ci ildə güclənəcəyi gözlənilir. Bu da inkişaf etmiş ixracçı ölkələrdən ixracın məhdudlaşdırılmış imkanları ilə birgə dünya bazarının strukturunu inkişaf edən ölkələrin, əsasən də Braziliya və Hindistanın

xeyrinə dəyişdirir. Ətin dünyada ən iri ixracçısı ABŞ - dakı quraqlıq və digər ixracçı ölkələrdə mal - qaranın sayının məhdudiyəti ətə olan dünya qiymətləri 2012 - ci ilin birinci rübündə rekord səviyyədə saxlanılmışdır. Aprel ayında 182 bənd təşkil edərək ƏKTT - nin ət üzrə qiymət indeksləri mart ayı ilə müqayisədə artmışdır. İdxala olan tələbatın yavaşlaması və inkişaf etmiş ölkələrdə iki il istehlak durğunluğu 2012 - ci ildə qiymətlərin təzyiqinə gətirib çıxara bilər, lakin cari ildə ətin istehsalı əsasən yemlərə olan qiymətlərdən və heyvanların xəstəlikləri vəziyyətindən asılı olacaqdır.

dünya balansı (taxıla hesablanmış)	2010/11	2011/12 qiymətləndirmə	2012/13 proqnoz	2010/11-ci illə müqayisədə 2011/12-ci ildə dəyişikliklər
	milyon ton kəsilmiş çəkiddə			%
İstehsal	294.6	297.2	302.0	1.6
Mal əti	67.5	67.5	67.5	-
Quş əti	98.2	101.6	103.5	1.8
Qoyun əti	13.5	13.5	13.6	0.9
Ticarət	26.6	28.5	29.2	2.4
Mal əti	7.7	7.8	8.1	4.0
Quş əti	11.6	12.6	13.0	3.1
Qoyun əti	0.8	0.7	0.7	1.4
Tələbat və təklif göstəriciləri (Əhalinin hər nəfərinə ərzaq istehlakı)				
Bütün dünya (kq/il)	42.5	42.3	42.5	0.5
İnkişaf etmiş ölkələr (kq/il)	79.2	78.9	78.4	-0.5

İnkişaf edən ölkələr (kq/il)	32.4	32.3	32.8	1.5
ƏKTT-nin ətə olan qiymətlərin indeksi (2002-2004=100)	2010	2011	2012 Yanvar aprel	2011-ci il yanvar-aprel dövrü ilə müqayisədə 2012-ci il yanvar-aprel dövrünə dəyişikliklər,%
	152	157	179	3.3

Cədvəl 6.

Mənbə: Abbasov İsmət Dursun oğlu. Azərbaycanın və dünya ölkələrinin kənd təsərrüfatı. Bakı 2013

Süd və süd məhsulları bazarının vəziyyəti

Süd məhsullarına olan qiymətlər 2011 - ci ilin ortalarından dünya bazarına tədarükün artması ilə aşağı düşməyə başlamışdır. Aprel ayında süd istehsalının cənub yarım kürəsində mövsümün uğurlu bitməsindən, şimal yarım kürəsində pozitiv başlamasından sonra gələcəkdə aşağı düşməsi müşahidə olunmuşdur. Qiymətlərin aşağı düşməsi ixrac fondlarının artımını, həmçinin də avronun ABŞ dolları nisbətində məzənnəsinin aşağı düşməsinə əks etdirir. Bu yaxınlarda aşağı məzənnənin düşməsinə baxmayaraq, süd məhsullarına olan qiymətlər çoxillik qiymətlərin orta səviyyəsindən xeyli yüksək olaraq qalır.

Aİ ölkələrində və ABŞ - da dövlət tərəfindən maliyyələşdirilən ehtiyatların minimum səviyyəsi şəraitində süd bazarı istehsalında və süd məhsullarının mövcudluğunda qəflətən baş verən dəyişikliklərə xüsusilə həssasdır. Buna baxmayaraq, 2012 - ci ilin qalığına istehsalın pozitiv proqnozu qiymətlərin

gələcəkdə aşağı düşməsinə gətirəcək. 2012 - ci ildə dünya süd istehsalı 2,7 faiz artaraq 750 milyon tona çatacaqdır. Artımın regionların çox hissəsində gözlənildiyinə baxmayaraq, Asiya gözlənildiyi kimi, artımın xeyli hissəsini təmin edəcək.

Süd məhsulları ilə dünya ticarəti proqnozlara uyğun olaraq 2012 - ci ildə də artacaq. İdxalın gözlənildiyi kimi süd ekvivalentində 52,7 milyon tonadək artdığı halda, tələbat sabit olaraq qalacaq. Asiya əsas bazar olaraq qalacaq, ondan sonra Şimali Afrika, Yaxın Şərq, Latın Amerikasası və Karib hövzəsi gələcək. İdxala olan dünya tələbatının artımı gözlənildiyi kimi, əsasən Okeaniya və Cənubi Amerikada südün otlaq istehsalının hesabına təmin ediləcək.

ƏKTT-nin ətə olan qiymətlərin indeksi (2002-2004=100)	2010	2011	2012 Yanvar-aprel	2011-ci il yanvar-aprel dövrü ilə müqayisədə 2012-ci il yanvar-aprel dövrünə dəyişikliklər,%
	200	221	198	-13.4

Cədvəl 7.

Mənbə: Abbasov İsmət Dursun oğlu. Azərbaycanın və dünya ölkələrinin kənd təsərrüfatı. Bakı 2013

Süd məhsullarının dünya bazarı: əsas rəqəmlər

dünya balans	2010/11	2011/12 qiymətləndirmə	2012/13 proqnoz	2010/11-ci illə müqayisədə 2011/12-ci ildə dəyişikliklər
	milyon ton süd hesablanmış			%
Cəmi, süd istehsalı	713.6	730.1	750.1	2.7

Cəmi, ticarət	47.8	50.7	52.7	4.0
Tələbat və təklif göstəriciləri Əhalinin hər nəfərinə ərzaq istehlakı:				
Bütün dünya (kq/il)	103.3	104.5	106.1	1.6
İnkişaf etmiş ölkələr (kq/il)	233.4	234.3	237.8	1.5
İnkişaf edən ölkələr (kq/il)	67.8	69.5	71.1	4.02.2
Ticarət - istehsalın payı (%)	6.7	6.9	7.0	1.2

Cədvəl 8.

Mənbə: Abbasov İsmət Dursun oğlu. Azərbaycanın və dünya ölkələrinin kənd təsərrüfatı. Bakı 2013

Dünya üzrə taxıl istehsalında Azərbaycanın payı

göstəricilər	2012-ci il üzrə
1. Dənli bitkilərin səpin sahəsi, milyon ha	
Dünya, cəmi	1 572,0
o cümlədən Azərbaycan	1,032
ondan buğda:	
Dünya, cəmi	1 048,0
o cümlədən Azərbaycan	0,688
2. Taxıl istehsalı, milyon ton	
Dünya, cəmi	2 371,0
o cümlədən Azərbaycan	2,8

ondan buğda:	
Dünya, cəmi	700,0
cümlədən Azərbaycan	1,847
3. Dünyada Azərbaycanın payı, %-lə	
Səpilən sahədə	0,07
o cümlədən buğda	0,07
Taxıl istehsalında	0,12
o cümlədən buğda	0,26
4. Əhalinin bir nəfərinə taxıl istehsalı, kq	
Dünya, cəmi	327
o cümlədən Azərbaycan	301
ondan buğda:	100
Dünya, cəmi	100
o cümlədən Azərbaycan	198

Cədvəl 9.

Mənbə: İsmət Abbasov Azərbaycanın və dünya ölkələrinin kənd təsərrüfatı, Bakı 2013

Kənd təsərrüfatı üçün istehsal vasitələrini istehsal edən sahələrdə və qida sənayesində həmçinin enerji istehlakı artır. Xarici ticarətin genişlənməsi ASK məhsullarının ölkələrarası axınının bir neçə dəfə artması ilə əlaqəlidir, bu da kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının daşınmasına, saxlanmasına müxtəlif enerjin ehtiyatlarının sərf edilməsinə gətirib çıxarır.

Azərbaycanda heyvandarlıq əsas məşğuliyyət növlərindən biridir. Ölkədə heyvanların aşağıdakı növləri vardır: maldarlıq; camışçılıq; qoyunçuluq; keçiçilik; atçılıq; quşçuluq; dovşançılıq; arıçılıq; balıqçılıq; heyvandarlıq: (min başla) [26]

1991-ci ildə	2011-ci ildə	Artım (faizlə)	
İnək naxırı	1533,3	2412,3	157,3
Camış naxırı	292,9	269,6	92
Cəmi iri buynuzlu heyvanlar	1826,2	2681,9	146,8
İnəklər	619,6	1159,7	187,2
Ana camışlar	114,1	128,1	112,7
İnəklər və ana camışlar	733,7	1288,1	175,6
Qoyunlar	5098,5	7931,9	155,6
Keçilər	193,8	627,4	3,2 dəfə
Qoyun və keçilər	5292,3	8559,3	161,7
Atlar	65,6	72,2	110,0
Dəvələr	0,2	0,3	1,5 dəfə
Quşlar	27665	23162	83,7
Arılar	193,2	212,6	110,0
Dovşanlar	1,6	1,4	87,5

Cədvəl 10.

Mənbə: <http://www.economy.gov.az>

“2008 - 2015 - ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı” və “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014 – 2018 - ci illərdə sosial - iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nın icrasına uyğun olaraq kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları tərəfindən 2014 - cü ildə məhsul istehsalı üçün müvafiq tədbirlər həyata keçirilmişdir. [26]

Belə ki, 2014 - cü ildə məhsul istehsalı üçün 1612,7 min hektar (çoxillik əkmələrsiz) sahə əkin altında istifadə edilmişdir ki, bu da 01.01.2014 - cü il tarixli torpaq balansı üzrə 1723,9 min hektar əkin yerinin 93,6 faizinə bərabərdir.

Əkin sahələrinin 1000,5 min hektarını və ya 62,0 faizini payızlıq və yazlıq dənli və dənli paxlalı bitkilər, 165,7 min hektarını və ya 10,3 faizini kartof, tərəvəz və bostan bitkiləri, 43,7 min hektarını və ya 2,7 faizini texniki (pambıq, tütün, şəkər çuğunduru, günəbaxan və s.) bitkilər, 402,7 min hektarını və ya 25,0 faizini yem bitkiləri təşkil etmişdir. İstifadə edilməyən sahələr (111,2 min ha) əkinlərin növbələşdirilməsinə uyğun olaraq dincə qoyulan və herik kimi becərilən sahələrdir. [26]

2014 - cü ildə həmçinin mövcud 134,2 min hektar meyvə, 16,1 min hektar üzüm bağlarının və 904 hektar çay plantasiyalarının aqrotexniki qaydada becərməsi həyata keçirilmişdir. [26] Təsərrüfat ilində payızlıq və yazlıq əkin sahələrində lazımi aqrotexniki qulluq aparılmasına baxmayaraq iqlim dəyişikliyi bitkiçiliyə, xüsusilə də ərzaq təhlükəsizliyi baxımından əsas strateji sahə olan taxılçılığa mənfi təsir göstərmişdir. 2013 - cü ilin payızında 991.0 min hektarda dən və yaşıl yem üçün payızlıq taxıl səpilmişdir ki, onun da 637,4 min hektarını buğda, 353,5 min hektarını arpa təşkil etmişdir. 2013 - cü ilin payızından 2014 - cü ilin yazınadək (taxılın vegetasiyası dövründə) respublika ərazisində baş vermiş uzunmüddətli quraqlıq, habelə suvarma suyunun çatışmazlığı nəticəsində bir sıra regionlarda (Qobustan, Şamaxı, Şəki, Qəbələ, Cəlilabad) zəif və seyrək çıxışlar alınmış, taxılın cücərmə, kollanma və boruyaçıxma kimi fenoloji fazaları normal keçməmiş, bitkilər böyümə və inkişafdan qalmışdır. Bundan əlavə, yaz aylarında bəzi rayonlarda güclü küləklə müşahidə olunan dolu düşməsi, leysan yağışların yağması da taxıl və digər əkinlərə ziyan vurmuşdur. Qeyd edilənlərlə bağlı bəzi sahələr tamamilə məhv olmuş, (Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına əsasən yaz əkinin axırınadək 935.3 min hektar payız əkini salamat qalmışdır və ya 55,7 min ha əlverişsiz iqlim şəraiti nəticəsində məhv olmuşdur), bu cür sahələrin normal dən və sünbül verməsi mümkün olmamış, məhsuldarlıq xeyli aşağı düşmüş və nəticədə istehsalda ötən illə müqayisədə azalma müşahidə olunmuşdur. Belə ki, 1 dekabr 2014 - cü il vəziyyətinə 963,3 min hektar payızlıq və yazlıq dənli və dənli paxlalıların (qarğıdalısız) məhsulu yığılmış, hər hektardan 22,8 sentner

olmaqla cəmi 2179,3 min ton məhsul istehsal olunmuşdur. Yığılmış ümumi taxıl sahəsinin 604,0 min hektarını buğda bitkisi təşkil edir ki, bu sahədən də cəmi 1446,5 min ton və ya hər hektardan 23,9 sentner buğda toplanmışdır. Eyni zamanda, 37,3 min hektar dən üçün qarğıdalı sahəsinin 37,1 min hektarı (99,4%) yığılmış, hektardan 54,0 sentner olmaqla 200,1 min ton məhsul yığılmışdır. Bunlarla yanaşı, 61,7 min hektar kartof sahəsindən 819,3 min ton və ya hər hektardan 132,9 sentner kartof, 76,0 min hektar tərəvəz bitkiləri sahələrindən 1181,6 min ton və ya hər hektardan 155,5 sentner tərəvəz, 28,0 min hektar ərzaq üçün bostan bitkiləri sahəsindən 440,9 min ton və ya hər hektardan 157,3 sentner bostan, 11,7 min hektar dən üçün günəbaxan sahəsindən 20,3 min ton və ya hər hektardan 17,3 sentner günəbaxan, 1,1 min hektar tütün sahəsindən 2,9 min ton tütün yarpağı, habelə 5,7 min hektar şəkər çuğunduru sahəsindən 166,4 min ton və ya hər hektardan 334,6 sentner şəkər çuğunduru və 22,9 min hektar pambıq sahəsindən 24.11.2014 tarixə 40,6 min ton və ya hektardan 17,7 sentner pambıq məhsulu yığılmışdır. [26]

Bundan əlavə, istehsalçılar tərəfindən 844,6 min ton meyvə məhsulları, 147,6 min ton üzüm və 459,2 ton yaşıl çay yarpağı istehsal edilmişdir.

Respublikanın bütün rayonları maldarlıqla məşğul olur. İnek naxırının 46,5 faizi cins və cinsi yaxşılaşmış heyvanlardır. Onların 19,9 faizi təmiz qanlı, 26,6 faizi cinsi yaxşılaşmış mal-qaradır. [26]

Respublikada heyvanların 24,9 faizi qonur qafqaz, 21,6 faizi qara - ala, 11,8 faizi holştin-friz, 6,2 faizi simmental, 5 faizi şvis cinsləridir. [26]

Respublikada ən çox qaramal Sabirabad və Cəlilabad rayonlarındadır. Sabirabad rayonunda 109716 baş (o cümlədən 54483 baş inək və camış), Cəlilabad rayonunda isə 98968 baş (o cümlədən 49969 baş inək və camış) qaramal vardır. [26]

Bakı şəhərinin kənd və qəsəbələrində 3030 baş inək vardır. Onların hamısı qara ala cinsindəndir.

Ölkədə olan inək naxırının 38,7 faizi Aran iqtisadi rayonunun

təsərrüfatlarındadır. [26]

Camışa xalq arasında “qara mirvari” deyirlər. Respublikada cəmi 269,6 min baş camış vardır. Onun 128,4 min başı ana camışlardır. Camışların hamısı cins heyvanlardır. Onlara Azərbaycan camış cinsi deyilir. [26]

Ən çox camış Ağdaşda (26248 baş), Yevlaxda (24193 baş), Ucarda (20549 baş), Sabirabadda (17404 baş), Şəkiddə (13393 baş), Bərdədə 912088 baş), İmişlidədir (12013 baş). [26]

Respublikada olan camışların 63,5 faizi Aran iqtisadi rayonundadır. Harada gölməcələr və bataqlıqlar varsa, orada camışçılıq sürətlə inkişaf edir. (26)

Azərbaycanlılar ta qədimdən qoyun saxlamaqla məşğul olurlar. Qoyunlar yayda yaylağa, qışda qışlağa aparılır. Belə bir vəziyyət qoyun saxlayan tərəkmələrin, padarların köçəri və yarım köçəri həyat sürmələrinə səbəb olurdu.

Azərbaycanlılar qoyun ətinə (xüsusilə qoyun ətinin kababına) meyilli olduqlarına və xalça, gəbə, palazı çox sevdiklərinə görə qoyunçuluqla daha çox məşğul olurlar. [26]

Hazırda qoyunların 52,7 faizi cins və cinsi yaxşılaşmış heyvanlardır. O cümlədən 18 faizi təmiz qanlı cins, 34,7 faizi mələz heyvanlardır. (26)

Respublikada çox məşhur qarabağ (sürünün 25 faizi), bozax (sürünün 21 faizi), caro (sürünün 13,7 faizi), balbas (sürünün 8 faizi) qoyunları vardır. [26]

Azərbaycanda ətlik qala və qaradolaq qoyunları da yetişdirilir. Bu qoyunların analarının orta diri çəkisi 50-70 kq, qocalarının diri çəkisi 80 - 90 kq olur.

Azərbaycanda qoyunları 99,9 faizi qabayunlu quyruqlu qoyunlardır.

Azərbaycan dağ merinosu Vətən cinsidir. Onu 1933 - 1947 ci illərdə akademik

F. Məlikov və başqaları yaratmışlar.

Ən iri qoyunçuluq rayonları Gədəbəy (363638 baş), Şəki (304756 baş), Ağcabədi (323326 baş) rayonlarıdır. Respublikada olan qoyunların 29,5 faizi və 2499625 başı Aran iqtisadi rayonundadır. [26]

Respublikada mövcud 77,2 min baş at vardır. Atların 37,7 faizi və yaxud

951 başı cins və cinsi yaxşılaşdırılmış atlar, o cümlədən 26,2 faiz (660 baş) təmiz qanlı cins, 11,5 faizi (291 baş) mələz atlardır. [26]

Azərbaycan ta qədimdən Qarabağ və Dilbaz at cinsləri vardır. Bu atlar cins atların 50,7 faizini təşkil edir. Ölkədə olan atların 27,4 faizi Qarabağ, 23,3 faizi Dilbaz atlarıdır. [26]

Azərbaycanda 2 dövlət at zavodu (Ağdam və Ağstafa at zavodları) və 2 dövlət atçılıq təsərrüfatı (Şəki rayonundakı “Daşüz” camışçılıq müəssisəsinin nəzdində və Ağstafa rayonunun Sadıxlı kəndindəki atçılıq təsərrüfatları) vardır. Ağdam at zavodunda Qarabağ atları, Ağstafa at zavodunda İngilis minik atı, 2 dövlət atçılıq təsərrüfatında isə Dilbaz atları yetişdirilir. [26]

“Zaman” ləqəbli Qarabağ atı 1956-cı ildə Sovet ittifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitənin birinci katibi N.S.Xruşşov tərəfindən Böyük Britaniyanın kraliçası II Yelizavetaya hədiyyə verilmişdir. [26]

Almaniyanın Frankfurt şəhərində “Qarabağ” atlarının dostları” cəmiyyəti yaradılmışdır. Bu cəmiyyətə almaniyalı xanım Verena Şolian rəhbərlik edir və onun 3 baş Qarabağ atı vardır. [26]

Quşların 23,2 faizi yumurtalıq, 76,8 faizi ətlik və ətlik-yumurtalıq cins olmuşdur. Yumurtalıq toyuqlar arasında Loman Braun (64,4 faiz), Ağ rus (1,8 faiz), ətlik və ətlik-yumurtalıq toyuqlar arasında isə Ross (82,2 faiz), Gümüşlü Adler (4,8 faiz) və Kobb (1,1 faiz) cinsləri üstünlük təşkil edir. [26]

Qazların 2,7 faizini Boz - obraşın, 2,9 faizini iri boz, 89,8 faizini yerli cinslər təşkil edir. [26]

Ördəklərin 4,2 faizini Pekin, 3,1 faizini Ağ Ukrayna və 88,2 faizini yerli cinslər təşkil edir. [26]

Respublikada 212651 arı ailəsi vardır. Hər il arıçılıq məhsullarının sərgi-satış yarmarkası keçirilir. Bu tədbir arıçılığın daha da inkişaf etməsinə ciddi təsir göstərir. [26]

Ən çox arı ailələri (60627) Naxçıvan iqtisadi rayonundadır.

Respublikada nohur balıqçılığı əsasən Neftçala, Salyan və Biləsuvar

rayonlarında geniş yayılmışdır.

Hazırda 130 nohur və gölməçədə balıq yetişdirilir.

Bu mənbələrdən orta hesabla 10 min ton balıq istehsal olunur.

Heyvandarlıq məhsulları istehsalı

	1991-ci ildə	2011-ci ildə	2011-ci ildə 1991-ci ilə nisbət artım faizlə
Ət (kəsilmiş çəkiddə)	153,5	263,7	171,8
Süd	947,7	1622,3	171,2
Yumurta –min ədədlə	958,2	1011,0	105,5
Yun	10,5	16,2	154,3
Bal	800	2274,3	2,9 dəfə

Cədvəl 11.

Mənbə: <http://www.economy.gov.az>

2011 - ci ildə ət istehsalının 117 min tonu (44,4 faiz) inək və dana əti, 74,4 min tonu (28,2 faiz) qoyun və keçi əti, 71,6 min tonu (27,1 faiz) quş ətidir. (26)

Süd istehsalı: Ümumi südün 1491,3 min tonu və ya 91,9 faizi inək südü, 77040 tonu və ya 4,7 faizi camış südü, 55500 min tonu və ya 3,4 faizi qoyun və keçi südüdür. [26]

Camış südü yağlılığı ilə fərqlənir. Camış südündə 7-9 faiz yağ olur.

Qoyun və keçi südündən milli motal pendiri istehsal olunur. Motal pendiri yağlı olması ilə fərqlənir.

2.2. Dünya ölkələrində əhalinin ərzaq məhsullarına olan tələbinin ödənilməsi vəziyyəti.

Müharibədən sonrakı onilliklərdə bəşəriyyət yer əhalisinin əksər hissəsinin ərzaq təminatının ənənəvi probleminin həll edilməsinə nail ola bilməmişdir. Bu

problem yalnız inkişaf etmiş ölkələr üçün aktuallığını itirmişdir, təqribən 30 ölkədə problem qismən, ümumilikdə isə BMT-nin üzvü olan 200 dövlətdən 60-65-də həll olunmuşdur. Müharibədən sonrakı onillikdə ərzaq mallarının istehlakı ümumilikdə bütün regionlarda çoxalsa da, bu göstərici qitələr və ayrı - ayrı ölkələr üzrə fərqlənir. Bununla yanaşı, istehsalın artımı əhalinin müvafiq çoxalması ilə tarazlaşır. Belə ki, son 30 il ərzində taxıl yığımı 2 dəfə, Yer əhalisinin sayı isə 1,8 dəfə çoxalmışdır. Tədqiqatçıların fikrincə, gələcəkdə bu meyil daha neqativ hal ala bilər: əhalinin artım fonunda torpağın məhsuldarlığının aşağı düşməsi dünyadakı tarazlığa əlavə yük deməkdir.

Problemin regional - iqtisadi cəhətləri əsasən müharibədən sonrakı onilliklərdə Yer in ərzaqla təminatı baxımından müəyyən cəhətlərlə səciyyələnən coğrafi bölgələri qəti olaraq müəyyənləşmişdir.

Birincisi, Qərbi və Şimali Avropa, Şimali Amerika, Avstraliya, Yaponiya daxil olmaqla dünyanın sənaye bölgələridir və bu regionlar yüksək keyfiyyətli ərzağın qıtlığı ilə deyil, artıqlığı ilə qarşılaşır. Amma inkişaf etmiş ölkələrin ərzaq təhlükəsizliyinin məhz inkişaf etməkdə olan ölkələrdəki aclığa əsaslanması tədqiqatçıların diqqətindən yayınır: inkişaf etməkdə olan ölkələrdə TMK - nın nəzarəti altında olan, məhsulları inkişaf etmiş ölkələrin bazarları üçün nəzərdə tutulan böyük aqrar anklavlar yaradılmasaydı, aqrar sektorun yüksək məhsuldarlığına baxmayaraq həmin dövlətlərin öz resursları bunun üçün çətin ki, kifayət edərdi.

İkincisi, bu bölgələr üzrə ərzaqla təminat səviyyəsi BMT ÜST - in tələbləri baxımından Avropanın cənubunda, o cümlədən Yunanıstan, Portuqaliya, Türkiyə və ön Asiyada, Latin Amerikas ı dövlətlərinin əksəriyyətində, Məqrib və ASEAN ölkələrində yerləşir.

Üçüncüsü, ərzaq təminatı BMT ÜST - in standartlarından yol verilən kənarlaşma hüdudlarında olan Şərqi Avropa, MDB və Baltikyani ölkələr, habelə Hindistan, Misir, İndoneziyadır.

Dördüncüsü, əhalisinin əksər hissəsi ərzaq böhranının bütün ağırlığını çəkən inkişaf etməkdə olan ölkələrdir. (bunlara parlaq nümunə Böyük Səhranın Cənubunda yerləşən dövlətlərdir).

Elmi - texniki tərəqqinin qüdrətinə inam artıq 1960 - 1970 - ci illərdə təsdiqlənməyə başladı və dünyanın inkişaf etməkdə olan bölgələrində “yaşıl inqilab” yayıldı. Bu termin kənd təsərrüfatı istehsalının məhsuldarlığını yüksəldən aqrotexniki, texnoloji və istehsal - təşkilatı tədbirləri məcmusunu ifadə edir. Burada yüksək məhsuldarlıqlı və xəstəliklərə qarşı davamlı toxumların, ilk növbədə isə düyü və buğda növlərinin tətbiqinə xüsusi diqqət yetirilir. Müvəffəqiyyətin zəruri şərtlərindən biri su və mineral gübrələrlə təchizatdır. Bütün bunlar inkişaf etməkdə olan bəzi ölkələrə ildə bir neçə dəfə məhsul yığmaq imkanı verdi. Start götürdüyü ilk onillikdən sonra “yaşıl inqilab” heyratamiz nəticələr nümayiş etdirdi (xüsusilə də “yaşıl inqilab” vətəni Hindistanda); əhalisinin yüksək templərlə artmasına baxmayaraq (Çindən fərqli olaraq, “ailə planlaşdırılması” siyasəti Hindistan cəmiyyəti tərəfindən qəbul edilmədi. Raciv Qandinin öldürülməsinin də məhz bu siyasəti həyata keçirməkdə israrlı olması ilə əlaqələndirilir, ölkə tez bir zamanda özünü ərzaqla tam təminatmə yoluna qədəm qoydu.

Amma 1980 - ci illərin əvvəlində potensialı tamam tükəndiyindən, “yaşıl inqilab” boğulmağa başladı. Bunun səbəbi isə kənd təsərrüfatı istehsalının fasiləsiz artımı üçün hər il böyük məbləğdə investisiyalar, Qərbi Avropa ölkələri və ABŞ - in səviyyəsinə uyğun olan güclü texnoloji baza yaradılması zəruri olduğu halda, onun məhdud tədbirlər kompleksinə istinad etməsi idi. Bəs yoxsul ölkələr bu qədər böyük məbləğdə vəsaiti haradan əldə etməli idi? Təcrübə buğda və düyünün yüksək məhsuldarlıqlı, xəstəliklərə qarşı növlərinin tətbiqi kimi tədbirlərin yalnız müvəqqəti uğur qazandığını göstərirdi. Buna görə də növbəti onilliklərdə Çin və Hindistan “yaşıl inqilabın” məhdud nəticələrini nəzərə alaraq, aqrar sektorun texnoloji bazasının durmadan genişləndirilməsi yolunu seçdi.

Ərzaq böhranından çıxış yolu gen mühəndisliyinin geniş yayılmasında görünürdü və tezliklə onun məhsulları mağazaların piştaxtalarında peyda oldu.

Ancaq mütəxəssislər, o cümlədən tibb alimləri həyəcan təbili vururlar: geni modifikasiya olunmuş məhsullar (qarğıdalı, buğda, soya, quş və heyvanların əti, süd) insanın sağlamlığına, ilk növbədə isə, onun həyata sağlam uşaq gətirmək qabiliyyətinə son dərəcədə mənfi təsir göstərir; bu məhsullarla qidalanan uşaqlar zəif, xəstə böyüyürlər. Ərzaq qıtlığı probleminin həllinin bu istiqamətinin perspektiv olması ağlasığmazdır. Bu daha çox kütləvi alıcıların maraqlarına zərər gətirməklə, aqrofimaların əlavə gəlir əldə etmə mənbəyidir.

Dünyada ərzağın istehsalında açıq aşkar neqativ meyl XXI əsrin ötən onilliyində, sahibkarlar bir sıra ölkələrdə və qitələrə böyük, məhsuldar torpaq sahələrini ərzaq və yem (heyvanlar üçün) taxılının yetişdirilməsi üçün istifadədən çıxararaq, qarğıdalıdan, soyadan, başqa yağlı bitkilərdən bioloji yanacağın istehsalı layihələrini maliyyələşdirməyə başladıda yarandı. Əlbəttə, onların bu addımı atmasına ötən onillik ərzində neftin ağlasığmaz dərəcədə yüksək qiyməti öz güclü təsirini göstərmişdir. Belə vəziyyətdə neft hasil edən onlarca ölkə əldə etdikləri gəlirləri hara xərcləyəcəklərini bilmir, 100 - ə yaxın ölkə yanacağın qiymətinin bahalaşması nəticəsində ağır yük altına düşərək, yoxsulluğa daha sürətlə yuvarlanırdı.

Nəzərdən keçirdiyimiz problemin həllinin daha bir istiqaməti, məhsullardan torpaqları az, maliyyə resursları isə çox olan bəzi ölkələrin (Qərbi Afrika, Cənub-Şərqi, Asiya ölkələri, Çin, Avropanın kiçik dövlətləri) öz ehtiyaclarını ödəmək üçün son illərdə intensiv surətdə Afrika, Latin Amerikası və Rusiyada torpaqları satın almağa, orada ixtisaslaşmış fermer təsərrüfatları yaratmağa başlamasıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, dünya ərzaq probleminin həllində özünü qida məhsulları ilə təmin etməyə nail olmuş Çin böyük rol oynamışdır. (dünyanın 6,6 milyard əhalisinin 1,3 milyard nəfər təşkil edən Hindistanın) mövqeyi hansı dərəcədə dayanıqlıdır? Aydındır ki, bu suala cavab vermək üçün xüsusi tədqiqatların aparılması gərəkdir.

Bununla belə, dünya aqrar sektorunun bir sıra dənli və başqa qida məhsullarının, texniki bitkilərin qiymətləri dayanmadan artaraq ümumilikdə ərzaq mallarının qiymətlərinin bahalaşmasının sabit meylini yaradır. Bu problem inkişaf

etmiş ölkələrdə nəzərəçarpan surətdə ifadə olunmasa da, (ailələrin gəlirlərinin çoxluğuna görə) inkişaf etməkdə olan keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə ərzaq mallarının qiymətlərinin bahalaşması ailələrin əksəriyyəti üçün başağrısına çevrilmişdir.

ƏKTT-nin qiymətləndirilməsinə görə, kəskin aclıqdan əziyyət çəkən insanların ümumi sayı 1970-ci illərin əvvəlində 400 milyon nəfər olmuş, 1980 - ci ildə 500 milyon nəfərə yaxınlaşmış, sonradan (1990 - cı illərin əvvəlində) isə Afrikada yaranan böhranlı vəziyyətlə əlaqədar 600 - 700 milyon nəfər arasında tərəddüd etmiş, 2011 - ci ilin başlanğıcında 1 milyard nəfəri ötüb keçmişdir.

Qeyd etməliyik ki, həmin qiymətləndirmədə yalnız orqanizmin salamat qalması üçün kifayət edən enerji ehtiyaclarının təmin olunmasını nəzərdə tutan, aclığın son həddə çatan “kritik səviyyəsi” qəbul edilmişdir. Aclığın müəyyənləşdirilməsi üçün daha sərt yanaşma qəbul olunarsa, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə aclıqdan əziyyət çəkənlərin sayı daha da çoxalacaq. Ərzaqla əlaqədar vəziyyətin drammatizmi bundadır ki, müstəmləkədən azad olmuş ölkələrdə bu hadisə nəinki kütləvi, həm də daimi, əhalinin geniş təbəqələrinin həyatını müşayiət edən xarakter daşıyır.

Aclığın təbiətini ictimai hadisə kimi dərk etmək üçün onu “gizli” (xroniki) və aşkar - məhsulsuzluq yaxud təbii fəlakətlər, hərbi münaqişələr səbəbindən (o cümlədən 1992 - 1993 - cü illərdə Rusiya hakimiyyətinin məsuliyyətsizliyi üzündən ölkənin Şimal rayonlarına ərzaq mallarının göndərilməməsi) kütləvi aclıq hallarının yaranması formalarında təzahür etdiyi nəzərə alınmalıdır. Birinci forma – səfalət və bununla bağlı olaraq əhalinin alıcılıq qabiliyyətinin son dərəcə aşağı düşməsi nəticəsində baş verən xroniki aclıq inkişaf etməkdə olan ölkələrin əhalisinin elementar yaşayış vasitələrindən məhrum olan böyük hissəsinin həyat tərzinə çevrilən, milyonlarla insanın daimi fiziki məhrumiyyətlərinə gətirib çıxaran “gözəgörünməz” böhran kimi təzahür edir. Təzad bundadır ki, aclıqdan və doyunca yeməməzlikdən məhz qida məhsullarının istehsalçıları - aztorpaqlı və torpaqsız kəndlilər, icarədarlar, kənd təsərrüfatı fəhlələri əziyyət çəkir. Ehtiyac altında sıxılaraq onlar qida məhsullarını özlərini və ailələrini dolandırmaq üçün

kifayət edən həcmdə istehsal etmək, almaq iqtidarında deyil. Ümumilikdə isə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə xroniki aclıqdan əzab çəkənlərin 80 % - i kənd yerlərində yaşayır.

Xroniki aclıq azadlığa çıxmış ölkələrin xalqlarına əmək resurslarının təkrar istehsalında əvəzolunmaz zərər vurur, ömür müddətini qısaldır, ölüm göstəricisini yüksək səviyyədə saxlayır. Aclığın yığılan məhsulun həcmindən və milli ərzaq fondunun vəziyyətindən asılı olmayan “gizli” formasında bu fəlakətin sosial mənşəyi aşkar görünür.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrin əhalisinin əksər qismi aqrar sektorda məşğul olduğuna görə, burada başlıca problem kəndlilərin torpaqlarının azlığıdır. Artıq 1960 - cı ildə becərilən torpaqların əhalinin hər nəfərinə düşən sahəsi kiçik idi. BMT-nin ərzaq və kənd təsərrüfatı təşkilatı olan ƏKTT - nin siyahıya almasına görə, həmin vaxt bu sahə Asiyada 0,35 hektar, Afrikada 0,9 hektar, Cənubi Amerikada 1,14 hektar idi. Bunun nəticəsində işsiz kəndlilərin sayı sürətlə artırdı. Məsələn, 1961 - 1971 - ci illəri əhatə edən dövrdə onların xüsusi çəkisi 24% - dən 38%-dək artmış, 1972 - 1991 - ci illərdə artım templərinin xeyli zəifləməsinə baxmayaraq 14 - 17%, onilliyin sonunda isə cuzi azalaraq 13 - 15% olmuşdur. Bu səviyyə 2001 - 2010 - cu illər ərzində də qalmışdır. Buna baxmayaraq, inkişaf etməkdə olan ölkələrin çoxunda torpaq sahələrindən, sadəcə istifadə olunmur. İş bundadır ki, həmin torpaqlar əsasən onun kənd təsərrüfatı dövriyyəsinə buraxılmasında marağı olmayan şəxslərin - latifundistlərin, qəbilə başçılarının, iri aqrəsənaye şirkətlərinin, avtoritar rejimlərin zabitlərinin və məmurlarının özəl mülkiyyətindədir. Belə vəziyyət böyük sosial dəyişikliklərin, o cümlədən həqiqətən demokratik torpaq islahatının keçirilməsinin zəruriliyini bir daha sübut edir. ƏKTT - nin məlumatlarına görə, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə olduğundan 1,8 dəfə çoxdur.

Təsadüfi deyil ki, ümumi əhalisi 1,4 milyard nəfər təşkil edən 50-dən çox inkişaf etməkdə olan ölkədə ərzaqla təchizatının mütləq azalması müşahidə edilir. Bununla əlaqədar, ədəbiyyatda “ərzaq təhlükəsizliyi” anlayışı peyda olmuşdur. ƏKTT-nin açıqlamasına əsasən, “ev təsərrüfatı ailənin bütün üzvləri üçün ərzaq

məhsulları həm fiziki, həm də iqtisadi cəhətdən kifayət dərəcədə əlçatan olduğu və ona bu əlçatanlığı itirmək təhdidi olmadığı halda, ərzaqla təminat baxımından təhlükəsiz hesab oluna bilər”.

Burada “ev təsərrüfatı” deyildikdə, ailə təsərrüfatı, ayrı yaşayan vətəndaşların iqtisadi imkanları nəzərdə tutulur. Aclığın təzahürünün göstərilən açıqlamasına ciddi riayət etsək, bir çox ölkələrin, o cümlədən MDB ölkələrinin buna düçar olduğunu görürük. Ərzaq təhlükəsizliyi ilə qidalanma arasındakı əlaqə bundan ibarətdir ki, “ərzaq təhlükəsizliyi” insanların lazımı qədər qidalanması üçün zəruri, amma kifayət olmayan şərtidir. İnsanların qidalanmasının tam dəyərliliyi ev təsərrüfatının (ailənin) qida rasionu, xəstəliklərin qarşısının alınması və sağlamlıq üçün əlverişli mühit yaradılması, habelə ev təsərrüfatını idarə etmək kimi amillərlə müyyənləşdirilir.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrdəki ərzaq problemi həm daxili, həm də xarici şərtlər və səbəblər kompleksinin qarşılıqlı təsiri nəticəsində yaranmışdır. Daxili səbəblərdən ən mühümləri onların iqtisadiyyatının ümumilikdə, xüsusilə də kənd təsərrüfatının birtərəfliliyi və geriliyi, bu sahədə arxaik aqrar münasibətlərinin qalmasıdır. Ərzağa ictimai tələbatın dəyişən strukturu ilə bu ehtiyacları ödəməli olan qida məhsullarının yerli istehsalı sektorunun arasındakı uyğunsuzluq da məhz bundan irəli gəlir.

Problemdə bir sıra: sosial, iqtisadi, siyasi, demoqrafik, aqrar texnoloji, iqlim, resurs, ekoloji, mədəni - etnik amillər bir - birinə güclü təsir göstərir.

Tədqiqatçıların çoxunun irəli sürdüyü konsepsiyalarda aclığın əsas səbəbləri kimi bioloji və başqa təbii amillər göstərilir. Kifayət qədər geniş yayılmış bu nəzəriyyələrdə aclığın mənbəyi demoqrafik detremizin, neomaltusçu mövqelərindən izah olunur. T.Maltusun müasir ardıcilları inkişaf etməkdə olan ölkələrdəki aclığın başlıca səbəbinin 1950 - ci illərin ortasından başlayaraq əhali artımının sürətlənməsi-demoqrafik partlayış olduğunu iddia edirlər. Bu fenomen özü isə birtərəfli yanaşılmaqla, sırf bioloji hadisə, insanların “nəslini qoruyub saxlamaq” məqsədilə çoxalmaq cəhdi kimi nəzərdən keçirilir. Afrikada, Asiyada və Latın Amerikasında ətraf mühitin sürətlə pisləşməsinin səbəbləri bu

konsepsiyalarda əhali artımı ilə əlaqələndirilir. Aclığı demoqrafik və ekoloji vəziyyətlə bağlayan fikirlər söylənilir. Beləliklə də, aclığın baş verməsində acların özü günahlandırılır. Ərzaq probleminin çoxamilli xarakterini sadələşdirdiyinə, ailənin planlaşdırılması üzrə demoqrafik siyasətə istinad etməklə, onun sosial məqamlarını izah etmədiyinə görə məsələyə bu cür yanaşma mahiyyətə elmə zidd, siyasi baxımdan mürtəce və praktiki cəhətdən faydasızdır. Təbii ki, ailənin planlaşdırılmasının əhəmiyyəti gələcəkdə artacaq, amma diqqəti məsələnin yalnız bu, özü də yaxın perspektivdə həlledici rol oynamayacaq cəhəti üzərində cəmləşdirmək böyük ehtimalla ağla batan deyil.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrin BƏB sisteminə “qoşulmasının” qeyri - ekvivalent xarakteri orada ərzaqla təminat vəziyyətinin gərginləşməsinin başlıca səbəblərindən biridir. Müstəmləkə və azadlıq əldə olunduqdan sonrakı dövrlərdə iqtisadi artım tərzini inkişaf etməkdə olan ölkələrin kənd təsərrüfatında məhsuldar qüvvələrin tərəqqisini ləngitmiş, onu metropoliyanın ehtiyaclarını ödəyən biryönlü, monokultur ixtisaslaşmış sahəyə çevirmişdir. Təkrar istehsal prosesinin dərin deformasiyası ölkələrin geridə qalmasına, çoxmilyonlu xalq kütləsinin səfalətinə səbəb olmuşdur. Bununla da nəinki müstəmləkəçilik dövründə, hətta inkişaf etməkdə olan ölkələrin siyasi müstəqilliyi şəraitində tipik hadisəyə çevrilmiş kütləvi aclığın sosial - iqtisadi şərtləri formalaşmışdır. Əlbəttə, aclığı müstəmləkəçilər “icad etməmiş” və onlar “yaymamışdır”. Bu hal insanların təbiət qüvvələri qarşısında acizliyinin, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə məhsuldar qüvvələrin zəifliyinin sübutu kimi, həmişə mövcud olmuşdur. Amma müstəmləkəçilik bu fəlakəti dəfələrlə gücləndirmiş və bununla da, keçmiş müstəmləkələr azadlığa çıxdıqdan sonra aclığın aradan qaldırılması uğrunda mübarizəni çətinləşdirmişdir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin beynəlxalq əmək bölgüsünə “cəlb edilməsinin” müasir sistemi bu cür əlaqələri möhkəmləndirərək aqrar sektorun inkişafını ləngidir, kütləvi aclığın aradan qaldırılmasına imkan vermir.

İstehsal strukturunun, nəqliyyat əlaqələrinin, rabitənin lazımi dərəcədə inkişaf etməməsi inkişaf etməkdə olan ölkələrin əhalisinin ərzaqla təminatını pisləşdirir,

ayrı-ayrı regionlara, fəlakət bölgələrinə qida məhsullarının və beynəlxalq yardımın çatdırılmasında çətinliklər yaradır.

İqtisadiyyatın geridə qalmış ölkələrdə sahibkarlıq münasibətlərinin təkmilləşdirilməsinin inkişaf etmiş ölkələrdən asılı olması, vəziyyəti daha da mürəkkəbləşdirir. Ərzaq probleminin ilkin səbəblərinin təhlili göstərir ki, sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişaf etməkdə olan ölkələr zonasında geniş yayılmış asılı tipi, onların Qərb ölkələrinin ərzaq potensialına tabeçilikdən çıxmasına imkan verməyən perspektivdir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin borclarının artması da bu perspektivin möhkəmlənməsinə xidmət edir: bu borc 1970 - ci ildəki 3000 milyard dollardan 1980 - ci ildə 573 milyard dollaradək və 1991 - ci ildəki 1,4 trilyon dollardan 2010 - cu ildə 1,7 trilyon dollaradək artmışdır.

Qeyd olunmalıdır ki, müvafiq texniki bazanın (süni suvarma və lazımı miqdarda gübrələr) yaradılması ilə müşayiət olunmadığına görə, taxıl məhsullarının yüksək məhsuldarlıqlı növləri son dərəcə ləng yayılır. Aqrar sahədə elmi-texniki tərəqqinin qarşısını kəsən ən güclü maneə kənd bölgələrinin sosial-iqtisadi strukturunun geriliyidir. Ölkələrin bir çoxunda yüksək məhsuldarlıqlı növlərdən yalnız dövlət təsərrüfatları və ayrı-ayrı iri kooperativlər istifadə edə bilər. Buna görə də indiyədək əkin sahələrinin yalnız cüzi hissəsi bu növlər altındadır. Hətta Asiyanın bu prosesə cəlb edilmiş inkişaf etməkdə olan ölkələrində 1980 - ci illərin əvvəlində əkin sahələrinin yarısından bir qədər çox hissəsi buğdanın, 25% - i dünyanın yeni növləri üçün ayrılmışdı.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə kənd təsərrüfatı istehsalının mexanikləşdirilməsinin aşağı səviyyəsinin mühüm səbəblərindən biri də əmtəə istehsalçılarının əksəriyyətinin maşın və avadanlıq almaq üçün vəsaitinin olmamasıdır. Bu imkandan yalnız varlı mülkədarlar və fermerlər istifadə edə bilərlər. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə kənd təsərrüfatının yeni texnika ilə silahlanması qarşısında duran digər mühüm maneə işçi qüvvəsinin dəyərinin ucuz olmasıdır. Məlumdur ki, bu dəyər maşınlardan istifadənin həddlərini müəyyən edir. Hərçənd, müasir dövrdə bu amilin təsiri müəyyən modifikasiyaya məruz qalır: inkişaf etməkdə olan ölkələrin iri mülkədarları mexanikləşdirmədən xırda

icarədarlara və muzdurlara təzyiq vasitəsi, “torpaqların təmizlənməsi” aləti kimi yanaşır. İnkişaf etmiş ölkələrin müvafiq göstəricisindən 20 - 25 dəfə aşağıdır. Bu cəhət əkinçiliyin istehsal mədəniyyətində - aşağı məhsuldarlıqda, yeni torpaq sahələrinin fasiləsiz dövrüyyəyə cəlb olunaraq, vəhşilikdə istismar olunmasına əsaslanan ekstensiv inkişaf tipində öz izin qoyur. “Yaşıl inqilab” çərçivəsində həyata keçirilən aqrar proqramlara hətta kiçik kapital qoyuluşları belə, Meksika, Hindistan, Flippin və “orta inkişaf səviyyəli” bir sıra ölkələrə ərzaq təminatını xeyli yaxşılaşdırmaya, bəzi hallarda isə qida məhsullarının idxalını dayandırmağa imkan vermişdir. İnkişaf etmiş ölkələrdə tərəvəz və taxıl anbarlarının, kənd təsərrüfatı məhsullarının ilkin emalı müəssisələrinin və s. inşa olunması ərzaq təminatını xeyli yaxşılaşdırır. Onların yoxluğu yaxud vəziyyətinin pisliliyi səbəbindən yığılan məhsulun yarıya qədəri məhv olur. Bu məsələnin həlli inkişaf edən ölkələrdə beynəlxalq ərzaq yardımlarının ümumi həcmindən də çox məhsulu qorumağa, habelə qida məhsullarının idxalını dayandırmağa şərait yaradırdı.

Ərzaq probleminin kökündən həlli sülh uğrunda mübarizə, tərksilah olunma və silahların ixtisarı, beynəlxalq iqtisadi təhlükəsizliyin bərqərar edilməsi ilə sıx əlaqədardır. Dünyanın bütün bölgələrində silahlanma yarışının səngiməsi qeyri-məhsuldar məqsədlərə israf olunan vəsaitlərin bir hissəsini aclığın aradan qaldırılmasına və bəşəriyyətin həyati əhəmiyyət kəsb edən başqa problemlərinin həllinə yönəltməyə imkan verərdi. Mütəxəssislərin rəyinə görə, inkişaf etməkdə olan ölkələrin özünü ərzaqla təmin etməsinə nail olmaq üçün dünya üzrə müdafiə məqsədlərinə yönəldilən vəsaitlərin cari həcmindən cəmi 3% - i kifayətdir.

Amma təcrübə inkişaf etməkdə olan ölkələrin xalqlarının ərzaq təhlükəsizliyi qlobal probleminin qəti surətdə həlli üçün tək-cə obyektiv ilkin şərtlərin mövcudluğunun kifayət olmadığını göstərdi. Bunun üçün bir sıra varlı ölkələrin mərhəməti əsasında deyil, planetin bütün xalqlarının ümumi maraqlarını nəzərə almaqla qurulan qlobal siyasət də lazımdır.

Geridə qalmış aqrotexniki metodlarının tətbiqi, əmək məhsuldarlığının aşağı səviyyədə olması nəticəsində yaranan vəziyyətdə inkişaf etməkdə olan ölkənin kənd təsərrüfatında məşğul olan bir nəfər özünü və ailəsini çətinliklə dolandırdığı

halda, bir fermer ABŞ-da 75, Qərbi Avropada 50, Yaponiyada isə 35 nəfərin tələbatını ödəyir.

Alimlərin proqnozlarına əsasən, 2025 - ci ildə planetimizin əhalisi 8,5 milyard nəfərə çatacaq, onun 83% - i isə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə yaşayacaq. Bu məqam ərzaqla təminat problemini getdikcə mürəkkəbləşdirəcək. BMT - nin Ətraf Mühit və İnkişaf Konfransının hesabatının “Kənd təsərrüfatının dayanıqlı fəaliyyətinə və kənd bölgələrinin inkişafına yardım” bölməsində də bu sayda əhalinin mövcud resurslar hesabına ərzaqla və başqa kənd təsərrüfatı məhsulları ilə təmin edilməsinin mümkünlüyü məsələsinin açıq qalması qeyd olunur.

Ərzaq təhlükəsizliyini, sadəcə olaraq, qida məhsullarının istehsalını çoxaltmaqla təmin etmək mümkün deyil. Kənd təsərrüfatına yönəldilən investisiyalar əhalinin ən zəif qrupları arasında aclığı aradan qaldırmağa imkan yaradan sosial müdafiə tədbirləri ilə dolğunlaşdırılmalıdır. Məsələn, inkişaf etməkdə olan ölkələrin çoxunda qadınlar ərzaq istehsalında, qidalanmada və ailələrin gəlirlərində mühüm rol oynayır. Məhz buna görə də ərzaq təhlükəsizliyi sahəsində proqramların işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsində qadınların sağlamlığı, təhsili və məşğulluğu ilə bağlı olan məsələlər başlıca amillərdən birinə çevrilir.

Ən yoxsul ölkələrdə aclıq çox hallarda ərzaq qıtlığı ilə deyil, onu əldə etməyin qeyri-mümkünlüyü ilə əlaqədardır. Bu cür vəziyyət mürəkkəb amillərin qarşılıqlı təsirinin nəticəsidir. Aztəminatlı şəxslərin qida məhsullarını almaq imkanından məhrum olması ilə yanaşı, kənd təsərrüfatı və ərzaq mallarının bir çox növləri gömrük tariflərinin yüksək olması, yaxud infrastruktur və nəqliyyat sistemlərinin yoxluğu ucubətindən ölkələr arasında mübadilə edilə bilmir. Əmlak hüquqlarının dəqiq müəyyən olunmaması onları torpaqdan kreditlərin təminatı kimi istifadə etmək imkanından (xırda fermer təsərrüfatının bu kreditlərə ehtiyacı var) məhrum etdiyinə görə çətinliklə dolanan kəndlilər natural təsərrüfat hüdudlarından kənara çıxıb bilmir. Ərzaq təhlükəsizliyi sistemi lazımi səviyyədə təşkil etmədiyinə görə ölkələrin bir çoxu mallarının artıq qalan hissəsini sata bilmir. Meşələrin qırılması, göl və çayların çirklənməsi, əkin sahələrinin

amansızcasına istismarı əhalinin sürətli artımı şəraitində torpağın məhsuldarlığını azaldır, onun üzərinə düşən yükü ağırlaşdırır.

2.3. Dünyanın ərzaq bazarının inkişaf istiqamətləri.

Müasir dövrdə əhalinin ərzaqla təminatı bəşəriyyətin ən global problemlərindən biridir. Problemin həllində taxılçılıq təsərrüfatı əsas yerlərdən birini tutur. Bu təsərrüfat aqrar-sənaye kompleksinin digər sektorları üçün sistem yaradan, əlaqələndirici rolunu oynayır.

Taxıl istehsalının vəziyyəti və taxıl bazarında mövqeyi dünya təcrübəsində beynəlxalq miqyasda ayrı - ayrı ölkələrin ərzaq təhlükəsizliyinin əsas göstəricisi kimi qəbul edilir.

Taxıl istehsalının ölkə üçün sosial - iqtisadi əhəmiyyəti nöqtəyi-nəzərindən, əhalinin çörək və çörək məmulatı ilə etibarlı təminatı, gündəlik istehlak məhsulunda əvəzolunmayan məhsul kimi əhəmiyyət kəsb etməsi, ərzaq məhsulu olan taxılı bir daha ön plana çəkir. Taxıl və onun emal məhsulları mənşə etibarını ilə insanın həyat fəaliyyətinin əsasını təşkil edir.

Taxıl istehsalı bütün dövrlərdə diqqət mərkəzində olmuş və dövlətlərin iqtisadi siyasətinin ana xəttini təşkil etmişdir.

Bununla yanaşı, bitkiçilik məhsulları olan tərəvəzin, meyvənin, kartof və bostan bitkilərinin, heyvandarlıq məhsullarından - ət, süd və ət - süd məhsullarının rolu xüsusi əhəmiyyət kəsb edir və insanların yaşayış kalorisinin formalaşdırılmasında iştirak edir, onların həyat fəaliyyətini təmin edir.

İnsanların ərzaq məhsullarına olan tələbatı onların yaşı, peşəsi, əmək şəraiti, milli xüsusiyyətləri, yaşadığı məkan və digər şərtləndirici amillər nəzərə alınmaqla müəyyənləşdirilir.

İnsanların varlığını kənd təsərrüfatı, onun ayrılmaz sahəsi olan bitkiçilik, heyvandarlıq və emal məhsulları olmadan təsəvvür etmək mümkün deyildir. Hər üç sahə ərzaq təhlükəsizliyinin özülü, məhək daşdır. Bu sahələr insanları aclıq və

səfalətdən qoruyur, ölümdən xilas edir.

Təkmilləşdirilmiş metodika və rəqəmlər bazası üzərində iki onillik araşdırmalar nəticəsində aclıqdan xroniki əziyyət çəkən insanların sayı BMT - nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatının (FAO), Kənd Təsərrüfatının İnkişafı üzrə Beynəlxalq Fond (İFAD) və Beynəlxalq Ərzaq Proqramı (BƏP) tərəfindən dəqiqləşdirilərək müəyyən edilmişdir ki, hazırda dünyada bu insanların sayı təxminən 870 milyondur.

Aclıqdan xroniki əziyyət çəkən insanların əksəriyyəti, yəni 852 milyon nəfəri, orta hesabla bu ölkələrdə yaşayan insanların 15 faizi əsasən inkişaf etməkdə olan ölkələrin, 18 milyon nəfəri isə inkişaf etmiş ölkələrin payına düşür. [1]

1990 - 2012 - ci illər ərzində aclıqdan əziyyət çəkən insanların sayı 132 milyon nəfər, eyni zamanda dünya əhalisinin 18,6 faizindən 12,5 faizinədək, inkişafda olan ölkələrdə isə 23,2 faizdən 14,9 faiz miqdarında azalmışdır ki, bu da əgər effektiv tədbir görülərsə Minilliyin inkişaf məqsədlərinə çatmağa imkan verir. [1]

1990 - 2007 - ci illər ərzində aclıqdan əziyyət çəkən insanların sayının azalma ehtimalı gözlənildiyindən daha aşağı olmuşdur. Lakin 2007 - 2008 - ci illərdə aclığın azalmama prosesinin tempi aşağı düşmüşdür. [1]

Müasir dünyanın texniki və iqtisadi göstəriciləri deməyə əsas verir ki, 100 milyondan artıq 5 yaşına qədər uşaqların çəkisinin qeyri-normal olması və bununla öz insani və iqtisadi potensialını yerinə yetirmək iqtidarında olmaması və bu xroniki aclığın nəticəsi olaraq ildə 2,5 milyon uşağın həyatını dəyişməsi yolverilməzdir.

Bir az əvvəlki dünya maliyyə böhranının aradan qaldırılmasına imkan verə biləcək dünya iqtisadiyyatının tarazlığı qeyri-stabildir. İnsanların əsas hüququ olan layiqli qidalanma hüququnun həyata keçirilməsi üçün əlavə tədbirlər həyata keçirilməlidir. Dünyada aclıq və doymamazlıq kimi fəsadların aradan qaldırılması üçün kifayət qədər bilik, təcrübə və vəsait mövcuddur. Kənd təsərrüfatı da daxil olmaqla, sosial müdafiə sistemini tətbiq etməklə ümumi iqtisadi artıma əsaslanan "ikili yanaşma" vacibdir. Yeni qiymətləndirməyə əsasən 2007 - ci ildən 2010 - cu ilədək aclığın artması nəzərdə tutulduğundan bir qədər az olmuşdur. 2008 – 2009 -

cu illərin iqtisadi böhranı əksər inkişaf etmiş ölkələrdə, əvvəlcədən proqnozlaşdırılmasına baxmayaraq iqtisadiyyatın sürətlə aşağı düşməsinə səbəb olmamışdır. Lakin daxili bazarda ərzaq məhsullarının qiymətlərinə bir qədər təsir göstərmiş, bu isə əksər ölkələrin hökumətləri tərəfindən əhalinin qiymət artımından əziyyət çəkməməsi üçün iqtisadi təsir minimuma endirilmiş və müvafiq tədbirlər görülmüşdür.

Bu gün aclıqdan əziyyət çəkənlər haqqında məlumatın verilməsinə hələ 1990 - cı ildən başlanılmışdır. Yeni metodika üzrə hesablamada əhalinin əsaslandırılmış sayı, lazım olan yaşayış kalorisinin qəbul edilməsi, təklif edilən ərzaq və s. göstərilmişdir. Yeni hesablamada rasionun enerji tutumu nəzərə alınmaqla ərzağın bölüşdürülməsi aparılmışdır.

ƏKTT tərəfindən qida rasionunun qiymətləndirilməsi və ərzaq təhlükəsizliyinin digər aspektləri nəzərə alınmaqla müvafiq hesablamalar aparılmışdır.

Ümumi nəzəriyyə sistemi müddəaları nöqtəyi - nəzərindən ümummilli iqtisadiyyat sistem kimi bir sıra alt sistemlərdən ibarətdir. Aqro - ərzaq iqtisadiyyatı bunlardan biridir, bura iki alt sistem daxildir: kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı (kənd təsərrüfatı) və emalı (qida və emal sənayesi). Öz fəaliyyət sferasında o digər alt sistemlərlə (maliyyə, maşınqayırma, kimya, nəqliyyat, energetika) inteqrasiya vasitəsilə onların elementlərinin (məhsullar və xidmətlər) bir hissəsi ilə bağlıdır.

Aqro-ərzaq iqtisadiyyatının əsas məqsədi əhalinin, onun keyfiyyətinə və strukturuna görə müxtəlif qruplarının tələbatına müvafiq olan təbii ərzaq məhsulları ilə təmin edilməsidir. İqtisadiyyatın izah edilməsilə əlaqədar olaraq bu proses yeni bazar münasibətləri əsasında həyata keçirilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, istehsalın sürətli inkişafından irəli gələn planlı-paylaşdırıcı sistemdən fərqli olaraq iqtisadi münasibətlərin tənzimləyicisi kimi bazar istehsalçı-istehlakçı münasibətlərində istehlakçıların maraqları əhəmiyyətli dərəcədə nəzərə alınır.

Bazar - ümummilli iqtisadiyyatda iqtisadi münasibətlərin formasıdır, onun əsas fərqləndirici əlaməti məhsulların alınması və satışı məqsədilə məhsulların

(xidmətlərin) alıcıları ilə satıcılar arasındakı əlaqədir.

Ədəbiyyatda məlum bazar anlayışını ümumiləşdirərək, ona aşağıdakı tərif vermək olar: aqro - ərzaq bazarı - aqro - ərzaq iqtisadiyyatında iqtisadi münasibətlərin formasıdır, bu formalar çərçivəsində tələbat, təklif əmtəə və xidmətlərə qiymətlər formalaşdırır. Aqro - ərzaq bazarının əsas məhsulu xammal, yem və qida məhsulları kimi kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalıdır.

Bazar münasibətlərinin tənzimləmə mexanizminə aşağıdakı məqamlar təsir göstərir:

- kənd təsərrüfatı məhsullarının və ərzağın orta qiymətlərinin, vəsait və əmək xərclərinin formalaşmasını müəyyənləşdirən dəyər qanunu;

- bazar subyektləri arasında mübadilənin effektivini, pul və məhsul axınının nisbətini müəyyənləşdirən tələbat və təklif qanunu;

- konyunktura - tələbat və təklifin, qiymətlərin səviyyəsi, əmtəə ehtiyatları və s. nisbət ilə səciyyələnən bazarda iqtisadi vəziyyət;

- rəqabət - ayrı-ayrı məhsul istehsalçıları və ya əmtəələrin (xidmətlərin) təchizatçıları arasında satışın, kapitalın daha gəlirli bazar segmentlərinə axını vasitəsilə istehsal proseslərinin təbii nizamlanması mexanizmi. Daha əlverişli şərait uğrunda iqtisadi rəqabət, nəticədə borcunu ödəyə bilməyən müəssisələri müflisləşdirir və bankrota düşür edirlər.

Bazar münasibətlərinin tənzimlənməsinin effektivinə aşağıdakı amillər neqativ təsir göstərə bilər:

- inhisar (monopoliya) - bir və ya bir sıra müəssisələr tərəfindən nəzarət edilən bazar formasıdır; adətən, iri firmalar, şirkətlər və onların birlikləri öz əllərində məhsulun satışını və istehsalını cəmləşdirirlər, bu da onlara inhisar qiymətlərini müəyyənləşdirməyə və daha çox gəlir əldə etməyə imkan verir;

- kölgə iqtisadiyyatı - dövlət tərəfindən tənzimlənməyən məhsulların (kənd təsərrüfatı məhsullarının, ərzağın, maddi-texniki ehtiyatların və s.) istehsalı, paylaşdırılması və istehlakı.

İngilis iqtisadçısı A. Smit hesab edirdi ki, bazar iqtisadiyyatı bir sistem kimi obyektiv inkişaf qanunlarına tab edir və təsərrüfatçılıq subyektlərinin müxtəlif

maraqlarının yüksək dərəcəli özünütənzimləmə və özününizamlanmaya qadirdir ("görünməyən əl" prinsipi). Bir çox iqtisadçılar bu konsepsiyanın tərəfdarıdır və o, XX əsrin 30 - cu illərində üstünlük təşkil etmişdir. 20 - ci illərin sonlarından 30 - cu illərin əvvəllərində dünyə iqtisadiyyatını bürümüş tənəzzül iqtisadiyyatın özününizamlama nəzəriyyəsini məhv etmişdir. Bu nəzəriyyəyə zidd olaraq bazar iqtisadiyyatı təkcə "özünü tənzimləməirdi", əksinə, məhvedici meyilləri daha da gücləndirirdi.

XX əsrin 30-cu illərində C.M.Keynsin bazar mexanizminə dövlətin müdaxilə etməsinin zəruriliyini və tələbatın tənzimlənməsində, investisiya proseslərində, kredit siyasətinin həyata keçirilməsində və əhalinin məşğulluğunda əhəmiyyətini əsaslandıran nəzəriyyəsi yaranmışdır. Bu nəzəriyyənin praktiki olaraq həyata keçirilməsi prosesində müxtəlif ölkələrdə iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin iki üsulu (mərkəzləşdirilmiş (qanunverici) - hamı üçün mütləq və mərkəzləşdirilməmiş (vasitəli) - qiymətlərə, ticarət qaydalarına, gəlirlərin, vergilərin və s. təsiri) yaranmışdır.

Bazar iqtisadiyyatının dövlət tərəfindən tənzimlənməsi üsulları sabitdir, lakin bazarda yaranan vəziyyətdən asılı olaraq dəyişə bilər. Bununla yanaşı, həyata keçirilən tədbirlər aqro - ərzaq iqtisadiyyatının optimal inkişafını təmin etməlidir. Real şəraitdə aqro-ərzaq iqtisadiyyatının optimallaşdırılması üzrə qərarlar qəbul edən şəxslər bazar subyektləri arasında mövcud olan bütün əlaqələri izləyib və həyata keçirmək iqtidarında deyillər. Buna görə də idarə edənlərin sayını artırmaq lazımdır, bu da rəşional deyil, ya da subyektlər arasında idarə edilən əlaqələrin sayını azaltmaq mümkündür, bu da nəticədə idarə edilən sistemi xaosa gətirib çıxaracaq (sırf liberal iqtisadiyyat). Ona görə də optimallaşdırma prosesində bir tərəfdən bazar qanunlarının daha effektiv təsiri təmin edilməli, digər tərəfdən onun inkişafına neqativ faktorların təsirini minimuma endirə biləcək əlaqələr seçilib tənzimlənməlidir.

Aqro - ərzaq iqtisadiyyatının əsas dayağı kənd təsərrüfatıdır. Keçən əsrin 90-cı illəri ərzində ÜDM - də onun payının aşağı düşməsinə, qida və emal sənayesi sahələrində daha sürətli templərlə azalmasına baxmayaraq o, ölkə iqtisadiyyatının

ən iri sahəsi olaraq qalmışdır.

Kənd təsərrüfatı məhsullarının (xammalın) və ərzaq məhsullarının istehsalı çox mürəkkəb sistemdir, onun vəziyyəti və inkişafı bir çox xarici və daxili xarakterli faktorların kompleks təsirindən asılıdır. Hal-hazırda o, ölkə əhalisini yetərinə tam dəyərli qida məhsulları ilə təmin edilməsi kimi öz əsas funksiyalarını istənilən səviyyədə yerinə yetirmir. Bu məqsədə nail olunması birbaşa dövlətin aqrar siyasətinin əsasını təşkil edir.

Fəsil III.

Dünyanın ərzaq təhlükəsizliyi və onun möhkəmləndirilməsi yolları.

3.1. Dünyanın ərzaq təhlükəsizliyinin əsas amilləri.

Ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təminatı dövlət qarşısında duran ən vacib məsələlərdən biridir. Bu problemi dövlət xarici və daxili təhlükələri aradan qaldıraraq həll edir. Müxtəlif mənbələrdə ərzaq təhlükəsi probleminin fərqli variantları təklif olunur. Belə ki, ərzaq təhlükəsini şərtləndirən amillər kimi əsas ərzaq məhsullarının istehsalının həcmnin azalmasını, ərzaq məhsullarının idxalının həcmnin artması, aqrar sənaye kompleksinin istehsal potensialının azalmasını, strateji rezervlər, operativ və sığorta ehtiyatlarının çatışmazlığı göstərilmişdir. Uşaçev İ.Q. [20] ərzaq təhlükəsini şərtləndirən daxili amillər sırasına təbii fəlakətləri (quraqlıq, daşqınlar və s.) cəmiyyətdə təbəqələşmənin dərinləşməsi və aztəminatlı əhalinin çəkisinin (payının) artması, kənd təsərrüfatında və ASK–nin digər sahələrində genişlənmiş təkrar istehsalın səviyyəsinin aşağı düşməsi (və ya təmamilə olmaması) xarici faktorlara isə ölkənin onun ayrı-ayrı regionlarının, iri şəhərlərin sənaye mərkəzlərinin ərzaq məhsullarının idxalından asılılığı aid edir.

Xromov Y.S. [19] xarici faktorlar siyahısına ölkəyə gətirilən keyfiyyətsiz, hətta sağlamlıq üçün təhlükəli ərzaq məhsullarını əlavə etmişdir. Moiseyev Y.V. ərzaq təhlükəsini şərtləndirən əsas amil kimi əhalinin gəlirlərinin aşağı səviyyəsini, daxili istehsalın lazımı səviyyədə olmamasını göstərir, ərzaq təhlükəsini şərtləndirən amilləri 4 əsas qrupa bölürdü:

- ərzaq məhsullarının istehsal həcmnin azalması;
- əhalinin böyük bir hissəsi üçün ərzaq məhsullarının əldə olunmasında iqtisadi baryerlər;
- ərzaq məhsullarının keyfiyyətinin aşağı olması;
- ərzaq təminatının idxaldan yüksək səviyyədə asılılığı.

Ərzaq təhlükəsizliyi - ərzaq sahəsində dövlət maraqlarına cavab verən həyati əhəmiyyətli kompleks daxili və xarici amillərdən asılıdır. Bu amillərin aşkar edilməsi ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasında dövlətin taktika və strategiyasını müəyyənləşdirir. Bu əsasda ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinə təsir göstərən əsas daxili amillərə aşağıdakılar aid edilir:

- əkin sahələrinin strukturu və heyvandarlığın yemlə təmin edilmə səviyyəsinin aşağı olması;

- ərzaq məhsulları istehsal edən sahələrdə disporsiyaların mövcudluğu;

- aqrar sektorun istehsal potensialından istifadənin aşağı olması;

- kənd təsərrüfatı xammalı əsasında işləyən emal sənaye müəssisələrinin inhisarçılığı;

- istehsal və bazar infrastrukturunun zəif inkişafı;

- iqtisadiyyatın idarəedilməsinin təşkilatı strukturunun bazar prinsiplərinə adaptasiya edilməsi;

- ərzaq məhsulları istehsal edən sahələrin maliyyə vəziyyətinin ağırlığı;

- əsas istehsal fondlarının köhnəmə səviyyəsinin yüksəkliyi, aqrar sahənin və yeyinti sənayesinin inkişafı üçün dövlət investisiya dəstəyinin olmaması;

- istehsalçılardan istehlakçılara qədərki mərhələdə ərzaq məhsulları itkilərinə yol verilməsi;

- əhalinin minimal gəlir səviyyəsinin aşağı olması;

Ölkənin ərzaq təhlükəsizliyini çətinləşdirən xarici amillər aşağıdakılardan ibarətdir:

- ölkənin ərzaq idxalından və istehsal amillərindən asılılıq səviyyəsi;

- ölkənin idxal etdiyi qida məhsullarına dünya bazar qiymət konyukturunun təsiri;

- coğrafi mövqedən asılı olaraq qonşu ölkələrdən daxil olan su ehtiyatlarından asılılıq;

- xarici ölkələrlə ərzaq ticarətinin əlverişsiz şərtləri, bu sahədə beynəlxalq təşkilatlar və dünya birliyi tərəfindən diskriminasiya rejiminin saxlanması, qida

məhsulları istehsal edən strateji əhəmiyyətli obyektlərin əcnəbi investorların mülkiyyətinə keçməsi.

Dövlətin əsas məqsədi bu təhlükələri minimuma endirməkdir. Hər bir qrup üzrə dövlətin tədbirlər paketi var ki, onların köməyi ilə ərzaqla bağlı problemləri bu və ya digər dərəcədə həll etmək mümkün olur. Ümumi və adambaşına düşən istehsalın həcmnin mümkünsüzlüyü prizmasında deyil, ASK-da böhran vəziyyəti nöqtəyi nəzərdən yanaşmaq lazımdır.

Ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin əsas şərti - özünütəminatdır. Özünütəminat dedikdə ərzaq məhsullarına olan tələbatın daxili istehsal hesabına ödənilməsi başa düşülür.

Azərbaycanda adambaşına 0,55 ha kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahəsi düşür. Qeyd etmək lazımdır ki, yalnız bu göstərici kənd təsərrüfatında istehsalın həcmi müəyyənləşdirən səbəblər sırasında əsas fondların yetərinə ödənilməməsi, kənd təsərrüfatı, ərzaq və emal sənayesini material-texniki avadanlıqla təmin edən istehsal sahələrinin qismən və ya tamamilə məhdudlaşdırılması və torpağın münbitliyinin azalması, toxumçuluq sisteminin deqredasiya və s. misal göstərmək olar. Eləcə də, sadə texnologiya kənd təsərrüfatı istehsalının iqtisadi səmərəliliyinin azalmasına, bu isə öz növbəsində yerli məhsulların rəqabət qabiliyyətinin aşağı düşməsinə şərtləndirir. Kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərindəki disparitet, gəlirlərin elə bölgüsünə gətirib çıxarır ki, bu vəziyyət nəinki kənd təsərrüfatında genişlənmiş təkrar istehsal üçün əlverişli şərait yaradır, hətta bu sahənin ixtisarına gətirib çıxarır. Bu baxımdan dövlətin kənd təsərrüfatının dəstəkləməsi (dotasiya və subsidiyalar şəklində) çox vacibdir. Bu dəstəyin genişləndirilməsi və ünvanlı şəkildə yönəldilməsi, bu vəsaitlər üzərində ciddi nəzarət (müəyyən proqramlar daxilində) ölkənin ərzaq təhlükəsizliyi probleminin həllində öz müsbət təsirini göstərə bilər. İxtiyari ölkənin kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının səviyyəsi istehsal faktorunun və dövlət tərəfindən ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi imkanlarının nəticəsi kimi səciyyələnir.

Ərzaq məhsullarına olan tələbatın ödənilməsi baxımından ölkənin potensial imkanlarının qiymətləndirilməsində əsas göstəricilər kimi istehsalın həcmi, adambaşına düşən istehlakın həcmi, ölkənin əsas məhsulları ilə özünütəminatı, import və eksportun səviyyəsini göstərmək olar. Ölkənin ərzaq məhsulları ilə özünütəminat səviyyəsi ümumi istehsalın istehlaka nisbəti, fizioloji qida norması ilə müqayisədə faiz göstəricisi ilə müəyyən olunur.

ƏKTT dünyanın ərzaq təhlükəsizliyinin səviyyəsini qiymətləndirmək üçün xüsusi metodiki bazadan istifadə edir. Qeyd edək ki, ƏKTT - Beynəlxalq Ərzaq Təhlükəsizliyi Komitəsi qlobal səviyyədə ərzaq probleminin həlli üçün strateji və taktiki yanaşmalar üzərində işləyən bir təşkilatdır. Bu metodiki baza 7 göstəriciyə əsaslanır:

I. Dünya taxıl ehtiyatlarının dünya səviyyəsində taxıl istehlakına olan nisbəti.

II. Dünya ərzaq təhlükəsizliyi o zaman təmin edilmiş hesab edilir ki, dünya əhalisinin illik istehlakının 17% - i həcmində taxıl ehtiyatı mövcud olsun. Başqa sözlə, taxıl resursu illik istehlakdan əlavə dünya əhalisinin daha 60 günlük tələbatını təmin etmək imkanı versin.

Digər 5 göstərici taxıl idxal və ixrac edən əsas ölkələrdə vəziyyəti xarakterizə edən göstəricilərdir.

Taxıl ixrac edən ölkələr üçün aşağıdakı göstəricilər xarakterikdir:

III. 5 əsas ixracatçı ölkənin (Argentina, Avstraliya, Kanada, ABŞ, AB) təklifinin tələbata olan nisbəti;

IV. Bu ölkələrdə taxıl ehtiyatının ümumi istehlakın həcminə nisbəti-ümumi və növlər üzrə differensiaslaşdırılmış göstəricilər: buğda (Argentina, Avstraliya, Kanada, ABŞ, AB) yemlik taxıl (Argentina, Avstraliya, Kanada, ABŞ, AB) və düyü (Çin, Pakistan, Tailand, ABŞ, Vyetnam).

İdxalçı ölkələr üçün:

V. Taxıl istehsalında dəyişikliklər (Çin, Hindistan və MDB dövlətləri)

VI. Çin və Hindistan istisna olmaqla, inkişaf edən ölkələrdə taxıl istehsalında dəyişikliklər ;

VII.Sonuncu göstərici buğda, qarğıdalı və düyünün orta illik eksport qiymətləridir .

Tələbatın 60 günlük həcminə bərabər olan taxıl ehtiyatları ərzaq təhlükəsizliyinin kritik həddi hesab olunur: “İdxal təhlükəsi meyarı”. Bu hədd 0.3-ə bərabər götürülür.

Araşdırmalar göstərir ki, iqtisadiyyatın digər sahələrindən fərqli olaraq aqrar sahənin inkişafı təbii şəraitlə bağlı olduğuna görə bu sahədə məhsuldar qüvvələrin tam formalaşdırılmasında çətinliklər yaranır. Aqrar sahədə məhsuldar qüvvələrin inkişaf səviyyəsi iqtisadiyyatın digər sahələrindən fərqli olaraq zəif inkişaf edir. Aqrar sahədə əmək məhsuldarlığının səviyyəsi digər sahələrlə müqayisədə aşağı olur. Bunun da başlıca səbəblərindən biri aqrar sahənin inkişafının təbii amillərinin təsirinə məruz qalmasıdır. Elə buna görə də kənd təsərrüfatının inkişafının tənzimlənməsi bir tərəfdən dövlət himayəsinə ehtiyacı olan sahə olub bilavasitə dövlətin köməyi ilə inkişaf etdirilir və formalaşır. Digər tərəfdən sahibkarlığın maddi-texniki vasitələrə, infrastruktur maddələrinə, suvarma suyuna, məhsulların emalına, satışına, yeni məhsuldar sortların toxumuna, cins mal-qaraya, mütərəqqi texnologiyaların tətbiqinə, təşkilati işlərə, idarəetmə strukturunun bazar münasibətlərinin tələbləri əsasında yenidən qurulmasına, kadr hazırlığına və s. olan tələbatları əsasında yenidən qurulması nəticəsində aqrar sahədə maliyyə çətinlikləri yaranır ki, bu da nəticədə maliyyə asılılığına gətirib çıxarır.

Dünya ölkələri arasında iqtisadi əlaqələrin intensiv olaraq genişlənməsi dövlətlərarası əmtəə məhsulları mübadiləsinə və sərbəst fəaliyyətin həyata keçirilməsinə imkan yaranır, beynəlxalq aləmdə məhsulların, informasiyaların bolluğuna, azad ticarət və alqı-satqının genişlənməsinə səbəb olur.

Ölkənin ərzaq təhlükəsizliyi problemi daxili və xarici mənbədən olan zərərli tendensiyaların təsiri nəticəsində yaranır. Daxili və xarici mənbədən olan zərərli təsirlər ölkənin ərzaq kompleksində destruktiv proseslərə gətirib çıxarır və dövlət paralel olaraq sosial qeyri-stabillik şəraitini yaşayır. Aqrar iqtisadiyyata, o cümlədən ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinə zərərli təsir göstərən daxili faktorlar daha çox mənfi təsirə malik olur. Problemə sırf Azərbaycan reallıqlarından yanaşdıqda

belə qənaətə gəlmək olar ki, ərzaq təhlükəsizliyi probleminin daxili amilləri respublika iqtisadiyyatında kifayət qədər fəal rol oynamışdır. Belə ki, 80 - ci illərin sonu 90 - cı illərin əvvəllərindən etibarən məhsul istehsalının ilbəlil azalması, onilliklər ərzində mərkəzləşdirilmiş iqtisadi əlaqələr sisteminin dağılması, xammal və material resursları ilə təchizatın pisləşməsi. Qiymətlərin səviyyəsinin yüksəlməsi və iqtisadiyyatda inflyasiya təmayüllərinin genişlənməsi, maliyyə-kredit sektorunda deformasiyalar və nəhayət respublika daxilində etnik-milli, hərbi - siyasi münasibətlərin gərginləşməsi nəticəsində ölkə ərazisinin 20% - ə qədərini işğala məruz qalması ərzaq təhlükəsizliyi probleminə daxili amillərin daha qabarıq təsirinə əyani sübutdur.

Ümumilikdə, yuxarıda göstərilmiş faktorlar və ərzaq təhlükəsizliyi istiqamətləri nəzərə alınaraq Azərbaycan dövləti məhz əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı surətdə təmin edilməsi üçün 2008 - 2015 - ci illərə dair proqram qəbul etmişdir.

Dövlət Proqramının əsas məqsədi ölkənin hər bir vətəndaşının sağlam və məhsuldar həyat tərzi üçün onun qəbul edilmiş normalara uyğun ərzaq məhsulları ilə tam təmin edilməsinə nail olmaqdır.

Bu məqsədə nail olmaq üçün Dövlət Proqramı çərçivəsində aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulur:

- ölkədə ərzaq məhsulları istehsalının artırılması;
- əhalinin təhlükəsiz və keyfiyyətli ərzaq məhsulları ilə təmin edilməsi;
- ərzaq təminatı sahəsində risklərin idarə olunmasının təmin edilməsi;
- ərzaq təminatı sisteminin institusional inkişafını həyata keçirmək və sahibkarlıq mühitinin yaxşılaşdırılması;

Yuxarıda göstərilən başlıca və mühüm vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün həyata keçiriləcək tədbirlər ölkədə sabit və adekvat ərzaq təklifinin formalaşdırılmasına, səmərəli istehsal və satış infrastrukturunun yaradılmasına, ərzaq məhsullarının keyfiyyətinə nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsinə və hər bir vətəndaşın ərzaq məhsullarına çıxışının təmin olunmasına yönəldilməsi.

Sabit və adekvat ərzaq təklifi, ilk növbədə aqrar sektorda intensiv geniş təkrar istehsalın, o cümlədən kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının və emalının inkişaf etdirilməsi yolu ilə əldə olunacaqdır. Bununla yanaşı, tələbatın bir qismi xarici asılılığı nəzarətdə saxlamaq şərti ilə idxal hesabına ödənilməsi.

Nəzərə alınmalıdır ki, iqtisadi qanunlara görə ölkədə istehlak olunan ərzaq məhsullarının 25% - dən çoxu xarici ölkələrdən gətirilsə, həmin ölkənin ərzaq təminatı təhlükəli sayılır.

Ərzaq təminatı sahəsində dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərinin 2015-ci ilə qədər yerinə yetirilməsi üçün konkret olaraq Tədbirlər Planında nəzərdə tutulmuşdur:

Səmərəli istehsal, saxlanılma və satış infrastrukturunun yaradılması da ərzaq təminatı sisteminin ən vacib elementlərindəndir. Buna görə də bu sahələrə dövlət investisiyaları artırılacaq və özəl təşəbbüslərin hərtərəfli dəstəklənməsi;

Ərzaq təklifinin səmərəli bazar mexanizmi vasitəsilə adekvat tələblə qarşılaşması üçün ölkə vətəndaşlarının hər biri istənilən zaman ərzaqla təmin olunma imkanına malik olmalıdır. Bu həmin ictimai resursların aztəminatlı vətəndaşlara birbaşa yönəldilməsi, həm də ödəmə qabiliyyətli tələbin formalaşdırılması vasitəsilə həyata keçirilməsi;

Ərzaq təminatı dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri də əhalinin nəinki kəmiyyətə, həm də keyfiyyətə müasir tələblərə cavab verən, ekoloji təmiz məhsullarla təchiz edilməsidir. Bu məqsədlə, keyfiyyətə və təhlükəsizliyə səmərəli nəzarət sistemi qurulması;

Ərzaq təminatı sisteminin ən mühüm elementlərindən biri ehtimal olunan risklərin səmərəli şəkildə idarə edilməsidir. Bu məqsədlə, qarşıdakı illərdə zəruri həcmdə dövlət ərzaq ehtiyatının yaradılması və onun müasir tələblər səviyyəsində idarə edilməsidir. Bu məqsədlə qarşıdakı illərdə zəruri həcmdə dövlət ərzaq ehtiyatının yaradılması və onun müasir tələblər səviyyəsində idarə edilməsi təmin olunmalı, qabaqcıl sığorta mexanizmlərinin tətbiqinin genişləndirilməsi;

Nəzərdə tutulmuşdur ki, ərzaq təminatı sisteminin institusional inkişafı diqqət mərkəzində saxlanılacaq, aqrar bölmənin elmi və kadr potensialı gücləndiriləcək,

sahibkarlığın inkişafı üçün qabaqcıl modellərin tətbiqi və dövlət tərəfindən maliyyə dəstəyi genişləndirilməsi.

İlk növbədə həyati zərurət olan torpaq və sudan istifadənin səmərəliliyinin artırılması tədbirləri nəzərdə tutulmuşdur. Həmin kompleks tədbirlər içərisində xüsusi əhəmiyyəti olan tədbirlər aşağıdakılardır:

- torpaqların münbitliyinin və suvarılan torpaq sahələrinin artırılması;
- çirklənmiş deqradasiyaya uğramış torpaqların əkin dövriyyəsinə cəlb edilməsinin stimullaşdırılması;
- əkinə yararlı torpaqlarda tikintilərin aparılmasının qarşısının alınması;
- pay torpaqları əsasında formalaşmış xırda ailə və fermer təsərrüfatlarının könüllülük əsasında kooperasiyalarda birləşməsinin stimullaşdırılması;
- kənd təsərrüfatı istehsalçılarında suvarma suyunun çatdırılması mexanizminin təkmilləşdirilməsi;
- suarmada mütərəqqi texnologiyaların tətbiqi;
- ətraf mühitin (torpaq və suyun) müntəzəm olaraq ekoloji monitorinqinin aparılması və müvafiq məlumatların istehsalçılara çatdırılması;

Bitkiçiliyin inkişaf etdirilməsi tədbirləri:

- bitkiçilik məhsullarının istehsalında növbəli əkin sisteminin yerli şəraitə uyğun aparılması üçün müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- kənd təsərrüfatı bitkilərinin bölgələr üzrə optimal əkin strukturunun və istehsal həcmnin müəyyənəndirilməsi, müvafiq tövsiyələrin fermerlərə çatdırılması;
- yeni məhsuldar sortların sınaqdan keçirilməsi və rayonlaşdırılması;
- məhsuldar və keyfiyyətli buğda toxumlarının stimullaşdırılması və daxili tələbatın ödənilməsi;
- taxılın vaxtında və itkisiz yığılması üçün müvafiq texniki və digər zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- taxıla olan dövlət ehtiyacının tənzimləmə mexanizminin işlənilib hazırlanması;

- müasir aqrotexniki tədbirlərə əməl olunması, qabaqcıl texnologiyaların tətbiqi və əkinçilik mədəniyyətinin artırılmasının təşviq olunması; rayon dövlət toxum müfəttişinin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi və laboratoriyaların modernləşdirilməsi;

- azot istehsal edən zavodun tikilməsi.

Ölkədə inkişaf tədbirində faraş kartof və tərəvəzin, yaşıl çay yarpağının, meyvə bağlarının, üzümçülüyn, zeytun bağlarının, şəkər çuğunduru və yağlı bitkilərin, çəltikçiliyin və digər bitkilərin əkin sahələrinin genişləndirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Tədbirlər planında eyni zamanda heyvandarlığın inkişaf etdirilməsi istiqamətində də kompleks tədbirlər nəzərdə tutulmuşdur. Xüsusilə ölkədə damazlıq işinin genişləndirilməsi və təkmilləşdirilməsi, yem bazasının intensiv texnologiyalar əsasında inkişafı, ətlik maldarlığın inkişaf etdirilməsi, quşçuluğun, ət, süd, və digər ərzaq məhsulları istehsal edən müəssisələrin modernləşdirilməsi və yenilərinin yaradılması nəzərdə tutulmuşdur.

Bundan başqa balıqçılığın, arıçılığın inkişaf etdirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Tədbirlər planında həmçinin digər kompleks tədbirlər:

- ərzaq məhsulları istehsalının infrastruktur təminatın yaxşılaşdırılması;
- melorasiya və su təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi;
- baytarlıq xidmətinin səmərəliliyinin artırılması;
- ərzaq məhsullarının təhlükəsizliyi və keyfiyyətinə nəzarətin gücləndirilməsi;
- fəvqəladə vəziyyətə hazırlıq və dövlət ərzaq ehtiyatının yaradılması;
- ərzaq məhsulları istehsalına maliyyə dəstəyinin göstərilməsi;
- sahibkarlıq fəaliyyətinin dəstəklənməsi;
- aqrar sahənin elmi təminatının yaxşılaşdırılması və kadr potensialının yüksəldilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

- Ümumilikdə 2008 - 2015 - ci il üçün müəyyən olunmuş çoxsahəli və çoxşaxəli iqtisadi və siyasi təhlükəsizlik proqramı ölkə əhalisinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təmin edilməsində xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Dövlət Proqramının 2015 - ci il üçün icra meyarlarını təşkil edən hədəf göstəriciləri aşağıdakılardır:

- dənli bitkilərin əkin sahəsi - 900 min hektar;
- taxıl istehsalı - 2,8 milyon ton;
- məhsuldarlıq - 32 sentner;
- ət istehsalı – 340 - min ton
- süd istehsalı - 2,4 milyon;
- quş əti istehsalı - 80 min ton.

3.2. Dünyanın ərzaq istehsalının əsas problemləri və onların aşağı salınması yolları.

II Cahan savaşının bitməsindən sonra bəşəriyyət daha yeni və daha kəskin olan dünya problemləri ilə üzləşdi. Əslində bu problemlər kiçikli-böyüklü bütün sivilizasiya boyu insan fəaliyyətini təqib etmişdir. Lakin XX əsrin ikinci yarısından başlayaraq dünya dövlətləri insan və ətraf mühit münasibətində ekoloji, ərzaq, enerji və xammal resurslarının tükənməsi kimi ümumbəşəri problemlərin həlli istiqamətində təxirəsalınmaz tədbirlərin görülməsi vəzifəsi ilə qarşılaşdılar. Ötən əsrin 70-ci illərində Amerika alimi, biofizik xanım Donella Medouzun (1941-2001) rəhbərlik etdiyi qrupun Roma klubu üçün hazırladığı «Artım hədləri» adlanan məruzəsində ümumi qəbul olunmuş «qlobal problem» anlayışı dövrüyyəyə gəldi. Əslində məruzədə irəli sürülən ideyalar başlıca olaraq, Amerika kibernetika professoru Cey Forresterin (1918) «Dünya dinamikası» kitabından qaynaqlanmışdı. Bu əsərində C.Forrester bəşəriyyətin XXI əsrin əvvəllərində təbii resursların tükənməsi, ətraf mühitin çirklənməsi, demoqrafik partlayışlar kimi qlobal fəlakətlərlə üzləşəcəyini bildirmiş, bununla da məşhur ingilis demoqraf alimi Tomas Maltusun (1766-1834) «Əhali artıqlığı nəzəriyyəsi»nə rəğmən XX əsrin sonunda dünya əhalisinin 4,5 milyard nəfərlə məhdudlaşdırılmasının zəruriliyi fikri ilə çıxış etmişdir. Qeyd edilməlidir ki, məhz Roma klubu üçün ilk

olan bu prezentasiya məruzəsinə təşəkkür kimi beynəlxalq səviyyədə müasir texnoloji sivilizasiyanın mövcudluğu və inkişaf məsələləri zəminində bəşəriyyətin qlobal problemlər konsepsiyası ümumi qəbul edilmiş oldu. [22]

Qlobal problemlər spektri geniş olsa da, burada daha ciddi ümumbəşəri olanlar ayrılır. Həmin problemlər içərisində ərzaq təhlükəsizliyi problemi öz kəskinliyi ilə fərqlənir. Bu problem həm də özünün birbaşa insanla bağlı fizioloji tələb və yaşam tələbləri baxımından ön sıraya çıxır. Problemin etnogenezi bəşər sivilizasiyasının tarixi köklərinə qədər irəliləyir. Lakin o, son yüz ildə daha miqyaslı və qlobal xarakter daşımaqdadır. Vurgulanmalıdır ki, ötən əsrdə əkinçilik və heyvandarlıqda təşkilati, texniki və texnoloji yeniliklərin tətbiqi ilə bağlı nəhəng nailiyyətlər əldə olunmasına baxmayaraq, dünya əhalisinin ərzaq təminatlılığı problemi qəti həllini tapmamış qalmışdır. Yeni əsrdə planetin artan əhalisi ilə biosferin imkanları arasında disproporsiyaların dəyişməsi zəminində problem daha kəskin xarakter almışdır. BMT - nin təsisçisi olduğu Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatının (FAO) məlumatlarına görə, son 40 ildə aclıq çəkən insanların sayı 1 milyard nəfəri ötmüş və hazırda bu miqyas bir qədər də artmışdır. Həmin insanların mütləq əksəriyyəti isə təbii ki, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə yaşayırlar. Bunun nəticəsidir ki, son 4 - 5 il ərzində 60 - dan çox belə ölkələrdə aclıqla bağlı üsyanlar qeydə alınmışdır. Qlobal ərzaq təhlükəsizliyi probleminin kəskinləşməsində ərzaq çatışmazlığı dayansa da, onun digər qütbündə demoqrafik problem durur. Dünya əhalisi artır, ərzaq tələbləri də müvafiq olaraq yüksəlir.(22)

Tarix bəyan edir ki, dünya əhalisinin 2 milyard nəfər olması üçün 4 milyon il keçmişsə, daha 2 milyard nəfər artım üçün 46 il, növbəti 2 milyard üçün isə 22 il lazım gəlmişdir. BMT - nin proqnozlarına görə 2020 - ci ildə yer kürəsinin əhalisinin 7,5 milyard nəfərə, 2050 - ci ildə isə 9,0 milyard nəfərə çatacağı təxmin edilir.

Əhalinin ərzaq təhlükəsizliyi problemi çoxşaxəli və çoxplanlıdır. O, eyni zamanda təbii və sosial - iqtisadi motivlidir. Əhalinin ərzaq təhlükəsizliyi cəmiyyət həyatının bütün sahələrində əks olunaraq çox ölkələr üçün daha böyük ölçülü təhlükə kimi sürəkli qalmaqdadır. Məhz buna görə də, əhalinin ərzaq təhlükəsizliyi

problemi dünya birliyi tərəfindən daha yüksək səviyyədə diqqətdə saxlanılır, problem qlobal və regional təsisatlarda daimi müzakirə predmetinə çevrilir. Qeyd olunmalıdır ki, 1974 - cü ildə BMT Baş Assambleyası Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı tərəfindən işlənmiş «Dünyada ərzaq təhlükəsizliyinin təminatı üzrə beynəlxalq öhdəliyi»i bəyənmişdir. Dünya ədəbiyyatında «ərzaq təhlükəsizliyi» bütün insanların sağlam və aktiv həyat tərzini keçirmələri üçün zəruri olan kəmiyyət baxımından yetərli təhlükəsiz qidaya zamanın hər anında fiziki və iqtisadi giriş imkanlığı situasiyası kimi interpretasiya olunur. «Dünya ərzaq təhlükəsizliyinin Roma bəyannaməsində» (Roma 13 noyabr 1996 - ci il) hər bir insanın ərzaq təhlükəsizliyi hüququ hər bir dövlətin öhdəlikləri sırasına daxil edilmişdir. Əhalinin ərzaq təhlükəsizliyi dövlətin aqrar və iqtisadi siyasətinin əsas məqsədlərindən biri kimi çıxış edir. O, istənilən milli ərzaq sisteminin ideal vəziyyətə gətürülməsinin hərəkət vektorunu formalaşdırır. Buna görə də, ərzaq təhlükəsizliyinə nail olma fasiləsiz bir proses kimi daim cərəyan edərək öz növbəsində ölkədə aparılan ərzaq siyasətinin, o cümlədən aqrar strategiyasının reallaşmasının inkişaf prioritetlərini və icra mexanizmlərini dəyişikliklərə uğradır. Əhalinin ərzaq təhlükəsizliyi ilk növbədə, makroiqtisadi situasiya, ictimai istehsalın və əhali gəlirlərinin səmərəliliyi ilə dəyərləndirilir. Onun vəziyyəti bir sıra göstəricilərlə xarakterizə edilir. Əgər əvvəllər ərzaq təhlükəsizliyinin başlıca göstəriciləri kimi əhalinin adambaşına düşən orta gəlirləri, ərzaq taxılının keçici qalıqları (taxılın 60 günlük ehtiyatı və ya ümumi illik istehlak həcmiminin 17-20%-i), ərzaq resurslarında idxalın payı olmuşdursa, indi bu meyarlar genişlənərək daha mürəkkəb xarakter almışlar. Buraya aşağıdakılar daxil edilir:

- ayrı - ayrı əhali qruplarının ümumi xərclərində ərzaq xərclərinin payının xüsusi çəkisi;
- ərzaqlara ərazi girişi imkanlığı (ölkənin müxtəlif regionlarında eyni əmtəələrin pərakəndə qiymət səviyyəsinin müqayisə edilməsi yolu ilə ölçülür);
- ərzaq «rahatlığı» səviyyəsi (ev təsərrüfatında itkiləri azaldan və iş vaxtına qənaət edən müasir ərzaq növlərinin istehlak payı);
- məhsulun «təbiiliyi» və keyfiyyətliyi səviyyəsi;

- məhsulun keyfiyyətinin sağlamlığa və həyat sürəkliliyi vəziyyətinə təsiri (həmçinin 1995 - ci ildən kütləvi kommersiya mənimlənməsi başlamış mühəndis genetikası və biotexnoloji metodların köməyi ilə alınan məhsullar); Əhalinin ərzaq təhlükəsizliyinin əsas meyarı həm də ümumi əsas ərzaq məhsulları həcmnin 75 - 80% - nin milli əmtəə istehsalçıları tərəfindən yaradılması və əhalinin istehlak etdiyi bioloji mükəmməl məhsulun tövsiyə edilən kaloriliyi sutkada 3300 kkal - dan aşağı olması ilə xarakterikdir. Əhalinin ərzaq təhlükəsizliyinin vəziyyəti ümumiləşdirilmiş qiymətləndirmədə aşağıdakı kimi təyin edilir:

- ərzaqlara yetişmənin fiziki imkanlığı (ölkənin bütün ərazisində zamanın hər anında və zəruri çeşiddə qida məhsullarının mövcudluğu);

- ərzaqlara yetişmənin iqtisadi imkanlığı (qida məhsullarının son həddə minimal ölçüdə istehlakına imkan yaradan sosial statusundan və vətəndaşın yaşayış məkanından asılı olmadan gəlirlər səviyyəsi); istehlak üçün ərzaq təhlükəsizliyi (əhalinin sağlamlığına zərər vura biləcək keyfiyyətsiz qida məhsullarının istehsalı, reallaşması və istehlakının aradan qaldırılması); [22]

Ərzaq probleminin həllinin iki ekstensiv və intensiv yolu mövcuddur. Ekstensiv yol yeni kənd təsərrüfatı və balıq mədən komplekslərinin mənimlənməsini ehtiva edir. Bunun üçün müvafiq texniki xərclər və rəşional proqram işləmələri tələb olunur. İntensiv yol isə aqrəotexniki mədəniyyətin inkişafı, yüksək məhsul verən bitki növlərinin, böyük məhsul verimli ev heyvanları və quş cinslərinin dövriyyəyə çıxarılması, mexanikləşmə, kimyalaşma, meliorasiya və s. kimi məhsuldarlıq artımı elementlərini birləşdirir.

Əhalinin ərzaq təhlükəsizliyinin başlıca təminat obyektı olaraq vurğulandığı kimi aqrar sektor çıxış edir. Ona görə də, problemin həllinin ağırlıq mərkəzinə yönələn dövlət qayğısı mütləqdir. İnkişaf etmiş ölkələr öz təcrübələrinə istinadən yaxşı bilirlər ki, bir çox spesifik şərtləri ilə kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatın digər sektorları ilə müqayisədə rəqabətqabiliyyətli deyildir. Elə bu əsasdan da, burada sahəyə dövlət dəstəyini daim artırırırlar. Statistika göstərir ki, Avropada fermerlərə dəstək xərcləri istehsal məhsulunun maya dəyərinin 40%-ni təşkil edir. Konkret

olaraq aqrar sektora dövlət subsidiyalarının xüsusi çəkisi ABŞ-da 30%, Kanadada 45%, Yaponiyada 66%, İsveçdə 59%, Finlandiyada 71%, Norveçdə isə 77% təşkil edir. Qeyd olunmalıdır ki, bu ölkələrdə aqrar sektor yalnız subsidiyalarla deyil, həm də əhatəli institusional alət və mexanizmlərlə də dəstəklənir. Misal olaraq göstərmək olar ki, bu məqsədlə ABŞ-da kompensasiya ödənişləri və xarici ticarət astanaları sistemi yaradılmış, bu da öz növbəsində idxalı xeyli məhdudlaşdırmış, ixracı isə müvafiq olaraq stimullaşdırmışdır. Əhalinin ərzaq təhlükəsizliyinin təminatında Yaxın Şərqi böyük neft ixracatçısı ölkələrində xüsusi strateji planlarla çıxış edirlər. Səudiyyə Ərəbistanı səhra şəraitinə baxmayaraq özünü taxılla tam təmin edir və hətta müəyyən qədər də bu məhsul üzrə ixrac prosesini həyata keçirir. İndi Küveyt, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri müxtəlif meyvə-tərəvəz, gül ixracatında da üstünlüklərə nail olmuşlar. Bundan başqa, bir sıra dövlətlər ərzaq təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsi və təminatı məqsədi ilə ərzaq təhlükəsizliyi doktrinaları qəbul etmişlər. Qonşu Rusiyada isə dövlət iqtisadi təhlükəsizlik strategiyası əsasında belə bir doktrina ötən ilin yanvarında qəbul olunmuşdur. Bu doktrina ərzaq təhlükəsizliyinin təminatı sferasında, həmçinin aqrar-sənaye və balıqçılıq təsərrüfatı komplekslərinin inkişafı istiqamətində müvafiq normativ-hüquqi aktların işlənməsi üçün baza rolunda çıxış edir. Sənəddə göstərilir ki, ölkənin ərzaq təhlükəsizliyi dövlətçilik və suverenliyin saxlanması, demoqrafik siyasətin mühüm seqmenti, həyat təminatlığı sistemi, sağlamlığın qorunmasının zəruri şərti, fiziki aktivlik, uzunömürlülük və ölkə əhalisinin yüksək həyat keyfiyyətliyi olan mühüm elementlərini özündə birləşdirərək milli təhlükəsizliyin tərkib hissəsi kimi təyinat alır. Onun strateji məqsədini ölkə əhalisinin təhlükəsiz və keyfiyyətli kənd təsərrüfatı və balıq məhsulları, xammal və ərzaqla etibarlı təminatı təşkil edir. Doktrina həmçinin bu məqsəddən irəli gələrək müvafiq vəzifələri qarşıya qoyur və onların reallaşma mexanizmlərini təyin edir. Göründüyü kimi, müasir məqamda ərzaq təhlükəsizliyi dövlət və milli yaşamın, inkişafın əsasında dayanır. [22]

Ərzaq təhlükəsizliyinin təminatı problemlərinin tədqiqi göstərir ki, ölkəmizdə də müasir global çağırışlara uyğun olaraq bu istiqamətdə yeni strategiyanın

işlənməsi və müvafiq doktrinanın hazırlanmasına ehtiyac vardır. Qeyd olunmalıdır ki, ölkədə genişmiqyaslı aqrar islahatlar prosesi aparılmış və aparılmaqdadır. İndi müvafiq sektorda islahatların yeni mərhələsinə keçid edilmişdir. Bu keçidlə bağlı aqrar sektorun strukturu və idarəetmə şəbəkəsi bazar iqtisadiyyatının tənzim metodlarına istinadən yenidən qurulmaqdadır. Ailə təsərrüfatlarına kreditlər və subsidiyaların ayrılması, iqtisadi güzəştlər, toxum, gübrə və texnika təminatı, məhsul qoruma anbarlarının inşası buna misaldır. Ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsində yeni müasir taxıl saxlama anbarlarının inşası və istifadəyə verilməsi yüksək qiymətləndirilir. Bununla bərabər əhalinin ərzaq təhlükəsizliyinin təminatı məsələsində qabaqcıl dünya təcrübəsinin mənimsənilməsi, kooperasiya sisteminin yenidən qurulması, ərzaq təminatı sistemini mütləq hesabda idxal məhsulundan azad etmək, yerli istehsalçıların xarici ticarət əlaqələri qurması, məhsulların ixraca yönəlməsinin stimullaşdırılması da vacib dövləti tədbirlər sistemində daxil edilməlidir. Dünya təcrübəsi bəyan edir ki, iri kooperativ qurumlar fermer təsərrüfatları ilə müqayisədə daha effektiv işləyirlər. ABŞ - da kənd təsərrüfatı istehsalında kooperativlərin payı 90%-dən çoxdur. İqtisadi nöqteyi - nəzərdən fermer təsərrüfatlarının uğuru daha çox fərdi sahibkar istedadı və davamlı dövləti dəstəklə əlaqəlidir. Sovetlər İttifaqının kənd təsərrüfatı sektorunda olan sovxoz - kolxoz tipli qurumlara oxşar irimiqyaslı kooperativlərin, səhmdar cəmiyyətlərin, kollektiv birliklərin təşkili isə daha məhsuldar və özünütəminatlılığı ilə fərqlənə bilər. Buna görə də dövlət aqrar kompleksdə səhmdar əməkdaşlığa söykənən iri təsərrüfatçılığın geniş təşəkkülünə dəstək göstərməlidir. Bu sienerci effekt görüntüsü bir qədər də iqtisad elminin klassiki A.Smitin mütləq üstünlüklər nəzəriyyəsindəki «Bolluq daha çox kooperasiya və əmək bölgüsü əsasında istehsalın inkişaf səviyyəsi ilə bağlıdır» tezisi ilə ahəngləşir. Bununla belə, ayrı-ayrı qabaqcıl fermer təsərrüfatlarının da inkişafı daim stimullaşdırılmalıdır. Başlıca olaraq ölkə əhalisinin ərzaq təhlükəsizliyinin təminatı üçün yeni iqtisadi və insitusal əsaslar verən müvafiq ərzaq təhlükəsizliyi doktrinasının hazırlanmasına start verilməlidir.

3.3. Dünyanın ərzaq təhlükəsizliyi və onun möhkəmləndirilməsi yolları.

Müasir dövrdə ərzaq təhlükəsizliyi qlobal səciyyə daşımaqla, müxtəlif sosial, iqtisadi, siyasi, texnoloji, bioloji, coğrafi, tarixi, etnik və həmçinin mənəvi kökə malik olan amillərin təsiri altında formalaşır. Bu mənada, onun tam və hərtərəfli öyrənilməsi bir neçə elm sahəsinin öhdəsinə düşür. Təhlillər göstərir ki, nəzəri-iqtisadi baxımdan ərzaq təhlükəsizliyi - qida məhsullarının istehsalı, daşınması, emalı, bölgüsü və istehlakını özündə əks etdirən münasibətlər sistemini əhatə edir. Bu problemin nəzəri həllində ərzağın həcmi ilə əhalinin sayı arasındakı nisbət, hər nəfər hesabı ilə qida məhsulları istehlakının orta norması, tərkibi, yeyinti məhsulu kimi qiymətləndirilməsi, yoxsulluq həddi, ərzaqla təmin olunma səviyyəsi və digər məsələlər müəyyən edilir. Bu əsas kriteriyalardan əlavə olaraq, ərzaq təhlükəsizliyi anlayışına ərzaq məhsullarının kalorilik səviyyəsi, keyfiyyəti, görünüşü və digər amillər də daxildir. Ərzaq probleminin bu cür sosial-iqtisadi təbiətə malik olması onu göstərir ki, qeyd olunan məsələ kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının istehsalına nisbətən daha geniş mənə daşıyır. Ümumiyyətlə, ərzaq probleminin qlobal səviyyədə həlli – müxtəlif ölkələrin qarşılaşdıqları bir çox sosial-iqtisadi problemlər ilə bağlıdır. Buraya sənayeləşmə və urbanizasiya proseslərinin güclənməsi, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı istiqamətlərinin təyinat və ölçülərinin dəyişməsi, ekoloji təmiz ərzaq məhsullarının həcmiminin azalması və digər tələyüklü, həmçinin ciddi narahatlıq doğuran məsələləri aid etmək olar. Eyni zamanda, qlobal ərzaq probleminin yaranmasında təbii ehtiyatların mövcudluğu, iqtisadi inkişaf səviyyəsi, yığımın artım sürəti, kənd təsərrüfatının texnika ilə silahlanma səviyyəsi, qabaqcıl istehsal üsullarından istifadə edilməsi, kənd əhalisinin məşğulluq və təhsil səviyyəsi, aqrar - ərzaq kompleksində dövlətin tənzimləyici rolu, demokratik idarəçilik formalarının mövcudluğu kimi bu və digər amillər həlledici rola malikdir.

Qloballaşan dünyanın müasir vəziyyətinə narahatlıq gətirən çoxsaylı mənfi amillər mövcuddur. Məsələn, qlobal iqlim dəyişikliyi, ərzaq ehtiyatlarının azalması, müxtəlif növ təhlükəli yoluxucu xəstəliklərin meydana gəlməsi; ekoloji mühitin pisləşməsi ilə bağlı ərzaq məhsullarının keyfiyyətinin pisləşməsi, onların qiymətinin kəskin artması və digərlərini göstərmək mümkündür. Belə bir vəziyyətdə hər bir ölkə bu məsələyə diqqətlə yanaşmalı və öz əhalisinin keyfiyyətli ərzaq məhsulları ilə təminatı məsələlərini həll etməlidir. Statistik təhlillər göstərir ki, bu gün dünya üzrə bütün ərzağın təxminən 1/3 hissəsi, yer kürəsi əhalisinin 75% - ni əhatə edən inkişaf etməkdə olan ölkələrdə istehsal edilir. Həmin ölkələrin dünya ərzaq ixracında payı 32% - ə, idxalında payı isə 26% - ə bərabərdir. İqtisadçılar bu ölkələrdə ərzaq istehlakının aşağı səviyyədə olmasını, onlarda mövcud iqtisadi inkişaf və adambaşına gəlir səviyyəsinin yetərli olmaması ilə əlaqələndirirlər. Lakin, iqtisadi artım səviyyəsi yüksəldikcə, həmin ölkələrin beynəlxalq ərzaq bazarındakı rolu daha da artmağa başlamışdır. Bununla yanaşı, iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələr tərəfindən həyata keçirilən milli ərzaq siyasətinin əsas prioritetlərindən birini daha çox xarici iqtisadi maraqların təmin olunması təşkil edir. [34]

Qlobal səviyyədə ərzaq məhsullarının axın istiqamətlərini, onların məzmunu və dinamikasını xarakterizə edərkən, beynəlxalq ərzaq şirkətlərinin həlledici rolunu da nəzərə almaq lazımdır. Çünki, emal olunmuş ərzağın əsas hissəsi, dünya bazarına çıxarılan kənd təsərrüfatı məhsullarının böyük hissəsi beynəlxalq ərzaq şirkətləri çərçivəsində və ya onların birbaşa texnoloji, maliyyə, təşkilati və digər təsirlər altında istehsal edilir. Bu qurumlar müxtəlif ölkələrdə ərzaq sistemlərinin səmərəli və məqsədyönlü artımının əsas daşıyıcıları və stimullaşdırıcısı olmaqla yanaşı, həm də virtual beynəlxalq bazar məkanının formalaşmasına da böyük təsir göstərir.

Müşahidələr göstərir ki, qloballaşma şəraitində ərzaq problemi təkcə kənd təsərrüfatı çərçivəsində həll olunan məsələ deyildir. Aqrar sahənin ərzaq təminatında payı, ölkənin texnoloji baxımından hansı inkişaf səviyyəsində olmağından çox asılıdır. Ərzaq bazarının vəziyyəti isə öz növbəsində aqrar bölmənin

fəaliyyət ahəngdarlığına, mühüm təsir imkanlarına malikdir. Ərzaq bazarının fəaliyyətini xarakterizə edən göstəricilər, xüsusən də qiymətlər, istehlak səbətinin dəyəri, fermerlərin gəlirləri kimi göstəricilər - aqrar - ərzaq kompleksinin müəyyən zaman kəsiyində hansı prioritetlər əsasında həyata keçirilməsindən asılı olaraq formalaşır.

İqtisadi ədəbiyyatda bəzən ərzaq təminatı baxımından aqrar sahənin inkişafı imkanlarından danışarkən, bir çox hallarda istehlakçının rolu ikinci plana keçir. Zənnimizcə, aqrar sahə və ərzaq bazarı nəticə etibarlı ilə, istehlakçı üçün işlədiyinə görə belə yanaşma arzu olunmazdır. Əlbəttə, müxtəlif iqtisadi - texnoloji sistemlərdə istehlakçılarının prioritet kimi qəbul edilməsi həmin sistemlər üçün xoşagəlməz nəticələrə də səbəb ola bilər. Ərzaq bazarı və aqrar bölmə üçün bu səciyyəvidir. İstehlakçının üstünlüyü ərzaq bazarında aparıcı olsa da, yeganə amil deyildir. Məsələ orasındadır ki, müasiri olduğumuz ən sivil səviyyədə belə istehlakçı düşüncəsinin yedəyində getmək, onu qeyri-şərtsiz səmərəli hesab etmək zənnimizcə heç də məqsədəuyğun deyildir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində aqrar - ərzaq münasibətlərinin tənzimlənməsi kifayət qədər çoxaspektli xarakter daşıyır. Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi aspektindən yanaşdıqda, bu münasibətlərin dövlət tənzimlənməsi ilk növbədə kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının dövlət dəstəyinin reallaşdırılması ilə xarakterizə edilir. Bu proses inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsində özünü daha uğurla reallaşdırmaqdadır. Məsələn, Almaniya, Kanada və Fransada dövlət büdcəsindən kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına çəkilən xərclər təxminən 42 - 52% nisbətində dəyişir. Skandinaviya ölkələrində isə bu göstərici 60 - 80%-ə qədər tərəddüd edir. Postsovet respublikalarında bütövlükdə götürdükdə, kənd təsərrüfatının dövlət tərəfindən dəstəklənməsi ilə bağlı sərf edilən məsrəflər bütövlükdə dövlət büdcəsinin təxminən 1,4% - ə qədərini təşkil edir. [34]

Qeyd etmək lazımdır ki, Avropa Birliyinə daxil olan ölkələrdə ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi aspektindən kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının göstərilən dövlət yardımları həm də dövlət tərəfindən məhsulların tədarükü sistemi ilə də kifayət qədər tamamlanır. (Tarixin təcrübəsindən görüldüyü kimi, keçmiş

Sovet İttifaqına daxil olan ölkələrdə mərkəzləşdirilmiş iqtisadi münasibətlər sisteminin mühüm tərkib hissəsi kimi dövlət tədarüku sistemindən kifayət qədər geniş şəkildə istifadə edilirdi və bütün bunlar ilk növbədə kənd təsərrüfatı müəssisələrinin məhsul satışı probleminin effektiv şəkildə həllinə xidmət edirdi. Bundan əlavə, Qərbi Avropa ölkələrində də ərzaq məhsullarının idxal və ixracı ilə bağlı proseslərin tənzimlənməsi həyata keçirilir. Eləcə də, əsas növ ərzaq məhsullarının istehsalı ilə bağlı kvotalar müəyyənləşdirilir və təminatlı qiymətlər tətbiq edilir. Eyni zamanda, ərzaq məhsullarının qiymətlərinin sabitləşdirilməsi, eləcə də kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı və reallaşdırılması sisteminin yenidən qurulması ilə bağlı tədbirlər subsidiyalaşdırılır. Təhlillər göstərir ki, inkişaf etmiş ölkələrdə infrastruktur sisteminə yardım göstərilməsinə istiqamətlənmiş tədbirlər - dövlət yardımının mühüm tərkib hissəsi kimi xarakterizə edilir. Bundan əlavə, aqrar münasibətlərin dövlət tənzimlənməsinin sosial aspektləri də kifayət qədər geniş şəkildə təzahür edir. Belə ki, kənd yerlərinin inkişaf etdirilməsi, ətraf mühütün qorunması, eləcə də əmtəə istehsalçılarının gəlirlərinin artırılması və regionların sosial iqtisadi inkişafı dövlətin sərəncamında olan məsələlərdən biri hesab edilir.

Fikrimizcə, Azərbaycan Respublikası aqrar sahəyə dair hüquqi-normativ bazasını modernləşdirməklə, milli istehsal səviyyəsini həm keyfiyyətcə, həm də kəmiyyətcə yüksəldərək dünya bazarında həmin boşluğu doldurmaq imkanı qazana bilər. Müasir dünya artıq ekoloji təmiz ərzaq, kənd təsərrüfatı məhsullarının vacibliyini yəqin etmişdir və belə məhsulların istehlakına üstünlüyü davamlı olaraq artırmaqdadır. Bu baxımdan, ölkəmizdə də milli istehsal beynəlxalq standartların tələblərinə uyğunlaşdırılaraq qlobal bazarın bu segmentində geniş yer ala bilər. Hüquqi-normativ bazanın modernləşdirilməsi həm də mövcud xammal potensialından daha səmərəli istifadəni şərtləndirir ki, bu da öz növbəsində aqrar sahənin ümumi inkişafı üçün geniş imkanlar yaradır. Qanunvericilik bazasının inkişaf etmiş dünya ölkələrinin təcrübəsinə uyğunlaşdırılması kimi məsələlər ölkəmizin ərzaq təhlükəsizliyi məsələsinin etibarlı həlli üçün də olduqca önəmlidir.

Yuxarıda vurğulandığı kimi, ərzaq təhlükəsizliyinin əsas məqsədi - ölkə əhalisini kənd təsərrüfatı məhsulları, xammal və ərzaqla davamlı olaraq etibarlı təmin etməkdən ibarətdir. Bu məqsədə çatmaq üçün daxili istehlak bazarında həyat və sağlamlıq üçün təhlükəsiz ərzaq məhsullarının yetərinə fiziki mövcudluğu təmin edilməlidir. Əhali isə həmin ərzağı əldə etmək imkanına malik olmalıdır. Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün qısa və orta müddətli keçici tədbirlərin səmərəli tətbiqi də çox zəruridir. Bu isə fikrimizcə əsasən özəl sektorun və sahibkarlığın inkişafı ilə təmin olunmalı və aşağıdakı istiqamətləri əhatə etməlidir:

- ərzaq məhsulları istehsalçılarının, anoloji məhsulların idxalından müdafiəsi;
- müəssisələr arasında qarşılıqlı borcların restrukturizasiyası;
- istehlakçıların müdafiəsinin gücləndirilməsi;
- ərzaq təhlükəsizliyi sahəsində müvafiq məlumat sisteminin yaradılması yolu ilə fəvqəladə vəziyyətə hazırlıqla bağlı əlavə tədbirlərin həyata keçirilməsi və s.

Fikrimizcə, ərzaq təhlükəsizliyi sahəsində uzunmüddətli tədbirlərin başlıca məqsədi Azərbaycanın kənd təsərrüfatının gəlirliyini və rəqabət qabiliyyətinin artırılmasını, eləcə də onun beynəlxalq iqtisadi sistemə inteqrasiya olunmasını nəzərdə tutmalıdır. Ərzaq təhlükəsizliyi əsasən ölkədə kənd təsərrüfatının inkişafı və ərzaq istehsalı vəziyyətinin yaxşılaşdırılması hesabına təmin edilməlidir. Məlumdur ki, hər bir ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması - çoxsaylı təbii - texnogen, texnoloji, aqroekoloji, sosial - iqtisadi, siyasi və digər risklərlə bağlıdır. Bu baxımdan, müasir şəraitdə aqrar sahənin mövcud potensialı keyfiyyətli və ekoloji təmiz məhsul sahəsində məhsuldarlığın yüksəldilməsinə, əkinə yararlı istifadəsiz torpaqların bərpasına, heyvandarlığın və onun yem bazasının inkişafına, lazımi dövlət dəstəyinin göstərilməsinə, kənddə sosial proqramların həyata keçirilməsinə və digər anoloji tədbirlərin aparılmasına yönəldilməlidir. [34]

Hazırda qloballaşan dünyanın ərzaq bazarında ekoloji təmiz, keyfiyyətli kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarına ciddi ehtiyac duyulur. Ümumiyyətlə, ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı dedikdə, təkcə təbii yolla alınmış, təmiz məhsulların istehsalı başa düşülməməlidir. Bu zaman ətraf mühitin, torpağın münbitliyinin təbii

yolla qorunması, təbiətdəki xeyirli mikroorqanizmlərin, flora və faunanın mühafizəsi kimi məsələlərin də diqqətdə olması çox vacibdir. Kimyəvi-sintetik maddələr tətbiq etmədən bitkiçilik məhsulları istehsal etmək, yaxud safqanlı heyvanlar yetişdirməklə yanaşı, həm də insanların təbiətə ögey münasibətinin dəyişməsi də mühümdür. Bununla yanaşı, məhsulların təhlükəsizliyinin təminatında bütün mərhələlər istehsal, saxlanılma, nəql olunma, emal, realizə və idxal əməliyyatları üzrə də texniki rəqlamentin tələblərinə uyğun tədbirlərin görülməsi vacibdir.

Ekoloji təmiz məhsullar- tərkibində zərərli maddələrin miqdarı adi məhsullara nisbətən dəfələrlə az olan, normativlərə uyğun məhsullar hesab olunur. Ekoloji təmiz məhsullar mineral gübrələr, pestisidlər və digər texnogen təsirlərin olmadığı təmiz sahələrdən alınır. Təbii xammaldan minimal kənar qatqıların təsiri ilə alınan məhsulları da ekoloji təmiz hesab etmək olar. Eko, bio, orqanik terminləri eyni prosesi ifadə edən müxtəlif anlayışlardır. Məsələn, Avropada qəbul edilmiş ekoloji (bioloji və ya üzvi) kənd təsərrüfatı dedikdə, istehsal standartları əsasında yetişdirilmiş, yığılmış, emal edilmiş və qablaşdırılmış məhsullar nəzərdə tutulur. İngilislər bunu organic, almanlar və fransızlar bio, hollandlar isə eco adlandırırlar. Orqanik məhsullar dedikdə - Avropa komissiyasının bu tipli məhsullara olan tələbləri əsasında sertifikatlaşdırılmış, təbii saxlama müddətinə malik, geni modifikasiya edilmiş komponentlərin, pestisidlərin, mineral gübrələrin, antibiotiklərin, boy hormonlarının, müxtəlif konservantların, antioksidantların, aromatizatorların, stabilizatorların, rənglərin, tamvericilərin və süni mənşəyə malik digər qatqıların tamamilə olmadığı təbii, ekoloji təmiz qida məhsulları başa düşülür. Malların ekoloji təmiz olması onların etiketlərinə vurulan nişanlar ilə qeyd edilir. Müşahidələr göstərir ki, bu gün dünyada ekoloji təmiz qida məhsulları istehsalı imkanları baxımından bir sıra ölkələr daha böyük potensiala malikdir. Ekoloji təmiz qida məhsulları istehsal edən təsərrüfatların sayı Avropa, Asiya, Afrika və Latın Amerikasını ölkələrində böyük sürətlə artır. Məsələn, dünya üzrə ekoloji təmiz qida məhsulları istehlakının 70 faizi isə Şimali Amerika və Avropa ölkələrinin payına düşür.

Qeyd etmək lazımdır ki, sağlamlığın təmin olunması üçün insanların istifadə etdiyi ərzaq məhsulları standartlara cavab verməli və həyat üçün təhlükəsiz olmalıdır. Məsələn, "İstehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa görə hər bir istehlakçı istifadə etdiyi məhsulların keyfiyyət tərkibi haqqında məlumat almaq hüququna malikdir. Lakin təəssüflər olsun ki, ərzaq bazarında məhsulların keyfiyyət xüsusiyyətləri haqqında onlar tam lazımi məlumat verilmir. Ekoloji təmiz ərzaq məhsullarının istehsalı və əhalinin onlarla təmin edilməsi baxımından ölkəmizin mövcud imkanları və potensial ehtiyatları böyükdür. Onlardan daha səmərəli və məqsədyönlü istifadə edilməsi isə dövrümüzün tələbidir. Son illərdə bu istiqamətdə normativ-hüquqi baza yaradılmış, müəyyən tədbirlər görülməyə başlanmışdır. Məsələn, ölkə Prezidentinin 13 iyun 2008 - ci il tarixli Sərəncamı ilə "Ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmişdir. Bu qanun ölkəmizdə əhalinin, torpağın, suyun, bitkilərin və heyvanların sağlamlığını və təhlükəsizliyini təmin edən ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının istehsalı, emalı və dövriyyəsi ilə bağlı münasibətləri tənzimləyir. Eyni zamanda, bu qanunda nəzərdə tutulmuş ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı, ərzaq məhsullarının istehsal qaydaları, ekoloji təmiz kənd təsərrüfatında istifadəsinə icazə verilən təbii və qeyri-təbii vasitələrin siyahısı, bu subyektlərə verilən sənədin formasını və verilməsi qaydası nəzərdə tutulmuş ekoloji müşahidə və sertifikatlaşdırma qaydaları, akkreditasiya orqanlarının funksiyaları, beynəlxalq standartların tələbləri nəzərə alınmaqla bu tip məhsulların sertifikatlaşdırılması qaydaları, sertifikatların nümunəvi formaları, ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı, ərzaq məhsullarının dövriyyəsi, markalanması, saxlanması və daşınması qaydalarının müəyyən edilərək lazımi tədbirlərin görülməsi isə ölkə hökumətinə tapşırılmışdır. Digər qanunvericilik aktlarına da onunla bağlı müəyyən dəyişikliklər edilmiş, yaranan problemlərin aradan qaldırılması yolları aydın şəkildə göstərilmişdir. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsində qeyd olunduğu kimi, "ekoloji təmiz kənd təsərrüfatının tələblərinə cavab verməyən kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarına, ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı, ərzaq məhsullarının milli əmtəə

nişanının vurulmasına, ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı, ərzaq məhsullarının dövriyyəsi ilə məşğul olan şəxslər tərəfindən həmin məhsulların ənənəvi üsullarla istehsal edilmiş məhsullarla qarışdırılmasına və spesifikliyinin qorunmamasına, etiketi üzərində istehsalında genetik modifikasiya olunmuş orqanizmlər və onların törəmələrindən istifadə haqqında məlumatlar göstərilməyən ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının Azərbaycan Respublikasında satışa çıxarılmasına görə - fiziki şəxslər əlli manat, vəzifəli şəxslər üç yüz manat məbləğində, hüquqi

şəxslər iki min manat miqdarında cərimə olunurlar”. Yaxud, hələ 1997 - ci ildə qəbul edilmiş “Toxumçuluq haqqında” Qanunun “Toxumların idxalı və ixracı” adlanan 27 - ci maddəsində qeyd edilmişdir ki, “...gen mühəndisliyi əsasında alınmış bitki toxumlarının (genetik dəyişdirilmiş və ya genetik modifikasiya edilmiş orqanizmlərin) Azərbaycan Respublikasına idxalına icazə verilmir”. Göründüyü kimi, qanunvericiliklə transgen bitkilərdən və məhsullardan istifadə qadağan olunur. Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olmaq niyyətimizlə əlaqədar bu təşkilatın tələbi nəzərə alınaraq ölkəmizə idxal olunan ərzaq məhsullarının etiketi üzərində transgen və ya genetik modifikasiya olunmuş orqanizmlərdən (GMO) istifadə olunub olunmaması barədə məlumatlar olması tələb olunur. Lakin bugünkü reallıq ondan ibarətdir ki, bu tələb tam yerinə yetirilmir. Belə ki, uzun müddət keçməsinə baxmayaraq genetik modifikasiya olunmuş orqanizmləri aşkar etmək üçün müvafiq laboratoriyalar hələ də səmərəli fəaliyyət göstərmirlər. Bununla yanaşı, xarici ölkələrdən geni dəyişdirilmiş qarğıdalı, kartof və digər bitki sortlarının toxumları gətirilərək əkilir və transgen məhsullar idxal olunur. Fikrimizcə, insan sağlamlığını, torpağın münbitliyinin yaxşılaşmasını, ətraf mühitin mühafizəsini, bioloji müxtəlifliyin qorunmasını təmin edən və istehsalına tələbatın getdikcə artdığı ekoloji kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi bu günümüzün və gələcəyimizin tələbidir. Bu məsələnin həllində kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının üzərinə böyük məsuliyyət düşür və hesab edirik ki, onlar ətraf mühitə zərər vurmada kənd təsərrüfatı istehsalını artırmaq gücündədirlər, bu işdə onlara dövlət tərəfindən lazımı köməklik göstərilməlidir. Bu məsələ ilə bağlı biz aşağıdakı tədbirlərin də görülməsini təklif edirik: [34]

- ekoloji təmiz məhsulların istehsal həcmi artırmaq üçün kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan təsərrüfatlara, ölkə vətəndaşlarını zərərsiz ərzaqla təmin etdiklərinə görə, dövlət tərəfindən xüsusi güzəştlərin edilməsi (məsələn, bir sıra Avropa ölkələrində (Almaniya, Hollandiya və s.) olduğu kimi);

- ekoloji təmiz məhsulların emal şəraitinin yüksək səviyyəli sanitariya-gigiyena qaydalarına uyğun olması, gigiyena standartlarının norma və tələblərinin yerinə yetirilməsi;

- buraxılan məhsulun ekoloji standartlara uyğunluğuna nəzarət üçün, ərzaq məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan kənd təsərrüfatı qurumlarına ekoloji sertifikatın təqdim edilməsi;

- kənd təsərrüfatında tətbiqinə icazə verilən vasitələr istisna olmaqla sintetik mineral gübrələrdən, pestisidlərdən, boy hormonlarından (stimulyatorlardan), yeyinti məhsulları istehsalı prosesində istifadə edilən sintetik qida əlavələrindən, anbarların və mal - qaranın saxlandığı binaların dezinfeksiyasında ekoloji təhlükə mənbəyi yaradan kimyəvi vasitələrdən imtina edilməsi;

- ekoloji təmiz məhsulun mənbəyi kimi sertifikatlaşdırılmış toxumlardan və əkin materiallarından ekoloji təmiz torpaqlarda istifadə olunması;

- ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının istehsalı prosesində genetik modifikasiya olunmuş orqanizmlər və onların törəmələrindən istifadə edilməsinə sərt qadağaların qoyulması;

- ekoloji cəhətdən təmiz ərzaq məhsullarının sağlamlıq üçün zəruri olduğu barədə ictimaiyyət içərisində geniş təbliğai işlərinin aparılması və əhalinin bu sahədə savadsızlığının aradan qaldırılması;

- təhlükəsiz və ekoloji təmiz ərzaq məhsullarının yaradılması istiqamətində sağlam məhsullar istehsalının yeni elmtutumlu texnologiyasının işlənilib hazırlanması və bu yöndə aşağıdakılara xüsusi diqqətin göstərilməsi. Belə ki:

a) funksional profilaktiki, müalicəvi ərzaq məhsullarının texnologiyasının işlənilib hazırlanması;

b) yüksək keyfiyyətli və ekoloji təhlükəsiz ərzaq xammalı istehsalının təmin olunması istiqamətində işlərin sürətləndirilməsi;

c) keyfiyyətli ərzaq xammalı və qida məhsullarının müasir saxlanılma və nəql olunma texnologiyasının formalaşdırılması;

ç) ekoloji təhlükəsiz ərzaq məhsullarının, qalıqsız emal texnologiyası və keyfiyyətinə nəzarət metodlarının işlənməsi;

d) dövlət səviyyəsində ekoloji təmiz ərzaq məhsullarından ibarət geniş istehsal - ticarət şəbəkəsinin fəaliyyətinin təmin edilməsi;

e) ekoloji təmiz ərzaq məhsulları üçün yeni və mütərəqqi qablaşdırma növlərinin hazırlanaraq tətbiq edilməsi;

ə) müasir avadanlıq və cihazları əldə etməklə (hazırlamaqla), həm yerli, həm də ölkəmizə idxal olunan ərzaq məhsullarının keyfiyyəti və təhlükəsizliyinin monitorinqinin təmin edilməsi, bu istiqamətdə yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin hazırlanması və s. [34]

Cari yüzilliyin birinci yarısında dünya əhalisinin sayının çoxalaraq təqribən 9,0 milyard nəfərə çatacağı təqdirdə ərzaq məhsullarına, yemlərə və lifə global tələbat iki dəfə artacaq və kənd təsərrüfatı bitkiləri, yəqin ki daha yüksək dərəcədə bioenerji və digər sənaye məqsədləri üçün istifadə ediləcək. Beləliklə, kənd təsərrüfatı məhsullarına yeni və ənənəvi tələbat onsuz da zəif olan kənd təsərrüfatı ehtiyatlarına getdikcə artan təsirini göstərir. Bununla bərabər, kənd təsərrüfatı sahəsi torpaq və su uğrunda sürətlə böyüyən şəhərlərlə rəqabət aparması ilə yanaşı, iqlim dəyişikliyinə adaptasiyası və onun nəticələrinin yumşalmasına təsiri, təbii ərazilərin qorunması, təhlükə altında olan növlərin mühafizəsi kimi istiqamətlərdə fəaliyyət göstərməli olacaq. Qeyd olunanlara əlavə olaraq, ETT-nin təsiri nəticəsində dünyanın bir çox regionlarında kənd yerlərində yaşayan əhalinin sayı tədricən azalacaq və buna görə də kənd təsərrüfatı ilə məşğul olanların sayında da ciddi dəyişiklik olacaqdır. Bu da öz növbəsində insanların az torpaq və işçi qüvvəsindən istifadə etməklə daha çox kənd təsərrüfatı məhsullarının əldə olunması üçün yeni texnologiyalara olan tələbatı yüksəldəcək.

Belə olan təqdirdə dövlət investisiyalarının prioritet sahələrini aşağıdakılar təşkil edəcəkdir:

- kənd təsərrüfatında elmi tədqiqatlar və yeniliklər;

- irimiqyaslı infrastrukturun yaradılmasına, məsələn yollar, limanlar və elektrik stansiyalarının tikintisinə, kənd təsərrüfatı institutlarına və elmin yayılması üzrə xidmətlərə qoyuluşlar;

- təhsil (əsasən qadınların təhsil alması), sanitariya, təmiz su ilə təmin edilmə, səhiyyə və s. [34]

Lakin, 2000 - ci ildə elmi tədqiqatlara və yeniliklərə dövlət investisiyalarının dünya həcmi cəmi 23 milyard ABŞ dolları təşkil etmişdir və qeyri - bərabər paylaşılmışdır. Kənd təsərrüfatına yönəldilmiş rəsmi yardım (İRY) 1980 - ci ildən 2005 - ci ilədək real olaraq 58 faiz azalmışdır, həmin dövrdə 17 faiz İRY payı 3,8 faizədək aşağı düşmüşdür. Hal - hazırda o, təxminən 5 faiz təşkil edir. [1]

Kənd təsərrüfatına yönəldilmiş 29 milyard ABŞ dollarını Hindistan və Çin kimi ən çox əhalisi olan iki ölkəyə istiqamətləndirilməsi ehtimal olunur. Regionlara gəldikdə, Saxaradan cənubda olan Afrikaya təxminən 11 milyard, Latın Amerikasına və Karib hövzəsinə - 20 milyard, Yaxın Şərq və Şimali Afrikaya - 10 milyard, Cənubi Asiyaya - 20 milyard və Şərqi Asiyaya - 24 milyard ABŞ dolları investisiya cəlb etmək zəruridir. [1]

Proqnozların tərtib edilməsində əhalinin bir nəfərinə düşən yeni investisiyaların həcmnin regional fərqlərinə təsiri də nəzərə alınmalıdır. Əhalinin sayının müxtəlif artım templərini nəzərə alaraq, məsələn, Latın Amerikasında, kənd təsərrüfatında işçi qüvvəsi praktiki olaraq iki dəfə azalsa da, Saxaradan cənubda olan Afrika ölkələrində bu göstəricilərin iki dəfə artması gözlənilir. Bu göstərir ki, 2050-ci ilə Latın Amerika kəndlisinin əsas kapitalının həcmi onun Saxaradan cənubda Afrikadakı həmkarından 28 dəfə artıq gözlənilir. [1]

İnkişaf edən ölkələrdə kənd təsərrüfatına birbaşa xarici investisiyalar investisiya boşluqlarını doldura biləcək. [1]

Lakin yoxsul və ərzaqla təmin olunmamış ölkələrin torpaqlarını zəbt etmək məqsədilə belə investisiyalar üzrə artıq siyasi və iqtisadi gedişlərin edilməsi ehtimal olunur. Ona görə də belə sövdələşmələr elə həyata keçirilməlidir ki, investisiyaları qəbul edən ölkələrin əhalisinin bundan faydalanmasını maksimuma çatdırmaqla, onların ərzaq təhlükəsizliyinin səviyyəsini yüksəltməklə yoxsulluğun

səviyyəsi aşağı salınsın.

Kənd Təsərrüfatının və ərzaq təhlükəsizliyinin gələcəyi iqlim dəyişikliyi ilə sıx bağlıdır. Gələcəkdə iqlim dəyişikliyi ərzaq təhlükəsizliyinə ciddi təsir göstərəcək.

Xroniki aclığın səviyyəsi yüksək olan yoxsul ölkələr iqlim dəyişikliyi proseslərinə daha meyillidir. İnkişaf etmiş ölkələrin əksəriyyəti Afrikanın ərzaq idxalından xeyli asılı ola bilər.

ƏKTT - nin məlumatına görə, iqlim dəyişikliyinə ərzaq istehsalına təsirinin az olması illərində, xüsusən 2050 - ci ilədək ərzaq məhsullarının paylaşdırılması ərzaq təhlükəsizliyinə ciddi təsir göstərəcək: qlobal istiləşmə nəticəsində inkişaf edən ölkələrdə kənd təsərrüfatı istehsalının 9 faizdən 21 faizə enməsi müşahidə ediləcək.

Hazırda iqlim dəyişikliyi proqnozlarına görə 2050-ci ilə 9,1 milyard dünya əhalisini doyurmaq məsələsinin həlli dünya kənd təsərrüfatının üzləşdiyi ən ciddi problemlər sırasına daxildir.

Bununla yanaşı, ərzaq təhlükəsizliyinə müsbət təsir göstərə biləcək iqlim dəyişikliyinə neqativ nəticələrindən müdafiə vasitələri mövcuddur. Məsələn, aqromezəmeliorasiyanın köməyi ilə torpaqdan karbon qazının çıxarılmasının, həmçinin torpağın becərilməsinin və deqradasiya olunmuş torpaqların bərpa edilməsinin neqativ nəticələrlə mübarizədə böyük potensialı var.

Tədqiqatçılar belə hesab edir ki, iqlim dəyişikliyi temperaturun yüksəlməsi, karbon qazının çoxalması, alaq otlarının artması, parazit və xəstəliklərin yayılması nəticəsində onların kənd və meşə təsərrüfatına təsiri artır. Qısamüddətli perspektivdə quraqlıq, anomal istilik, daşqınlar və güclü qasırğalar kimi təbii fəlakətlərin çoxalması gözlənilir.

Adaptasiya prosesində və iqlim dəyişikliyinə neqativ nəticələrinin aradan qaldırılmasında kənd təsərrüfatının nəzərə çarpacaq rolu etiraf edilməlidir.

İqlim dəyişikliyi ərzaq təhlükəsizliyinin hər dörd tərkib hissəsinə (mövcudluq, mümkünlük, utilizasiya və sabitlik) təsir göstərəcək.

Mövcudluğun nəzəri cəhətindən, havada karbon qazının yüksək tərkibi bəzi

bitkilərin məhsuldarlığına müsbət təsir göstərsə də, qida maddələrinin tərkibi artmaya da bilər.

İqlim dəyişikliyi dünyada kənd təsərrüfatı istehsalının qeyri-sabitliyini gücləndirəcək və təbii fəlakətlərin tezliyini artıracaq.

Proqnozlara görə 2050 - ci ilədək temperaturun yüksəlməsi ərzaq məhsullarının qiymətlərinə təsir göstərərək artacaq. 2050-ci ildən sonra temperaturun gələcəkdə ola biləcək yüksəlməsi ilə inkişaf edən ölkələrdə kənd təsərrüfatı istehsalının aşağı düşməsi və qiymətlərin yüksək sıçrayışı gözlənilir.

Ehtimal edilə bilər ki, iqlim dəyişikliyi qida məhsullarının təhlükəsizliyinə təsir göstərir, çünki o, yoluxucu xəstəlik daşıyıcılarının, təzyiqin yüksəlməsinin, qida və su mənşəli xəstəliklərin yayılmasına şərait yaradacaq. Nəticədə kənd təsərrüfatı məhsuldarlığının, eyni zamanda yoxsulluğun və ölüm səviyyəsinin artmasına gətirib çıxaran əmək məhsuldarlığının xeyli aşağı düşməsi gözlənilir.

Ehtimal edilir ki, bəzi inkişaf etmiş ölkələrdə kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının istehsalı neqativ təsirlərə çox meyilli olacaq, xüsusilə də bu hal əhalinin aşağı gəlirli, aclıq və yoxsulluğun yüksək səviyyəsində olan təbəqəsinin yaşadığı quraqlıq, daşqın və iqlim küləklərindən əziyyət çəkən ölkələrinə şamil edilə bilər.

Bütün bu faktorlar Afrikada ərzaq məhsullarının idxalından yüksək asılılığa gətirib çıxara bilər. Qiymətləndirmələrə görə, iqlim dəyişikliyi Afrikada XXI əsrin sonlarına doğru kənd təsərrüfatı məhsullarının potensial istehsalını 15-30 faiz aşağı sala bilər.

Tədqiqatçılar belə hesab edir ki, iqlim dəyişikliyi səbəbindən kənd təsərrüfatına güclü neqativ təsir daha çox Afrikada Saxaradan cənubda gözlənilir.

İqlim dəyişikliyinə adaptasiya prosesi güclü maliyyə qoyuluşu da tələb edəcəkdir, lakin bu ərzaq təhlükəsizliyinin qorunması, yoxsulluq səviyyəsinin aşağı düşməsi və ekosistemin qorunması üçün zəruridir. Ərzaq təhlükəsizliyinin məqsədlərinə və eyni dərəcədə də enerji məqsədlərinə nail olunması üçün müasir kənd təsərrüfatı metodikalarına, institutlarına və texnologiyalara investisiyaların yatırılmasına ehtiyac var.

Son zamanlaradək iqlim dəyişikliyi üzrə müzakirələrdə kənd təsərrüfatı,

meşələrin degradasiyası və qırılmasının qarşısının alınması üzrə fəaliyyətlərə aid olan bəzi hallar istisna olmaqla, bu məsələ ikinci dərəcəli məsələ kimi qalırdı. ƏKTT torpaqdan karbon iki-oksidin çıxarılması kimi bəzi kənd təsərrüfatı layihələrinin maliyyələşdirilməsinin mövcud mexanizmlərindən çıxarılmasının adını çəkir.

ƏKTT-nin yeni sənədinə uyğun olaraq, dünyanın artan əhalisini ərzaqla təmin etmək üçün zəruri olan kənd təsərrüfatı istehsalının lazımi səviyyəyədək artırılması tədqiqatlara və ixtiralara dövlət vəsaiti qoyuluşlarının yüksəldilməsini, yeni texnologiyaların tətbiq edilməsini, o cümlədən fermer təsərrüfatlarının metodologiyasının aparılmasını və yeni kənd təsərrüfatı bitkiləri növlərinin alınmasını tələb edəcək.

Proqnozlar göstərir ki, ən böyük həcmdə məhsullar əkin sahələrinin artırılması hesabına deyil, məhsuldarlığın yüksəldilməsi və istifadə edilən əkin sahələrinin intensiv becərilməsi yolu ilə əldə ediləcək. Dünyada zəruri olan istehsalın artırılmasının 90 faizi məhsuldarlığın yüksəlməsi və intensiv becərilməsi hesabına, yalnız 10 faizi isə əkin sahələrinin genişləndirilməsi hesabına gözlənilir. İnkişaf edən ölkələr üçün ƏKTT bunu 80/20 nisbətində qiymətləndirir. Lakin aztorpaqlı ölkələrdə praktiki olaraq bütün artım məhsuldarlığın artırılması hesabına əldə edilməlidir.

Məhsuldarlığın artırılması problemi iqlim dəyişikliyinə təsiri ilə özünü daha çox büruzə verir.

Temperaturun normadan artıq aşağı düşməsi ərzaq məhsullarının dünya istehsalı potensialına ciddi təsir göstərir və qarğıdalı kimi əsas bitkilərin məhsuldarlığının kəskin azalmasına gətirib çıxarır. Temperaturun aşağı düşməsi daha çox cənub enliklərdə - Afrikada, Asiyada və Latın Amerikasında nəzərə çarpır və lazımi tədbirlər görülməzsə, məhsuldarlıq 20-40 faiz aşağı düşə bilər.

Yeni texnologiyalar və onların tətbiq edilmə metodlarının təkmilləşdirilməsi iqlim dəyişikliyi və su ehtiyatlarının həcmində aşağı düşməsi ilə mübarizədə əhəmiyyət kəsb edəcək.

Məhsul yığımından sonra məhsul itkisinə yol verilməməsi hesabına kənd

təsərrüfatı istehsalının artırılması innovasiyalar tələb edən daha bir problemlə sahədir.

İstehsalın artırılması üçün yeni fermer metodlarının və texnologiyalarının tətbiq edilməsi üzrə bir sıra sahələr mövcuddur:

Fermerlər tərəfindən kənd təsərrüfatı istehsalı vasitələrinin istifadəsinin effektivliyinin yaxşılaşdırılması. Təbii ehtiyatların azalması, təbii yanacaq, azot və fosfor kimi ehtiyatlara qiymətlərin artması zamanı zərurət yaranacaq. Kənd təsərrüfatının müdafiəsi münasibətində böyük ümidlərin bağlandığı metodlardan biri torpağın sıfır dərəcədə işlənməsi (torpaq qatının çevrilməməsi) - bu metodu istifadə edən fermerlər yanacağın sərfini təxminən 2/3 hissəsi qədər aşağı salır, eyni zamanda torpağı karbon 4 - oksidindən təmizləyirlər.

Bununla yanaşı, gübrələrdən istifadəni kənd təsərrüfatında azotun istifadə miqyaslarının artırılması və bioloji - bağlı azotun təchiz olunma miqyasının artırılması yolu ilə daha effektiv istifadə yolu ilə əldə etmək olar. Su daha bir resursdur, o üst axınların yığılımı və torpaqda rütubətin saxlanması metodikasının yardımı ilə effektiv istifadə edilməlidir.

Kənd təsərrüfatı bitkilərinin yeni növlərinin işlənilib-hazırlanması. Bitkilərin düzgün becərilməsi metodikası yüksək məhsuldarlıqlı yeni bitki sortlarının becərilməsinə gətirib çıxara bilər ki, bu da itkilərin azalmasına və kənd təsərrüfatını iqlim dəyişikliyinə nəticələrinə, su resurslarının çatışmazlığına daha dayanıqlı etməyə yardım edər. Lakin ƏKTT sənədində ətraf mühitə və insan sağlamlığına mümkün təsir edə biləcək neqativ təsirdən qorumaq məqsədilə yeni texnologiyaların diqqətli təhlilinin vacibliyi qeyd edilmişdir.

Kənd təsərrüfatına aid elmi-tədqiqat işlərinə investisiyaların artırılması. Bu faktı nəzərə alsaq ki, elmi-tədqiqat işlərinə investisiya qoyuluşu kənd təsərrüfatına dəstəyin ən effektiv üsuludur, elmi-tədqiqat işlərinə böyük məbləğdə dövlət və fərdi kapital qoyuluşları vacibdir, çünki kənd təsərrüfatında müasir texnologiyalardan və metodlardan istifadə yüksək gəlir əldə etməyə imkan yaradır. Eyni zamanda iqlim dəyişikliyi və su ehtiyatlarının sürətlə azalması kənd təsərrüfatında tədqiqatlara və yeniliklərə daha böyük həcmdə investisiyaların

qoyuluşunu tələb edir.

Bu gün bir çox fermerlər istehsal gücündən daha az ərzaq istehsal edir, çünki onlar təkmilləşdirilmiş toxumların üstünlüyündən və hazırda bitkilərin mümkün olan becərilməsi metodikasından istifadə etmirlər. Bu hal maliyyə çatışmazlığı, məlumatların məhdudluğu, məlumatların yayılması üzrə xidmətlərin yetərinə inkişaf etməməsi, lazım olan texniki səriştənin əldə edilməsi üçün imkanların yetərinə olmaması səbəbindən irəli gəlir.

Təklif və nəticələr

1. Mövcud yararlı torpaqlardan, o cümlədən, əkinə yararlı torpaqlardan səmərəli istifadə edilməsi, dünya ölkələrinin əhalisinin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində milli iqtisadiyyatın rolunun daha da artırılması və beynəlxalq bazardan asılılığının azaldılması;

2. Dünya ölkələrinin əhalisinin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və daha da yaxşılaşdırılması, habelə fəvqəladə hallarda və təbii fəlakətlər zamanı ərzaq təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsi məqsədilə dövlət ehtiyatlarının yaradılması zəruri hesab edilir;

3. Ərzaq təhlükəsizliyinin düzgün qiymətləndirilməsi üçün milli fizioloji normanın işlənilib hazırlanması və təsdiq edilməsi məqsədəuyğun sayılır;

4. Əmək qabiliyyətli əhalinin iqtisadi fəallığının artırılması, tam məşğulluğun təmin edilməsi ərzaq təhlükəsizliyinin əsas amillərindəndir;

5. Təhlükəsiz, müxtəlif çeşidli, qidalı ərzağın qeyri-adekvat mövcudluğu və əldə edilməsinə imkan yaradılmalı, təmiz su, sanitariya və səhiyyə xidmətlərinə çıxışın çatışmazlığının qarşısının alınması, uşaqların və böyüklərin düzgün qidalandırılması, eləcə də düzgün qidalanma seçimlərinin müəyyən edilməsinə köməklik göstərilməsi;

6. Vahid dünya təsərrüfatı sisteminin tələbatını nəzərə alaraq, qlobal beynəlxalq miqyasda və ayrı-ayrı region və ölkələr üzrə istehsal münasibətlərinin plana uyğun təşkili və tənzimləmə mexanizminin tətbiqi təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə edilməsinin və ərzaq təhlükəsizliyi probleminin həlli üçün zəruri vasitələrdən biri sayılır. Biz dünya əhalisinin 1/5 hissəsinin ərzaq qıtlığı şəraitində yaşadığı və aclıq çəkdiyi, əhalinin sürətlə artdığı, təbii ehtiyatların tükəndiyi bir şəraitdə, kortəbii rəqabət prinsipinə əsaslanan istehsal üsulundan imtina edilməsini və bu sahədə tədqiqat aparən iqtisadçıların fikir və rəylərini məqsədəuyğun sayırıq. Plana uyğun və tənzimlənən istehsal münasibətlərini ərzaq təhlükəsizliyi üzrə qlobal problemin həllinin əsas şərti hesab etmək olar;

7. Əsas ərzaq növü olan taxılçılığın əkin sahəsinin azalması məsələsinin ön plana çəkilməsi, torpağın böyük bir qismi əkin dövriyyəsiindən çıxarılaraq sənaye

məqsədlərinə, infrastrukturanın inkişafına cəlb edilməsi, 60-80-ci illərdə kənd təsərrüfatının intensiv inkişafının nəticəsi olaraq torpaqların eroziyasının artması nəticəsində bir çox ərazilərdə yeni meşə zolaqlarının salınması və çəmənliklər yaradılması zərurətinin meydana çıxması, dünya üzrə əhalinin sayının artması şəhərlərin, qəsəbələrin, bağ təsərrüfatlarının, müvafiq infrastrukturanın genişlənməsini tələb etməsi nəticəsində meydana gəlmişdir;

8. Ətraf mühitin çirklənməsi problemi də kənd təsərrüfatına, ərzaq təminatına böyük zərər vurur. Bir çox tullantıların, qaz və digər maddələrin ətraf mühitə atılması iqlimin istiləşməsi səbəblərindən biri olmuşdur. İqlimin gələcəkdə də istiləşməsi, buzlaqların əriməsi Dünya okeanının 6-7 metr qalxmasına səbəb ola bilər ki, bu da yüzlərlə şəhər və kəndlərin, torpaqların su altında qalması deməkdir;

9. Biçənəklərdə, çəmənliklərdə mal-qaranın otarılması heyvandarlıq məhsullarının artmasına zəmin yaradır. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, bunun da müəyyən həddi olmalıdır. Mal-qaranın və qoyunların sayının çoxalması həmin çətinliklərin üst qatının korlanmasına səbəb olur. Bu isə öz növbəsində gələcəkdə mal əti və qoyun ətinin artırılması ehtimalını azaldır;

10. Dünya əhalisinin 1.4 milyard nəfəri, o cümlədən 43 milyon uşaq artıq çəkidən əziyyət çəkir. Bunların üçdə biri piylənməyə düçar olmuş və ürək-damar xəstəlikləri, şəkərli diabet və digər sağlamlıq problemləri ilə üzləşməkdədir. Hesablamalara görə kifayət qədər qidalanmamanın əmək məhsuldarlığının aşağı düşməsi və birbaşa səhiyyə xərcləri baxımından dünya iqtisadiyyatına vurduğu zərər nə az, nə çox qlobal gəlirin 5 faizi həcmində ölçülür. Dünya üzrə kifayət qədər qidalanmamanın kökünün tam kəsilməsi çətin məsələdir, lakin qoyulacaq investisiya özünü yüksək səviyyədə doğrultmaq gücündədir. Məsələn, ƏKTT-nin hesablamalarına görə əgər dünya cəmiyyəti mikro qida çatışmazlığının azaldılmasına beş il müddətinə 1.2 milyard ABŞ dolları həcmində investisiya qoyarsa, bunun nəticəsi daha yaxşı sağlamlıq, uşaq ölümü səviyyəsinin azalması və gələcək üçün yüksək mənfəət olacaqdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

1. Abbasov İsmət Dursun oğlu. Azərbaycanın və dünya ölkələrinin kənd təsərrüfatı. Bakı 2013 [səh 12, 59, 89]
2. Abbasov İsmət Dursun oğlu. Ərzaq təhlükəsizliyi və kənd təsərrüfatının prioritet istiqamətləri. Bakı 2011
3. Hacıyev Ş.H., Bayramov Ə.İ. Dünya iqtisadiyyatının tarixi. Bakı: “İqtisad Universiteti”, 2010
4. İsrailov H.A. Qloballaşma şəraitində istehlak kooperasiyasının inkişaf perspektivləri. Bakı 2010
5. Azərbaycan statistik göstəriciləri. Bakı 2013
6. Şəkərəliyev A.Ş. Dünya iqtisadiyyatı və beynəlxalq iqtisadi münasibətlər. Bakı 1999.
7. Aqil Əliyev, İdris Dadaşov, Arif Şəkərəliyev. Dünya iqtisadiyyatı: müasir dövrün problemləri. Bakı -2001
8. Xəlilov Həməzə Ağakəşi oğlu. Milli ərzaq təhlükəsizliyi: bazar transformasiyaları və iqtisadi qloballaşma amilləri Bakı , “Adiloğlu” nəşriyyatı - 2001
9. Vəliyev T.S., Babayev Ə.P. və Meybullayev M.X. ümumi elmi redaktəsi ilə “İqtisadi nəzəriyyə”, Bakı, Çəşoğlu 1999.
10. Nusrəddin Məmmədov. Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi. Bakı 2005
11. Rasim Əliyev. Aqrar bazar və ərzaq təhlükəsizliyi məsələləri Bakı 2005
12. Əliyev A., Şəkərəliyev A. Bazar iqtisadiyyatına keçid: dövlətin iqtisadi siyasəti, B., 2002.
13. Əliyev M. T. Azərbaycan iqtisadiyyatının formalaşması və inkişaf etdirilməsi. Bakı “Mütərcim” 2002
14. Əliyev F. G. “Ev təsərrüfatı gəlirləri, həyat səviyyəsi və yoxsulluq”, “Elm”, B akı 2000.
15. Abbasov A.F. Sosial bazar iqtisadiyyatı, “Elm və həyat” nəşriyyatı , Bakı 1998.

16. Sadıqov K. F., Rəhmanov F.P., Qafarov K.S. Milli iqtisadiyyat: təşəkkülü və tənzimlənməsi, Bakı, 1996.

17. Azərbaycan iqtisadiyyatı İ.H.Aliyev və S.A.İbadovun red., Bakı “Ağrıdağ” 1999.

18. Bayramov Ə.Ə. “Regional iqtisadi inteqrasiya: nəzəriyyə və praktika”, Bakı, Azərnəşr. 1997

19. Хромов Ю.С. Проблемы продовольственной безопасности России. Международные и внутренние аспекты.- М. РИСИ, 1995-252 [64]

20. Ущачев Н.Г. Стратегия продовольственной безопасности России. Пищевая промышленность , 2002, JNT >> 2-3 [64]

Elektron mənbələr

21. <http://www.fao.org>

22. <http://www.elshanhajizadeh.com/> [səh 74-78]

23. <http://e-qanun.az>

24. <http://journal.qu.edu.az>

25. <http://www.azerbaijans.com>

26. <http://www.economy.gov.az> [səh 42-48]

27. <http://musavat.com/news/gundem/erzaq-tehlikesizliyi-strateji-meqseddir>

28. <http://vergiler.az>

29. <http://e-qanun.az>

30. <http://jurnal.meclis.gov.az/news>.

31. DOC]ƏRZAQ MƏHSULLARI İSTEHSALI VƏ ƏRZAQ ...
referat.ilkaddimlar.com [səh 9]

32. <http://www.azadinform.az/news/> [səh 14-18]

33. <http://www.agro.gov.az/> [səh 24-28]

34. <http://www.amea-iqtisadiyyat.org/> [səh 79-88]

